

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor

ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija),

dr. Damjan Hancič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov

(Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina

(Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov

www.scnr.si

Leto izida: 2019

Redakcija te številke je bila zaključena 31. 5. 2019.

Lektoriranje in prevod povzetkov

Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Nonparel, d. o. o.

Naklada

300 izvodov

Letna naročnina

25 €

Cena posamezne številke

15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 3 • 2019 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Janez Kranjc
Lovro Šturm osemdesetletnik

7

Razprave

Andrej Naglič
Publicistična dejavnost dr. Lovra Šturma

21

Blaž Ivanc
*Milan Komar in Evgen Vasiljevič Spektorski –
sopotnika preskoka iz prava v filozofijo*

41

Mirjam Dujo Jurjevčič
*Revolucionarno nasilje
na širšem cerkniškem območju 1942*

65

Mateja Čoh Kladnik
*Dr. Franc Klar: zdravnik in narodni poslanec
pred Sodiščem slovenske narodne časti*

95

Tamara Griesser Pečar
Show Trials in Slovenia: The Case of Ljubo Sirc

119

Igor Grdina
Zgodovina kot servis

147

Boštjan Kolarič
*Ustavno sodišče Republike Slovenije
kot varuh človekovega dostojanstva*

173

In memoriam

Tamara Griesser Pečar
Prof. Justin Stanovnik

197

Recenzije

Andrej Rahten
*Janez Hladnik, Od Triglava do Andov.
V službi Cerkve in naroda. Spomini*

205

Jelka Piškurić
*Marta Rendla, »Kam ploveš standard?«,
Življenjska raven in socializem*

213

Renato Podbersič
*Davor Marijan, Rat Hrvata i Muslimana
u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*

217

Lovro Šturm osemdesetletnik

Lani je obhajal svojo osemdesetletnico zaslužni profesor dr. Lovro Šturm. Pri profesorju Šturmu ne gre za običajnega visokošolskega učitelja, ki je vse življenje predaval na fakulteti, pisal knjige in članke, hodil na znanstvene simpozije ter sedel na sejah v različnih univerzitetnih gremijih. Njegova poklicna pot je pestrejša, saj se je poskusil na različnih področjih. Bil je visokošolski učitelj, ustavni sodnik, politik in knjižni urednik. V primerjavi z mnogimi, ki hkrati delujejo v politiki in visokem šolstvu, profesor Šturm svojega političnega delovanja ni mešal z vlogo univerzitetnega učitelja. Ko je bil profesor, je bil profesor, ko pa je vstopil v politiko, je opravljal le politično funkcijo. Tudi pri tem pa se je omejeval na svoje strokovno področje, to je na tisti segment, ki ga je temeljito spoznal kot profesor oziroma kot ustavni sodnik. Vsakega dela se je lotil zavzeto, z jasno zastavljenimi cilji in njemu lastno vztrajnostjo. Zato je na vseh področjih svojega delovanja pustil značilen pečat.

Lovro Šturm se je rodil 19. maja 1938 v Ljubljani očetu Rudolfu in materi Amaliji Šturm, roj. Kaiser. Po osnovni šoli je obiskoval klasično gimnazijo v Ljubljani, kjer je leta 1956 z odliko maturiral. V študijskem letu 1956/1957 se je vpisal na Pravno fakulteto Univerze v Ljubljani in na njej leta 1960 diplomiral. Po diplomi je študij nadaljeval in bil leta 1961 nagrajen s Prešernovo nagrado za skupinsko delo Primerjava organizacije in sistemizacije upravnih organov občinskih ljudskih odborov.

Leta 1965 je doktoriral z disertacijo Uporaba kibernetike v javni upravi. V doktorski disertaciji se je lotil takrat zelo nove in, kot se je izkazalo, dolgoročno zelo pomembne teme, ki v vse večji meri opredeljuje organizacijo javne uprave in delo v njej.

Po diplomi se je večkrat izobraževal v tujini. Leta 1962 je bil v Kölnu gost strokovnega združenja, ki se je za potrebe mest, občin in deželnih okrožij ukvarjalo z izboljšanjem učinkovitosti poslovanja javne uprave (t. i. Kommunale Gemeinschaftsstelle für Verwaltungsvereinfachung). Istega leta je obiskal tudi mestni upravi v Stuttgartu in na Dunaju, da bi se seznanil z možnostmi za elektronsko obdelavo podatkov v javni upravi z računalniki.

Poleg elektronske obdelave podatkov v javni upravi se je jubilat v tem času zanimal tudi za primerjalno pravo. Leta 1962 se je udeležil mednarodnega tečaja primerjalnega prava v Trstu, leto pozneje pa podiplomskega študija na pravni fakulteti v Strasbourgu. Tudi po opravljenem doktoratu se je pogosto izpopolnjeval v tujini. Med krajšim študijskim bivanjem je bil v Nemčiji (v letih 1969 in 1972), ZDA (v letih 1970 in 1974), Kanadi (leta 1974), na Nizozemskem (leta 1972) in v Veliki Britaniji (leta 1972). Večkrat je bil na študijskih obiskih na Visoki šoli za upravne znanosti v Speyerju (Hochschule für Verwaltungswissenschaften Speyer – v letih 1984, 1985 in 1986), na Univerzi za pedagoške znanosti v Celovcu (Universität für Bildungswissenschaften – v letih 1985 in 1986) oziroma na pravosodnem ministrstvu nemške zvezne dežele Hessen (Hessisches Ministerium der Justiz – leta 1990).

Poklicno pot je začel na takrat še enotnem Inštitutu za javno upravo in delovna razmerja pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani. Na njem je leta 1961 postal raziskovalec – asistent, leta 1966 znanstveni sodelavec, leta 1975 pa mu je svet Inštituta za javno upravo podelil naziv znanstvenega svetnika. Ko se je Inštitut za javno upravo in delovna razmerja pri Pravni fakul-

teti Univerze v Ljubljani leta 1972 razdelil na dva samostojna inštituta, na Inštitut za javno upravo ter Inštitut za delo, je postal direktor Inštituta za javno upravo. To funkcijo je opravljal do leta 1985. Od leta 1986 do leta 1990 je bil predsednik znanstvenega sveta tega inštituta. Kot ugleden strokovnjak na področju javne uprave in elektronske obdelave podatkov je bil član številnih strokovnih in poklicnih združenj.

Vzporedno z raziskovanjem je jubilant deloval tudi kot visokošolski učitelj. Leta 1971 se je habilitiral za docenta na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, na kateri je začel leta 1974 v tem nazivu tudi dejansko poučevati. V naziv izrednega profesorja je bil izvoljen leta 1980, v naziv rednega profesorja za področje upravnega prava in upravnih znanost (javna uprava, materialno in procesno upravno pravo) ter za področje pravne informatike pa je bil izvoljen leta 1986. Na fakulteti je polno deloval do leta 1990, ko je bil izvoljen za sodnika Ustavnega sodišča Republike Slovenije (RS). Po odhodu na ustavno sodišče je s fakulteto sicer še sodeloval, vendar v bistveno zmanjšanem obsegu.

Lovro Šturm se je znanstveno in pedagoško posvečal predvsem materialnemu upravnemu pravu. V okviru tega predmeta je na novo razvil dve področji, in sicer pravo varstva okolja in pravno varstvo osebnih podatkov. Za obe področji, ki sta se odtelej razvili v samostojna predmeta oziroma področji, je priskrbel tudi ustrezno študijsko gradivo.

Jubilant je posebej zaslužen za razvoj pravne informatike. Področje je razvil in izoblikoval kot poseben predmet, ki je bil leta 1985 vključen v študijski program Pravne fakultete Univerze v Ljubljani. To je bilo v obdobju, ko so se pri nas pojavili prvi osebni računalniki (npr. Commodore 64, Atari, IBM PC itd.) in ko so številni mladi navdušenci delali prve korake računalniškega programiranja v programskem jeziku BASIC. Takrat je bilo pomembno, da se tudi študentje prava seznaniijo z možnostmi uporabe informacijske tehnologije v

pravu. Dokaj kmalu se je pokazal ves potencial tega, takrat še dokaj vizionarskega pristopa, saj si danes brez uporabe informacijske tehnologije ni mogoče predstavljati delovanja nobenega pravnega področja.

Profesor Šturm je bil mentor številnim diplomantom, magistrandom in doktorandom. Predaval je na dodiplomskem in podiplomskem študiju ne le na pravni fakulteti, temveč tudi na drugih fakultetah ljubljanske univerze oziroma na nekaterih univerzah v nekdanji Jugoslaviji. Tako je predaval na podiplomskem študiju v Novem Sadu, Beogradu, na Reki in v Zagrebu. Na Biotehniški fakulteti in na takratni Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani je predaval predmet Prostorsko pravo, sodeloval pa je tudi pri izvajanju univerzitetnega interdisciplinarnega študijskega programa varstva okolja. Jubilant je nekaj časa predaval tudi na podiplomskem študiju Fakultete za državne in evropske študije na Brdu pri Kranju in Evropske pravne fakultete zdajšnje Nove univerze v Novi Gorici. Izvedel je tudi več posamičnih predavanj na različnih tujih univerzah.

Za svoje delo v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije je leta 1982 prejel državno odlikovanje Predsedstva SFRJ – red dela s srebrnim vencem, leta 1984 pa priznanje Centra za samodejno obdelavo podatkov mesta Zagreb.

Jubilant se je pri svojem delu in tudi sicer vedno zavzemal za vladavino prava in spoštovanje človekovih pravic. S tem je pomembno prispeval k demokratizaciji Slovenije v obdobju pred njeno osamosvojitvijo. Med drugim je bil od leta 1988 do leta 1990 član Skupine delegatov vseh zborov Skupščine SR Slovenije za celovito proučitev ozadja sodnega procesa proti četverici pred vojaškim sodiščem v Ljubljani. Zanj je pripravil podlage za oceno ustavnosti vojaškega povelja JLA, ki je bilo v ozadju procesa proti četverici. Odmevno je bilo predvsem njegovo razkritje obstoja tajnih uradnih listov in s

tem tajne zakonodaje v nekdanji Jugoslaviji. Tudi sicer je v tem prelomnem obdobju s svojimi prispevki in predlogi prispeval k preoblikovanju ustavnega sistema in prehodu v demokratični ustavni red z večstrankarskim političnim sistemom. Bil je tudi član republiške volilne komisije pri prvih svobodnih in demokratičnih volitvah v Sloveniji leta 1990.

Julija 1990 je bil izvoljen za sodnika Ustavnega sodišča RS. Takrat je bilo Ustavno sodišče SRS del jugoslovanskega ustavnega sodstva. Ustanovljeno je bilo leta 1963 na temelju Ustave SRS, sprejete istega leta. Pristojno je bilo za odločanje o ustavnosti in zakonitosti splošnih pravnih aktov ter o drugih zadevah temeljnega ustavnopravnega pomena.

25. junija 1991 je Republika Slovenija postala samostojna in neodvisna država. Ustavno sodišče SRS je s tem postalo ustavno sodišče samostojne, demokratične države, ki je temeljila na načelih vladavine prava in spoštovanju človekovih pravic. Njegovo delo in pristojnosti je bilo treba prilagoditi novi stvarnosti. Odločilnega pomena v tem procesu je bil sprejem Ustave RS 23. decembra 1991, ki je uzakonila načelo delitve oblasti in uvedla institut individualne ustavne pritožbe zaradi kršenja človekovih pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi akti (1. odst. 160. čl. Ustave RS).

Z uveljavitvijo nove ustave se je vloga ustavnega sodišča spremenila in bistveno povečala. Poleg abstraktne kontrole ustavnosti in zakonitosti zakonov ter drugih splošnih aktov in odločanja o sporih o pristojnosti med državo in lokalnimi skupnostmi, med samimi lokalnimi skupnostmi, med sodišči in drugimi državnimi organi, med državnim zborom, predsednikom republike in vlado ter odločanja o protiuustavnosti aktov in delovanja političnih strank je bila gotovo najpomembnejša nova pristojnost Ustavnega sodišča RS odločanje o ustavnih pritožbah zaradi kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi akti.

Ustavno sodišče RS se je s svojim delovanjem uveljavilo kot najvišji organ sodne oblasti za varstvo ustavnosti, zakonitosti, človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V procesu preoblikovanja nekdanjega socialističnega političnega, pravnega in gospodarskega sistema v večstrankarski politični sistem parlamentarne demokracije in sistem tržnega gospodarstva, ki temelji na zasebni lastnini in svobodni gospodarski pobudi, je ustavno sodišče odigralo izjemno pomembno vlogo. To še posebej velja za uveljavljanje varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

K uveljavljanju nove vloge Ustavnega sodišča RS je jubilant pomembno prispeval. Sodeloval je pri oblikovanju Zakona o ustavnem sodišču, ki je bil sprejet leta 1994 in je natančno opredelil organizacijo, pristojnosti in delovanje ustavnega sodišča, kot tudi pri oblikovanju poslovnika ustavnega sodišča, ki je bil sprejet leta 1998.

Tudi v vlogi ustavnega sodnika si je prizadeval za transparentnost pri zagotavljanju ustavnosti in zakonitosti oziroma varstva ustavnih pravic in svoboščin. Pomembno novost v tej zvezi predstavlja začetek objavljanja odločb in sklepov Ustavnega sodišča RS leta 1991. Ta novost, ki je v veliki meri rezultat jubilentovih prizadevanj, pomeni odločilen prispevek k utrjevanju pravne varnosti. Jubilant je s svojim delom na ustavnem sodišču pomembno prispeval tudi k sodobni razlagi številnih določil Ustave RS. To med drugim velja za uveljavitev načel zakonitosti in sorazmernosti ter tudi načela pravne države iz 2. člena Ustave RS.

Jubilant je bil v letih 1997 in 1998 predsednik Ustavnega sodišča RS. V tej vlogi je pomembno prispeval k utrditvi ugleda sodišča doma in v tujini. Kot ustavni sodnik in kot predsednik Ustavnega sodišča RS je obiskal številna ustavna sodišča v Evropi in zunaj nje ter predaval na različnih univerzah. Tako je npr. obiskal Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourg-

gu, nemško zvezno ustavno sodišče, bavarsko ustavno sodišče, Ustavno sodišče Republike Avstrije, Ustavni svet (Conseil constitutionnel) Republike Francije, Ustavno sodišče Ruske federacije, kanadsko vrhovno sodišče ter predaval na univerzah v Firencah, na Dunaju, v Potsdamu in drugod.

Po prenehanju funkcije sodnika ustavnega sodišča je opravljal različne funkcije v izvršilni veji oblasti. Od sredine leta 1999 do konca leta 2000 je predsedoval slovenski delegaciji mešane diplomatske komisije za ugotovitev in označitev slovensko-hrvaške meje ter bil dvakrat minister v Vladi RS. V letu 2000 je bil šest mesecev minister za šolstvo in šport, nato pa je bil od leta 2004 do leta 2008 minister za pravosodje.

V obeh primerih je vodil resorja področij, ki ju je poznal iz svojega dotedanjega poklicnega delovanja. Čeprav v prvem primeru zaradi kratkotrajnosti mandata ni mogel storiti kaj bistvenega, to nikakor ne velja za mandat ministra za pravosodje. Zanj je značilno predvsem prizadevanje za uresničitev pravice do sojenja v razumnem roku (6. člen Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin). Za odpravo sodnih zaostankov in zagotovitev učinkovitejšega delovanja sodišč je ministrstvo za pravosodje skupaj s sodišči oblikovalo projekt Lukenda in pripravilo Zakon o varstvu pravice do sojenja brez nepotrebnega odlašanja (ZVPSBNO – 2006). Vzporedno s tem si je kot minister za pravosodje prizadeval za izboljšanje materialnega položaja pravosodja. V njegovem mandatu so bila vložena velika sredstva v obnovo in gradnjo sodnih poslopij, reševanje prostorske in kadrovske stiske sodišč ter izboljšanje njihove opremljenosti. Temeljno vodilo pri tem je bila misel, da je za pravosodje najcenejša in najugodnejša pridobitev lastnih prostorov, saj so njihovi najemi dolgoročno bistveno dražji in manj ugodni. Med drugim je bila v njegovem mandatu obnovljena stavba Vrhovnega sodišča RS, zgrajeni sta bili novi stavbi sodišč v Mariboru in Novi Gorici, lastne

prostore so pridobili Vrhovno državno tožilstvo RS, Državno pravobranilstvo RS, Sodni svet RS, ki je dotlej gostoval v bistveno premajhnih in neustreznih prostorih v glavni sodni stavbi v Ljubljani, Upravno sodišče RS itd. Jubilant je kot minister tudi zagotovil zemljišča za gradnjo nove sodne stavbe in zaporov v Ljubljani. Prepričani smo lahko, da bi bile te stavbe že zgrajene, če bi mu bil na voljo še en mandat.

Na zakonodajnem področju si je Lovro Šturm prizadeval predvsem za spremembo procesnih zakonov, ki bi zagotovili učinkovitejše delo pravosodja, za boljšo dostopnost notarskih in odvetniških storitev ter za reformo kazenskega zakonika.

V času svojega mandata je bil jubilant član Evropskega sveta v sestavi ministrov za pravosodje. Ko je Slovenija v prvem polletju leta 2008 predsedovala Evropskemu svetu, je kot predsedujoči vodil Evropski svet v sestavi ministrov za pravosodje Evropske unije (EU). V tem času je vodil štiri zasedanja Evropskega sveta ministrov za pravosodje na Brdu pri Kranju, v Bruslju in Luksemburgu, vodil srečanje tria ministrov za pravosodje Nemčije, Portugalske in Slovenije v Ljubljani, ministrsko srečanje skupine FUTURA v Portorožu, sopredsedoval srečanju ministrske trojke EU za področje pravosodja s predstavniki ZDA na Brdu pri Kranju, srečanje Stalnega partnerstva EU – Ruska federacija za področje svobode, varnosti in pravosodja v Sankt Peterburgu in ministrske trojke EU za področje pravosodja z Ukrajino v Kijevu. Jubilantove pobude na teh srečanjih so se nanašale zlasti na vprašanja, povezana s krepitvijo pravne varnosti, varstva človekovih pravic, varstva okolja, čezmejnega sodelovanja na področju pravosodja, uvajanje alternativnih oblik reševanja sporov, boj proti terorizmu itd. Njegovo znanje tujih jezikov mu je pri tem omogočalo neposredno komuniciranje s kolegi iz drugih držav.

Jubilantov mandat pravosodnega ministra ni bil lahek. V medijih je bil pogosto deležen neutemeljenih očitkov in na-

čelnega nasprotovanja, povrh tega pa je prišlo v njegovem mandatu do stavke sodnikov, ki je bila posledica nedomišljene plačne reforme. Čeprav reforme ni zasnovalo ministrstvo za pravosodje, ki tudi ni imelo možnosti pomagati, se je velik del nejevolje usmeril nanj.

Kot minister se je jubilant odlikoval s strokovnim in stvarnim načinom komuniciranja. Njegove nastope v medijih in pred različnimi gremiji so odlikovale stvarnost, strokovnost in visoka kultura komuniciranja, ki žal ni vedno značilnost naših politikov. Zato je brez pretiravanja mogoče reči, da je bilo v samostojni Sloveniji le malo ministrov, ki bi bili tako strokovni in ki bi si v tolikšni meri prizadevali za dobrobit skupnosti kot naš jubilant.

Prostor nam ne dopušča, da bi se spustili v podrobno opisovanje jubilantovih znanstvenih in strokovnih dosežkov. Glede na to, da pisana beseda ostane, to morda niti ni potrebno, saj je njegova dela mogoče najti in prebrati. Klub temu velja posebej omeniti dve področji njegovega delovanja, na katerih je oral ledino in pustil trajne sledove. Prvo je nedvomno področje ustavnega prava. Že leta 1997 je pripravil raziskavo o varstvu zasebne lastnine kot temeljne človekove pravice in jo objavil v posebnem zborniku. O tej temi je objavil tudi samostojni članek (Varstvo zasebne lastnine v slovenskem pravnem redu, 1997). Za razumevanje našega ustavnega prava so pomembne tudi njegove razprave o vezanosti uprave pri prostem preudarku (1996), diskrecijskih upravnih aktih (1996), načelu sorazmernosti kot splošnem ustavnem načelu (1995) in ustavnem načelu enakosti (1995).

Njegov največji dosežek na področju proučevanja ustavnega prava pa je nedvomno Komentar Ustave RS, ki je izšel leta 2002. Jubilant ga je zasnoval ob desetletnici nove slovenske ustave in ga tudi uredil. K sodelovanju je pritegnil sedemintrideset uglednih slovenskih ustavnopravnih strokovnjakov. Poleg

njegovega organizacijskega in uredniškega dela so trajnega pomena tudi njegovi avtorski prispevki. Med drugim je komentiral 2. člen Ustave RS o načelu pravne države, 3. člen o načelu delitve oblasti, 7. člen o verski svobodi, 14. člen o enakosti pred zakonom in 120. člen o načelu zakonitosti. V svojih komentarjih je zelo uravnoteženo povezal ustavnopravno teorijo s prakso ustavnega sodišča.

Drugo področje, ki ga je jubilanant zaznamoval s svojim delom, je raziskovanje zlorab prava takoj po koncu druge svetovne vojne. V to zvrst spada zbirka dokumentov iz let 1945 do 1950 (Ozadje slovenskega pravosodja 1945–1950: prispevki k zgodovini in pojasnjevanju ozadij sodnih procesov na Slovenskem po komunističnem prevzemu oblasti v obdobju 1945–1995 ter Prispevek k dopolnitvi dokumentov iz zbirke publikacij o ljudski revoluciji v Sloveniji (1998), zbornik Brez milosti – ranjeni invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem (2000), razprava Revolucionarno kazensko pravo na Slovenskem po drugi svetovni vojni (Brezpravje v imenu ljudstva: zbornik povzetkov referatov, 2015) itd. S temi razpravami in objavami dokumentov mu je uspelo omogočiti vpogled v dotlej v glavnem zamolčane stranpoti revolucionarnih dogajanj po koncu druge svetovne vojne.

Jubilant se je tudi v okviru civilne družbe vztrajno zavzemal za uveljavljanje vladavine prava, demokratičnih vrednot in doslednega spoštovanja človekovih pravic. Bil je pobudnik in koordinator državljanskega foruma za odpravo tajne zakonodaje, bil je član in tudi predsednik Sveta za republiko, predsednik Slovenske komisije pravnikov v okviru slovenske sekcije Mednarodne komisije pravnikov itd. Bil je član številnih strokovnih združenj in komisij. Tudi tu se je uveljavljal s strokovnostjo, konstruktivnostjo in z učinkovitostjo.

Pomemben del jubilentovega delovanja predstavlja tudi urejanje različnih knjižnih zbirk. Ko je bil še na Ustavnem sodišču

RS, je bil urednik in predsednik uredniškega sveta že omenjene zbirke odločb in sklepov Ustavnega sodišča RS. V okviru Inštituta Karantanija ureja zbirko Izzivi svobode, v kateri je od leta 2011 do leta 2018 izšlo 22 knjig uglednih domačih in tujih avtorjev. Namen zbirke je, seznaniti slovenske bralce z deli, ki so pomembna za razvoj demokracije in aktivnega državljanstva ter doslej niso bila dostopna v slovenskem jeziku. Poseben uredniški dosežek predstavljata tudi izdaji popisov družin iz 18. stoletja. Jubilant je dal pobudo, uredil in omogočil izid knjige o gorenjskih (2016) in ljubljanskih družinah v 18. stoletju (2018).

Lovro Šturm je s svojim delom pomembno zaznamoval naš pravni in družbeni razvoj. Kot visokošolski učitelj je sooblikoval številne generacije mladih pravnikov, kot ustavni sodnik je prispeval h krepitvi pravne države in spoštovanja človekovih pravic ter temeljnih pravnih načel, kot minister si je odločno prizadeval za kakovostno in učinkovito pravosodje, kot urednik pa je slovenskemu bralstvu omogočil dostopnost del, ki spodbujajo aktivno državljanstvo in spoštovanje človekovih pravic. Jubilantovo znanstveno in strokovno delo ni le rezultat njegovih poklicnih kakovosti, temveč v enaki meri tudi njegovega mirnega, konstruktivnega in vztrajnega značaja, predvsem pa njegove načelne in neustrašene osebnosti.

Ko mu čestitamo ob visokem jubileju, nas poleg občudovanja navdaja iskrena hvaležnost za vse, kar nam je dal. Zato si želimo, da ne bi odnehal, temveč bi še naprej uresničeval svoje načrte v korist in blagor vse naše skupnosti.

Prof. dr. Janez Kranjc

Dr. Lovro Šturm

Fotografija: Tamino Petelinšek

R a z p r a v e

Prejeto: 9. 5. 2019
1.04, strokovni članek

Dr. Andrej Naglič¹

Publicistična dejavnost
dr. Lovra Šturma
v okviru Inštituta Karantanija

Izvleček

Prispevek razkriva in sistematično prikazuje izdajateljsko dejavnost Inštituta Karantanija v Ljubljani, ki ga je pred dobrimi petnajstimi leti ustanovil dr. Lovro Šturm. Prav njegovemu osebnemu angažmaju gre zahvala, da je Karantanija v tem času mogla dejavno podpreti publiciranje obsežne strokovne literature s področja ekonomije, prava, politologije, filozofije in zgodovine. Pomen teh del se kaže v dejstvu, da gre večino-
ma za slovenski strokovno-znanstveni prostor, do zdaj manj znane avtorje oziroma poglede na pomembna družboslovna in humanistična vprašanja, ki so prvič objavljena v slovenskem jeziku. Skupna točka tem avtorjem oziroma delom je poudarjanje pomena spoštovanja svobode, človekovega dostojanstva

¹ Dr. Andrej Naglič, Katoliški inštitut, Fakulteta za poslovne vede, Krekov trg 1, SI – 1000 Ljubljana, andrej.naglic@rkc.si.

in etike za pravilnost ter učinkovitost delovanja institutov, zakonitosti in vsakršnega posameznikovega ravnanja na vseh področjih strokovnega ter javnega udejstvovanja.

KLJUČNE BESEDE: svobodni trg, prosta ekonomija, podjetništvo, blaginja, krščanske vrednote, dostojanstvo človeka

Abstract

The article reveals and systematically shows the publishing activity of the Inštitut Karantanija (*the Carantania Institute*) in Ljubljana, which was founded by dr. Lovro Šturm over 15 years ago. His personal commitment is the reason for Karantanija's ability to actively support the publishing of extensive professional literature from the fields of economics, law, political science, philosophy and history. The meaning of these publications is evident in the fact that they are mainly from the Slovenian professional and scientific circles, that they were written by authors who were until recently less known and that they deal with the views on important social and humanistic issues that were published in the Slovenian language for the first time. The common point of these authors and publications is in emphasising the meaning of the respect of freedom, human dignity and ethics for the correctness and effectiveness of the operation of institutions, legitimacies and any type of actions of individuals in all fields of professional and public activity.

KEY WORDS: free market, free economy, entrepreneurship, welfare, Christian values, human dignity

Uvod

Kot odziv na zniževanje etičnih standardov v Sloveniji, še posebej na področju gospodarstva, je dr. Lovro Šturm leta 2002 ustanovil Inštitut Karantanija. Načrtno in sistematično interpretiranje ekonomskih, pravnih, političnih ter filozofskih konceptov s strani režimskih nosilcev strokovnega in splošnega javnega mnenja na pristranski ter s totalitaristično polpreteklo zgodovino kontinuiran način je vtisnilo globoke negativne posledice na slovensko gospodarsko in intelektualno življenje. Namen Inštituta Karantanija so posodobitev, pluralizacija in odprtje slovenskega idejnega prostora. Cilj tega prizadevanja je širše sprejemanje in razumevanje pomena svobode, demokracije ter etičnih standardov za kulturo in civilizacijo.

Inštitut Karantanija deluje kot nepridobitna in nevladna organizacija s sedežem v Ljubljani. Za pomembna sodelavca pri izpolnjevanju poslanstva inštituta je Lovro Šturm pridobil dr. Ljuba Sirca, ki je bil mdr. zaslužni profesor Univerze z Glasgowa in ustanovitelj Centra za raziskovanje postkomunističnih ekonomij v Londonu (CRCE), ter Boruta Praha, ki je bil izvršni direktor družbe IBM s sedežem v ZDA in uspešen vodja lastnega podjetja. S skupino notranjih in zunanjih sodelavcev je Karantanija na pobudo, ob spremljavi ter dejavnem osebnem angažmaju dr. Šturma v dobrih petnajstih letih delovanja zagotovila ali izdatno podprla publiciranje alternativne strokovne literature s področja zgodovine, narodne in nacionalne zavesti, praktične filozofije ter prava in ekonomije. Inštitut Karantanija je pri izdaji in podpori teh knjig ter DVD-jev sodelovala z založbami Nova revija, Inštitut Nove revije, Celjska Mohorjeva družba, Družina, Učila International, Nova obzorja, Študijski center za narodno spravo in Izzit.org. Pričujoči članek je prispevek k razkrivanju doslej manj znane vloge dr. Šturma za razvoj humanistike in družboslovja v Sloveniji ter širjenje za-

vedanja o pozitivnem pomenu krščanskih vrednot za uspešno delovanje sodobnih ekonomskih sistemov.

Zgodovina, narodna in nacionalna zavest

Na področju zgodovine, narodne in nacionalne zavesti so s podporo Inštituta Karantanija izšle knjige *Zlata ptica: bajeslovje Slovencev: duhovna dediščina Karantanije*; *Slovenski zgodovinski atlas*; *Zmagoslavje razuma: kako je krščanstvo pripeljalo do svobode, kapitalizma in razcveta zahodne družbe*; *DEMOS: Slovenska osamosvojitev in demokratizacija*; *Evropska Slovenija*; *Novi razred: analiza komunističnega sistema*; *Mnenja z mero: politična kronika, refleksija o Cerkvi in zgodovina za prihodnost*; *Slovenci v Reziji: pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine*; *O vzponu komunizma na Slovenskem: zbornik razprav*; *Anatomija neke morale in 19 znamenitih člankov (oktober 1953–januar 1954)*; *Jadranski almanah 1923*; *Titova velika prevara: kako je Tito zavajal Churchilla*; *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*; *Gorenjske družine v 18. stoletju*; *Ljubljanske družine v 18. stoletju*; *Prevarani sokoli*; *Vse teče*; *Moja resnica: o socializmu vseh vrst in barv*; *Spoprijemanje z razmerami in razmerji v Sloveniji*.

Zlata ptica: bajeslovje Slovencev: duhovna dediščina Karantanije prinaša alternativen ter svež pogled na raziskovanje in prikaz temeljev bajeslovnega izročila prednikov Slovencev.² *Slovenski zgodovinski atlas* je pionirsko delo slovenskega zgodovinopisja in historične kartografije, ki zajema politično, cerkveno, gospodarsko ter kulturno zgodovino območja dana-

2 Jožko Šavli, *Zlata ptica: bajeslovje Slovencev: duhovna dediščina Karantanije*, Založba Humar, 2010.

šnje naselitve Slovencev, od prazgodovine do osamosvojitve.³ *Zmagoslavje razuma: kako je krščanstvo pripeljalo do svobode, kapitalizma in razcveta zahodne družbe* predstavlja svetovno zgodovino, ki Jezusovemu evangeliju in družbenemu nauku Katoliške cerkve priznava vlogo gibal racionalizacije v kulturi in družbi, kar je v stoletjih pripeljalo do najsvobodnejših ter najrazvitejših držav in regij.⁴ *DEMOS: Slovenska osamosvojitve in demokratizacija* je monografija za razumevanje prelomnega obdobja slovenske zgodovine v letih 1989–1992 in analiza posameznikov ter političnih skupin, ki so prispevale k osamosvojitvi Slovenije.⁵ *Evropska Slovenija* sestoji iz prispevkov generacije mladih do 40 let o nujnosti zasidranja Slovenije v zahodnem mišljenjskem, vrednostnem in kulturnem okolju ter vračanju ohranjanja in restavriranja družbenega sistema provincialne samozadostnosti, domačijske zaprtosti, duhovne ozkosti ter svetohlinstva.⁶ *Novi razred: analiza komunističnega sistema* predstavlja svetovno poznano kritiko režima jugoslovanskega maršala Josipa Broza Tita in njegovega novega razreda družbene gosposke – partijskih funkcionarjev.⁷ *Mnenja z mero: politična kronika, refleksija o Cerkvi in zgodovina za prihodnost* sestoji iz več kot 70 kolumn razmišljanj o aktualni slovenski politiki, nujnosti slovesa od dediščine totalitarizma polpretekle zgodovine in mestu Katoliške cerkve ter vernikov v

3 France M. Dolinar idr., *Slovenski zgodovinski atlas*, Nova revija, Ljubljana 2011, str. XX.

4 Rodney Stark, *Zmagoslavje razuma: kako je krščanstvo pripeljalo do svobode, kapitalizma in razcveta zahodne družbe*, Družina, Ljubljana 2012, str. 7.

5 Andreja Valič Zver, *DEMOS: Slovenska osamosvojitve in demokratizacija*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2013.

6 Matej Avbelj (ur.) idr., *Evropska Slovenija*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2013, str. XI.

7 Milovan Đilas, *Novi razred: analiza komunističnega sistema*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2014, str. XVI.

sodobni Sloveniji.⁸ *Sloenci v Reziji: pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine* prinaša zgodovinsko, politično, ekonomsko, medijsko in zlasti pravno osvetlitev položaja ter problemov slovenske manjšine v Reziji, ki je bila izdana v slovenskem in angleškem jeziku.⁹ *O vzponu komunizma na Slovenskem: zbornik razprav* pomeni prispevek in spodbudo k nadaljevanju razkrivanja resnice o nepravem in nedemokracičnem družbenem režimu slovenske polpretekle zgodovine, z izbranimi pravnimi akti.¹⁰ *Anatomija neke morale in 19 znamenitih člankov (oktober 1953–januar 1954)* vsebuje zbirko člankov dnevnika Borba, ki razkrivajo Đilasov pogled na stranpoti jugoslovanskega komunizma oziroma socializma, ki ga je tudi sam pomagal graditi, skupaj z obsežno zgodovinsko študijo Tomaža Ivešića o Đilasovem vzponu in padcu.¹¹ *Jadranski almanah 1923* je letno periodično glasilo, ki vsebuje koledar, kmetijske nasvete, poljudnoznanstvene in literarne prispevke.¹² *Titova velika prevara: kako je Tito zavajal Churchilla* razkriva eno največjih napak v drugi svetovni vojni, po mnenju Winstona Churchilla, tj. zavezniško podporo Titu, za katerega se je izkazalo, da ni pogumen partizanski vodja, ampak tiran v nastajanju.¹³ *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951* prikazuje kazenske ustanove, koncentracij-

8 Aleš Maver (ur.), *Mnenja z mero: politična kronika, refleksija o Cerkvi in zgodovina za prihodnost*, Časnik spletni magazin z mero, Ljubljana 2014, str. 10.

9 Dejan Valentinčič, *Sloenci v Reziji: pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine*, Arte 4, Novo mesto 2014, str. 10.

10 Lovro Šturm (ur.), *O vzponu komunizma na Slovenskem: zbornik razprav*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2015, str. XXXV.

11 Milovan Đilas, *Anatomija neke morale in 19 znamenitih člankov (oktober 1953–januar 1954)*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2015, str. VIII.

12 *Jadranski almanah 1923*, Nova obzorja, Ljubljana 2015.

13 Peter Batty, *Titova velika prevara: kako je Tito zavajal Churchilla*, Nova obzorja, Ljubljana 2015.

ska in delovna taborišča, tipična za najtrše totalitarne režime, ki so tudi v Sloveniji delovali v obdobju 1945–1951 in v katere je bilo zaprtih najmanj 62.000 oseb.¹⁴ *Gorenjske družine v 18. stoletju* in *Ljubljanske družine v 18. stoletju* je prepis rokopisov Kapiteljskega arhiva Nadškofije Ljubljana prvega štetja in popisa prebivalstva na današnjem slovenskem ozemlju iz leta 1754, ki ga je cesarica Marija Terezija odredila za celotno avstrijsko cesarstvo. Transkripcija rokopisov predstavlja dragoceno kulturnozgodovinsko pričevanje o prednikih današnjih prebivalcev Slovenije iz gorenjskih in ljubljanskih župnij. Razvidni so imena in priimki, velikost družin, raznovrstnost poklicev in družbeni stan posameznikov.¹⁵ *Prevarani sokoli* so razkritje, da se organizacija Sokoli korporativno ali s pooblaščenimi posamezniki nikoli ni pridružila Osvobodilni fronti, ampak so to storili le njeni posamezni člani, učinkovito zgolj v svojem imenu.¹⁶ *Vse teče* je zgodba oporečnika stalinizma o prizadevanju za svobodo, ki je temelj za dostojanstvo in življenje vsakega človeka.¹⁷ *Moja resnica: o socializmu vseh vrst in barv* so eseji o metamorfozah socializma skozi prostor in čas, ki pa pri tem ne menja svoje nravi: ostaja ekonomsko neučinkovit in neskladen s človekovimi pravicami ter temeljnimi svobodami.¹⁸ *Spoprijemanje z razmerami in razmerji v Sloveniji* so tematske razprave za uveljavitev vodila spoprijema namesto

14 Milko Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*, Nova obzorja, Ljubljana 2016.

15 Lovro Šturm (ur.), *Gorenjske družine v 18. stoletju*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2016, in Lovro Šturm (ur.), *Ljubljanske družine v 18. stoletju*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2018.

16 Ivan Čuk in Aleks Leo Vest, *Prevarani sokoli*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2017, str. XX.

17 Vasilij Semenovič Grossman, *Vse teče*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2018, str. XVI.

18 Svetozar Pejovich, *Moja resnica: o socializmu vseh vrst in barv*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2018, str. 29.

spopadanja pri reševanju družbenih vprašanj, ki je dediščina preteklosti in onemogoča produktivno argumentacijo.¹⁹

Praktična filozofija

Inštitut Karantanija je na področju praktične filozofije podprl publiciranje naslednjih del: *Vera in svoboda: krščanske korenine tržnega gospodarstva*; *Zagovor svobodnega trga: moralni razlogi, ki podpirajo svobodno ekonomijo*; *Nova politična znanost: uvod*; *Moč idej*; *Družbeni nauk Cerkve in tržno gospodarstvo*; *Temelji svobodne družbe*; *Za Boga in dobiček: kako lahko bančništvo in finance služijo skupnemu dobremu*; *Pravica do javne izbire*; *Svoboda v precepu med interesi in ideologijami*; *Vprašanja moralne teologije*; *Leksikon filozofije*.

Vera in svoboda: krščanske korenine tržnega gospodarstva razlaga tesno povezanost med glavnimi instituti moderne ekonomije in praktičnimi poudarki katoliškega nauka, ki je vrhunec razdelanosti dosegel s pozno sholastiko na srednjeveških evropskih univerzah.²⁰ *Zagovor svobodnega trga: moralni razlogi, ki podpirajo svobodno ekonomijo* utemeljuje svobodni trg z vidika družbenega nauka Katoliške cerkve in poudarja skladnost pri prizadevanju za dostojanstvo in svobodo človeka pri pravilnem razumevanju ter rabi svobodne gospodarske pobude.²¹ *Nova politična znanost: uvod* odkriva nove praktične in učinkovite povezanosti med objektivno resnico ter njenim predstavljanjem oziroma zastopanjem v

19 Frane Adam idr., *Spoprijemanje z razmerami in razmerji v Sloveniji*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2018.

20 Alejandro Antonio Chafuen, *Vera in svoboda: krščanske korenine tržnega gospodarstva*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2012, str. XV.

21 Robert A. Sirico, *Zagovor svobodnega trga: moralni razlogi, ki podpirajo svobodno ekonomijo*, Družina, Ljubljana 2013, str. 33.

javnem političnem življenju, s pregledom kozmološke, antropološke in soteriološke simbolike resnice ter primerjavo z gnosticizmom, zlasti v obliki totalitarizmov moderne dobe.²² *Moč idej* poudarja vpliv duhovnega oziroma intelektualnega sveta na praktične vidike posameznikovega življenja in dogajanje v družbi, skladno z načelom, da ideje prinašajo posledice ter nujnost zavedanja pomena iskanja tistih idej, ki vodijo k dobremu.²³ *Družbeni nauk Cerkve in tržno gospodarstvo* vsebuje prispevke k razumevanju skladnosti med temeljnimi postulati družbenega nauka Katoliške cerkve in svobodnega tržnega gospodarstva v svetovnem in slovenskem aktualnem kontekstu.²⁴ *Temelji svobodne družbe* utemeljujejo svobodno družbo na omejenih pristojsnostih države, vladavini prava, institutih varovanja posameznikove avtonomije in kulturi pluralnosti ter medsebojnega razumevanja, kar pozitivno vpliva na stanje morale in gospodarsko situacijo v družbi.²⁵ *Za Boga in dobiček: kako lahko bančništvo in finance služijo skupnemu dobremu* prikazuje pridobitno dejavnost kot moralno prizadevanje človeka za kreativno soupravljanje Božjega stvarstva in njegovih dobrin z Bogom ter izkazovanja praktične ljubezni do sočloveka oziroma skrbi za blagostanje vseh.²⁶ *Pravica do javne izbire* razpravlja o pomenu možnosti izbire, ki jo mora imeti posameznik do dobrin in odločitev oziroma procesov v gospodarskem, političnem ter drugem javnem življenju, da

22 Eric Voegelin, *Nova politična znanost: uvod*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2013, str. XIV.

23 Richard M. Weaver, *Moč idej*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2013, str. 20.

24 Philip Mark Booth, Samuel Gregg idr., *Družbeni nauk Cerkve in tržno gospodarstvo*, Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana 2014, str. X.

25 Eamonn Butler, *Temelji svobodne družbe*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2015, str. X.

26 Samuel Gregg, *Za Boga in dobiček: kako lahko bančništvo in finance služijo skupnemu dobremu*, Družina, Ljubljana 2017, str. 11.

se krepí družba blaginje in je zadoščeno posameznikovemu osebnemu dostojanstvu.²⁷ *Svoboda v precepu med interesi in ideologijami* piše o odnosu do svobode in njenem pomenu za gospodarsko ter politično življenje, izhajajoč iz prevladujočih miselnih vzorcev 20. stoletja.²⁸ *Vprašanja moralne teologije* predstavljajo krščanski koncept svobode kot Božjega daru človeku, ki omogoča, da je človek duhovno in moralno bitje, ki je s tem darom sposobno ljubiti ter ustvarjati.²⁹ *Leksikon filozofije* je monumentalna zbirka filozofskih geselskih razlag, ki je odsev oziroma prikaz filozofske racionalnosti na splošno in filozofije na Slovenskem, pomembna za bodoči duhovni in politični razvoj Slovenskega kulturnega prostora.³⁰

Pravo in ekonomija

Na področju prava in ekonomije, ki je glavno področje delovanja Inštituta Karantanija, je bila pomoč usmerjena v izdajo strokovne literature: *Zakon; Ekonomija svobode in Dvajset mitov o trgih; Dogodivščine Jonatana Gullibla: odiseja svobodnih trgov; Jaz, svinčnik: zgodba o mojem rodovniku, kakor sem jo razodel Leonardu E. Readu; Ustava za svobodo; Doba ekonomistov: zagovorniki svobode: od Adama Smitha do Milтона Friedmana; Pot v propad: kako so vlade in centralne banke uničile svet in zakaj najhujše šele prihaja; Lekcija o ekonomiji;*

27 Eamonn Butler, *Pravica do javne izbire*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2017, str. XIII.

28 Ljubo Sirc, *Svoboda v precepu med interesi in ideologijami*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2018, str. 7.

29 Evgen Vasiljevič Spektorski, *Vprašanja moralne teologije*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2018, str. 33.

30 Anton Stres, *Leksikon filozofije*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2018, str. XXII.

Pravni temelji prostih trgov; Konkurenca in podjetništvo; Adam Smith: življenje in delo; Milton Friedman: ideje in vpliv velikega ekonomista prostega trga; Ludwig von Mises: življenje in delo; Zgoščeno bogastvo narodov in neverjetno zgoščena teorija moralnih občutij; Veliki miti o veliki depresiji.

Zakon razpravlja o svobodi in lastninski pravici, ki ju mora varovati zakon, da posamezniki in skupnost lahko dosegajo osebni ter gospodarski razvoj v družbi.³¹ *Ekonomija svobode in Dvajset mitov o trgih* razlagata nevarnosti uzakonjenega plenjenja, ki ga predstavlja socializem oziroma pretirano poseganje države v gospodarstvo, katerega posledica je bogatenje klientele na račun skupnosti in dolgoročno siromašenje te, ker ne promovira spodbujanja ustvarjanja novih proizvodov in storitev.³² *Dogodivščine Jonatana Gullibla: odiseja svobodnih trgov* je domišljajska satirična pripoved o potepanju dečka Gullibla po otoku Korumpu, kjer imajo ekonomsko neučinkovit program prehranjevanja starejših občanov na osnovi medgeneracijske solidarnosti, omejujejo trgovino, država izvaja izobraževanje, prisilno razlaščajo posameznike zaradi javne koristi, intenzivno tiskajo denar, močno zakonsko ščitijo zaposlene in imajo vplivne politike sumljivih moralnih vrednot.³³ *Jaz, svinčnik: zgodba o mojem rodovniku, kakor sem jo razodel Leonardu E. Readu* je kratek esej o izdelavi preprostega svinčnika, ki obsega številne, kompleksne in prepletene faze njegovega nastajanja zunaj nadzora vsakega posameznika ter centralne planske oblasti, ampak je čudežna posledica nevidne roke trga.³⁴ *Ustava za svobodo*

31 Frederic Bastiat, *Zakon*, Nova revija, Ljubljana 2011, str. IX.

32 Frederic Bastiat, *Ekonomija svobode* in Tom G. Palmer, *Dvajset mitov o trgih*, Nova revija, Ljubljana 2011, str. XIV.

33 Ken Schoolland, *Dogodivščine Jonatana Gullibla: odiseja svobodnih trgov*, Nova revija, Ljubljana 2011, str. 228.

34 Leonard Edward Read, *Jaz, svinčnik: zgodba o mojem rodovniku, kakor sem jo razodel Leonardu E. Readu*, Nova revija, Ljubljana 2011, str. X.

sistemizira in opisuje načela filozofije svobode, ki ni samo ena izmed vrednot, ampak je vir ter pogoj večine moralnih vrednot, ki posamezniku v svobodni družbi omogoča storiti veliko več kot v primeru obstoja le posameznikove osebne svobode.³⁵ *Doba ekonomistov: zagovorniki svobode: od Adama Smitha do Milтона Friedmana* je prerez predstavnikov nekaterih največjih zagovornikov tržne ekonomije in svobodne družbe, od Adama Smitha do nobelovca Milтона Friedmana, ki zavračajo trditve socialistov, merkantilistov ter intervencionistov in soglašajo v prepričanju, da človeška narava tako ali drugače vedno postane žarišče vsake ekonomske teorije.³⁶ *Pot v propad: kako so vlade in centralne banke uničile svet in zakaj najhujše šele prihaja* zagovarja tezo, da je gospodarska recesija z začetka 21. stoletja posledica statizma v ekonomskem življenju, povečanja državne potrošnje oziroma opuščanja varčnosti in zatiranja svobodne podjetniške pobude posameznikov.³⁷ *Lekcija o ekonomiji* prikazuje prevladujoče in močno razširjene ekonomske zmote, ki razkrivajo, da zaščitniške tarife ne prinašajo zelenega učinka za domačo proizvodnjo, da zakon o minimalni plači škoduje socialno najšibkejšim ter državni ukrepi za fiksiranje cen te v praksi destabilizirajo.³⁸ *Pravni temelji prostih trgov* razpravljajo o vlogi in pomenu prava za tržno gospodarstvo, kjer se vedno znova kaže, da so gospodarsko najuspešnejše države, ki s svojim pravnim redom zagotavljajo največ ekonomske svobode.³⁹ *Konkurenca in podjetništvo* razlaga teorijo o podje-

35 Friedrich August Hayek, *Ustava za svobodo*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2012, str. XVIII.

36 Edwin G. West idr., *Doba ekonomistov: zagovorniki svobode: od Adama Smitha do Milтона Friedmana*, Nova revija, Ljubljana 2012, str. XV.

37 Axel Kaiser, *Pot v propad: kako so vlade in centralne banke uničile svet in zakaj najhujše šele prihaja*, Učila International, Tržič 2013, str. XIII.

38 Henry Hazlitt, *Lekcija o ekonomiji*, Učila International, Tržič 2013, str. XII.

39 Norman Barry idr., *Pravni temelji prostih trgov*, Inštitut Nove revije,

tniku kot zaznavi neusklajenosti med pričakovanji kupcev in ponudnikov na trgu kapitala ter dobrin, kar predstavlja kritiko opredelitve podjetnika kot ekonoma, ki se odloča glede na vnaprej znan vrstni red ciljev in zgolj razporeja sredstva tako, da so najekonomičnejša in najkoristnejša.⁴⁰ *Adam Smith: življenje in delo* prikazuje življenjske prelomnice in glavna strokovna dela oziroma razvoj misli škotskega filozofa Adama Smitha, ki velja za enega izmed začetnikov ekonomske znanosti, s prisotno idejo pozitivno delujoče nevidne roke trga oziroma družbene evolucije, ki poteka po nenamernih posledicah človekovih dejanj.⁴¹ *Milton Friedman: ideje in vpliv velikega ekonomista prostega trga* vodi po izvirnih idejah Nobelovega nagrajenca za ekonomijo, Milтона Friedmana, ki obsegajo ostro kritiko velike vlade, odločno obrambo osebne svobode in so močno vplivale na ekonomsko politiko Margaret Thatcher v Veliki Britaniji in Ronalda Reagana v ZDA.⁴² *Ludwig von Mises: življenje in delo* predstavlja Ludwiga von Misesa, ekonomista in politologa, voditelja ter sistematika avstrijske ekonomske šole in učitelja Friedricha Hayeka, ki ostro kritizira socializem ter predstavlja prednosti tržnega gospodarstva kot generatorja konkurenčnih pritiskov, katerih posledica je izbiranje stroškovno najučinkovitejših procesov in s tem zmanjšanje zapravljanja življenjsko pomembnih sredstev oziroma njihovo ohranjanje za prihodnje rodove.⁴³ *Zgoščeno bogastvo narodov in neverjetno zgoščena teorija moralnih občutij* je predstavitev dveh monumentalnih del

Ljubljana 2014, str. XI.

40 Israel M. Kirzner, *Konkurenca in podjetništvo*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2014, str. 89.

41 Eamonn Butler, *Adam Smith: življenje in delo*, Inštitut Karantanija, Ljubljana 2015, str. 95.

42 Eamonn Butler, *Milton Friedman: ideje in vpliv velikega ekonomista prostega trga*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2015, str. 1.

43 Eamonn Butler, *Ludwig von Mises: življenje in delo*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2015, str. 7.

Adama Smitha o zakonitostih delovanja ekonomije in vrednostnega odločanja posameznika, katerih povezava zagotavlja, da pridobitna dejavnost ostaja v službi človeka in krepí njegovo dostojanstvo.⁴⁴ *Veliki miti o veliki depresiji* trdijo, da večina zgodovinarjev, ekonomistov in politikov še vedno ne razume vzrokov ter strukture velike oziroma svetovne gospodarske depresije iz 30. let 20. stoletja, zato akterji sodobnih monetarnih ter fiskalnih politik ponavljajo napake, ki vedno znova vodijo v nepotrebne ekonomske krize.⁴⁵

*DVD-ji Izzit.org. v angleškem jeziku
s slovenskimi podnapisi*

Poleg literature v klasični papirnati obliki je Inštitut Karantanija podprl prevod naslednjih DVD-jev s področja ekonomije svobodnega trga: *Neustavljivi sončni cikli* (*Unstoppable Solar Cycles*); *Zven svobode* (*Freedom's sound*); *Vesolje pripada vsem* (*Everyone's Space*); *Cenovni sistem* (*The Price System*); *Od gnoja do bogastva* (*From Poop to Profits*); *Nekaj drobiža na dan* (*Pennies a Day*); *Temelji blaginje* (*The Foundations of Wealth*).

Neustavljivi sončni cikli (*Unstoppable Solar Cycles*) se dotikajo zaskrbljenosti zaradi segrevanja planeta, ki je dosegla vrhunec. Toda spremembe v podnebjú niso nič novega. Zemlja se od nekdanj ciklično ohlaja in segreva. V oddaji avtorja oporekata razširjenemu mnenju, da CO₂, ki ga proizvajamo ljudje, povzroča katastrofalno segrevanje. Znanstvenika predstavita alternativno teorijo, da je trenutno segrevanje bolj povezano z

44 Eamonn Butler, *Zgoščeno bogastvo narodov in neverjetno zgoščena Teorija moralnih občutij*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2016, str. 2.

45 Lawrence W. Reed, *Veliki miti o veliki depresiji*, Inštitut Nove revije, Ljubljana 2017, str. 89.

naravno sončevo kot z umetno oziroma gospodarsko človekovo dejavnostjo.

Zven svobode (Freedom's sound) prikazuje, kako je med sovjetsko prevlado podjetje Estonski klavirji izdelovalo povsem povprečne klavirje za države komunističnega bloka. Po razglasitvi samostojnosti leta 1991 pa se je Estonija odločila za svobodno trgovino in podjetje je moralo postati konkurenčno, če je hotelo preživeti na svobodnem trgu. S podjetnostjo in z inovacijami zdaj izdeluje visokokakovostna glasbila po cenah, ki privlačijo kupce z vsega sveta. Uslužbencem podjetja Estonski klavirji je svobodna trgovina posledično zaradi svobodne trgovine na svobodnem trgu prinesla boljši zaslužek.

Vesolje pripada vsem (Everyone's Space) nam z gostiteljem, ki je poznan iz serije Zvezdne steze: vesoljska ladja Enterprise in nanizanke Kvantni skok, prikaže, kako konkurenca spodbuja inovacije tudi pri raziskovanju vesolja. V 60. letih 20. stoletja je tekmovalnost med ZDA in ZSSR podžigala vesoljsko tekmo, ki je dosegla vrhunec z »velikim korakom« prvega človeka na Luni leta 1969. Bližnja prihodnost je iz takratne perspektive obetala komercialne polete v vesolje in vesoljski turizem. Toda do danes je NASA dosegla veliko manj, kot je nakazoval trend iz obdobja tekmovanja med velesilama. Največ inovacij na področju vesoljske tehnologije danes prispeva zasebni sektor. Za nagrado Ansari X se potegujejo podjetne ekipe, ki si prizadevajo za poceni in obnovljiva vesoljska plovila.

Cenovni sistem (The Price System) je oddaja v dveh delih. V prvem delu dijaka v svetovnem spletu iščeta podatke za domačo nalogo in naletita na predavanje Nobelovega nagradjenca za ekonomijo Milтона Friedmana o svobodni trgovini. Friedman s kratko zgodbo Leonarda Reada *Jaz, svinčnik* pojasni, kako deluje prosti trg. Pripoveduje, kako na tisoče ljudi po svetu izdeluje posamezne dele svinčnika. Les je na primer iz ZDA, grafit iz Južne Amerike, guma iz Malezije itd. Tudi ljudje,

ki ne govorijo istega jezika in so iz različnih okolij, sodelujejo pri nastajanju preprostega svinčnika. Izmenjava je prostovoljna in ni centralno vodena, zato imajo od nje korist vse udeležene strani. Drugi del pa je posvečen mehanizmu, zaradi katerega je tržno gospodarstvo tako uspešno – cenovnemu sistemu. Milton Friedman trdi, da je cenovni sistem omogočil razvoj ZDA. Proizvajalci z njim spremljajo spremembe v povpraševanju po izdelku, večje povpraševanje pa povzroči porast njegove cene. Večji dobiček spodbuja k večji proizvodnji in kaže, katero obliko distribucije uporabiti pri izdelku. Zato ljudje po svetu, od katerih nekateri niso niti videli svinčnika niti ga niso držali v roki, znajo narediti del svinčnika, za katerega so usposobljeni. Tako na milijone ljudi vsak dan sodeluje in se povezuje med seboj.

Od gnoja do bogastva (From Poop to Profits) prikazuje, kaj pomeni biti podjetnik. To je zgodba o kmetu Bradu Morganu, kakor jo je povedal sam. Ko je padec cen mleka ogrozil njegov obstoj, se ni predal. Naredil je nekaj novega. Zamislil si je, kako bi gnoj spremenili v izdelek, ki ga bodo kupci cenili. Tvegala je, garal in s tem, ko se je posvetil kupčevim potrebam, uspel bolj, kot je kdaj koli pričakoval.

Nekaj drobiža na dan (Pennies a Day) je pogovor z Mohamedom Junusom, ki je leta 2006 prejel Nobelovo nagrado za mir, ker je zasnoval koncept mikrokredita. Njegova banka Grameen ponuja majhna posojila milijonom bangladeških vaščanov. Revne ženske so z njegovo pomočjo ustanovile uspešna podjetja in družine rešile pred revščino. To je navdihujoča pripoved o eni takih družin in o tem, kako je mikrokredit postal znan po vsem svetu.

Temelji blaginje (The Foundations of Wealth) predstavljajo poglobljen uvod v ekonomijo. Serija prikaže specializacijo dela in pojasnjuje, kako se je družba iz začetnih samooskrbnih gospodarstev razvila v globalno tržno ekonomijo. Serija, izdelana

v Angliji, uporablja igrive animirane like z britanskimi naglasi, da bi pokazala, kako bi se zadeve lahko odvijale pred leti. Ti prikazi so nato prepleteni s sodobnimi, z resničnimi podobami sveta, da bi poudarili njihovo pomembnost za današnji čas. Morda se tega povprečni človek niti ne zaveda, vendar vsakdo izmed nas sleherni dan sprejema ekonomske odločitve. Serija razloži, kakšne so te odločitve. Rabljen je jezik, preprost za razumevanje tudi bolj zapletenih primerov. Razloženi pa so tudi osnovni ekonomski pojmi, npr. o cenah, povpraševanju in ponudbi.

Povzetek

Zaradi zniževanja etičnih standardov v Sloveniji, še posebej na področju gospodarstva, je dr. Lovro Šturm leta 2002 ustanovil Inštitut Karantanija. Načrtno in sistematično interpretiranje ekonomskih, pravnih, političnih ter filozofskih konceptov s strani režimskih nosilcev strokovnega in splošnega javnega mnenja na pristranski ter s totalitaristično polpreteklo zgodovino kontinuiran način je vtisnilo globoke negativne posledice na slovensko gospodarsko in intelektualno življenje. Namen Inštituta Karantanija so posodobitev, pluralizacija in odprtje slovenskega idejnega prostora. Cilj tega prizadevanja je širše sprejemanje in razumevanje pomena svobode, demokracije ter etičnih standardov za kulturo in civilizacijo.

Inštitut Karantanija deluje kot nepridobitna in nevladna organizacija s sedežem v Ljubljani. Za pomembna sodelavca pri izpolnjevanju poslanstva inštituta je Lovro Šturm pridobil dr. Ljuba Sirca, ki je bil mdr. zaslužni profesor Univerze z Glasgowa in ustanovitelj Centre for Research into Communist Economies London, ter Boruta Praha, ki je bil izvršni direktor družbe IBM na sedežu v ZDA in uspešen vodja lastnega pod-

jetja. S skupino notranjih in zunanjih sodelavcev je Karantanija na pobudo, ob spremljavi ter dejavnem osebnem angažmaju Lovra Šturma v dobrih 15 letih delovanja zagotovila ali izdatno podprla publiciranje alternativne strokovne literature s področja zgodovine, narodne in nacionalne zavesti, praktične filozofije ter prava in ekonomije. Inštitut Karantanija je pri izdaji in podpori tem knjigam ter DVD-jem sodeloval z založbami Nova revija, Inštitut Nove revije, Celjska Mohorjeva družba, Družina, Učila International, Nova obzorja, Študijski center za narodno spravo in Izzit.org. Pričujoči članek je prispevek k razkrivanju do zdaj manj znane vloge Lovra Šturma za razvoj humanistike in družboslovja v Sloveniji ter širjenje zavedanja o pozitivnem pomenu krščanskih vrednot za uspešno delovanje sodobnih ekonomskih sistemov.

*The Publishing Activity
of dr. Lovro Šturm
at the Inštitut Karantanija*

Summary

Due to the lowering of ethical standards in Slovenia, especially in the field of economy, dr. Lovro Šturm founded the Inštitut Karantanija in 2002. The planned and systematic interpretation of economic, legal, political and philosophical concepts by the regime-appointed bearers of the professional and general public opinion in a biased way, which continued the way of the totalitarian recent history, left deeply negative consequences on the Slovenian economic and intellectual life. The purpose of the Inštitut Karantanija is to modernise, pluralise and open the Slovenian sphere of ideas. The goal of this pursuit is the broader acceptance and comprehension of the meanings of freedom, democracy and ethical standards for culture and civilisation.

The Inštitut Karantanija operates as a non-profit, non-governmental organisation with its headquarters in Ljubljana. For the purpose of fulfilling the mission of the Inštitut Karantanija, Lovro Šturm included two important co-workers: dr. Ljubo Sirc, who was also an emeritus professor at the University of Glasgow and the founder of the Centre for Research into Communist Economies London, and Borut Prah, who was an executive director of the company IBM at its headquarters in the USA and a successful leader of his own company. With a group of internal and external co-workers and through the initiative, guidance and personal commitment of Lovro Šturm,

Karantanija ensured or financially supported the publishing of alternative professional literature from the fields of history, national conscience, practical philosophy, law and economics in its over 15 years of operation. In publishing and supporting these books and DVDs, the Inštitut Karantanija cooperated with the publishers Nova revija, Inštitut Nove revije, Celjska Mohorjeva družba, Družina, Učila International, Nova obzorja, the Study Centre for National Reconciliation and Izzit.org. This article is a contribution to the understanding of what has until recently been a lesser-known role of Lovro Šturm for the development of the humanities and social sciences in Slovenia and for raising the awareness about the positive meaning of Christian values for the successful operation of modern economic systems.

Prejeto: 16. 5. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Blaž Ivanc¹

*Milan Komar in Evgen Vasiljevič
Spektorski – sopotnika preskoka
iz prava v filozofijo*

Izvleček

Razprava obravnava zgodovinsko in filozofsko vez med zaslužnim profesorjem Katoliške univerze v Buenos Airesu in častnim senatorjem Univerze v Ljubljani dr. Milanom Komarjem (1921–2006) in profesorjem na več pravnih fakultetah (v Varšavi, Kijevu, Beogradu, Pragi in Ljubljani) ter rektorjem Univerze v Kijevu dr. Evgenom V. Spektorskim (1875–1951). Kot glavno ugotovitev razprave lahko najprej postavimo trditev, da je bil Evgen Spektorski v obdobju Komarjevega študija na Juridični fakulteti Univerze v Ljubljani njegov učitelj in mentor, ki ga je želel postaviti za svojega naslednika na stolici. Osebna vez med Komarjem in Spektorskim je po zaključenem Komarjevem doktorskem študiju prerasla tudi v prijateljsko vez. Med njunimi filozofskimi pogledi lahko opazimo ne le veliko sorodnost, temveč genetično povezanost.

¹ Doc. dr. Blaž Ivanc, visokošolski učitelj, Zdravstvena fakulteta Univerze v Ljubljani, Zdravstvena pot 5, SI – 1000 Ljubljana, blaz.ivanc@zf.uni-lj.si.

KLJUČNE BESEDE: filozofija, Komar, Spektorski, pravo

Abstract

The article deals with the historical and philosophical connection between the emeritus professor of the Catholic University of Buenos Aires and honorary senator of the University of Ljubljana dr. Milan Komar (1921–2006) and professor at several law faculties (in Warsaw, Kiev, Belgrade, Prague and Ljubljana) and rector of the University of Kiev dr. Evgeny V. Spektorsky (1875–1951). The main finding of the article is the assertion that Evgeny Spektorsky was Komar's teacher and mentor during Komar's studies at the Faculty of Law of the University of Ljubljana and wanted him to be his successor on the faculty chair. The personal connection between Komar and Spektorsky became a friendly connection after Komar finished his doctoral studies. Comparing their philosophical views, we can notice not only a great affinity, but also a genetic connection.

KEY WORDS: philosophy, Komar, Spektorsky, law

Uvod

Z vidika zgodovine (pravne) filozofije predstavlja pomembno področje preučevanje odnosa oziroma povezav med filozofskimi pogledi posameznih mislecev. Predmet razprave je vprašanje podobnosti in razlik v filozofskih pogledih dveh pravnikov: zaslužnega profesorja Katoliške univerze v Buenos Airesu in častnega senatorja Univerze v Ljubljani dr. Milana Komarja in profesorja na več pravnih fakultetah (v Varšavi, Kijevu, Beogradu, Pragi in Ljubljani) ter rektorja Univerze v Kijevu dr. Evgena V. Spektorskega. Milan Komar je bil rojen 4. junija 1921 v Ljubljani in umrl 20. januarja 2006 v San Isidru (Buenos Aires) v Argentini, medtem ko je bil Evgen Spektorski rojen 15. oktobra 1875 v takrat ruskem kraju Ostrogu v volinski provinci (zdaj poljski Szczucyn) in umrl 3. marca 1951 v New Yorku.

Oba misleca sta bila izjemno ustvarjalna, bibliografiji njunih del sta obsežni, vendarle pa ostajata še vedno nepopolni. Izbrana bibliografija del Spektorskega za zdaj znaša najmanj 101 enoto,² vendar njen celoten obseg presega 150 del. Bibliografija Komarjevih del, ki so izšla do leta 1998, obsega 125 enot,³ vendar so bile po letu 1998 izdane še številne druge njegove publikacije.⁴ Razprava se ne opira samo na analizo dostopnih bibliografskih enot, temveč tudi na raziskavo arhi-

2 Evgen Vasiljevič Spektorski, Blaž Ivanc (ur.), *Izbrane razprave*, Inštitut Karantanija & Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko & Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2019 (v tisku), str. 519.

3 <https://philosophia.splet.arnes.si/milan-komar-2/milan-komar-bibliografija/>, 10. 5. 2019.

4 Med njimi so na primer monografske publikacije *Pot iz mrtvila* (2. dopolnjena izd.), Študentska založba – Knjižna zbirka Claritas 8, Ljubljana 1999; *Razmišljanja ob razgovorih*, Družina, Ljubljana 2000; *Iz dolge vigiliije*, Družina, Ljubljana 2002; *Red in misterij*, Študentska založba – Knjižna zbirka Claritas, Ljubljana 2002; *Pot iz mrtvila* (3. dopolnjena izd.), Družina, Ljubljana 2012; *Človeški čas: predavanja o antropološki*

vskega gradiva Evgena Spektorskega,⁵ osebno korespondenco s Komarjem in na ustne intervjuje. Razpravo začenjam z osebnim spominom na srečanje s profesorjem Komarjem v Ljubljani jeseni leta 1995. Milan Komar je v pogovoru zelo priporočal študij del profesorja Leonida Pitamica, prvega dekana Pravne fakultete v Ljubljani in avtorja znamenitega dela *Država*, ki je leta 1927 izšlo pri Družbi sv. Mohorja in bilo drugič ponatisnjeno šele leta 1996,⁶ medtem ko je bil angleški prevod navedenega Pitamičevega dela z naslovom *A Treatise on the State* ponatisnjen leta 2008.⁷ Ob prebiranju drugih Pitamičevih razprav v Zborniku znanstvenih razprav Pravne fakultete Univerze v Ljubljani je avtor pričujoče razprave naletel tudi na izjemne razprave Spektorskega. V tistem času še ni bila poznana povezava med znanstvenimi deli Spektorskega in Komarjevim znanstvenim opusom. Ob robu mnogih zadev, o katerih je Komar slušateljem pripovedoval bodisi na osebnih srečanjih bodisi na dveh predavanjih v Ljubljani, je – v luči svoje razlage pomena odnosa med učiteljem in učencem – omenil izkušnjo osebnega srečanja s slovitim profesorjem v Torinu. Po srečanju sta s študentskim kolegom, s katerim sta ga obiskala, dejala: »*Od zdaj naprej nimava pravice, da bi bila povprečneža na svojem področju.*«⁸

filozofiji, Družina, Ljubljana 2017; *Problemi človeka v družbi blagostanja & Svoboda in velikodušnost*, Družina, Ljubljana 2018.

- 5 Arhiv Republike Slovenija (ARS) SI AS 1005, Spektorski Evgen, 1928–1930; ARS SI AS 1901, Spektorski Evgen, 1923–1940; Arhiv Univerze v Ljubljani: Osebna mapa Dr. Evgen Spektorski, kontrk. redni prof. – osebne zadeve, 60/902.
- 6 Leonid Pitamic, Marijan Pavčnik (ur.), Ksenija Dolinar (ur.), *Država*, Cankarjeva založba (Zbirka Pravna obzorja; 6), Ljubljana 1996.
- 7 Leonidas Pitamic, *A Treatise on the State, Selected Works, Volume I* (Reprint of the First Edition), Ministry of Justice, Ljubljana 2008. Navedeno delo je bilo ponatisnjeno na pobudo zasl. prof. dr. Lovra Šturma, ki je v obdobju ponatisa dela opravljal funkcijo ministra za pravosodje v Vladi Republike Slovenije.
- 8 Navedeno po Igor Senčar, »Hrepenenje po zadnji jasnosti«, v: Komar,

Ena od uvodnih trditev te razprave je trditev, da je za take vrste učinka srečanja z veliko osebnostjo učitelja, ki učencu izključno z lastnim zgledom moralne in znanstvene avtoritete ne dovoli ostati povprečen, šlo tudi pri srečanju med ruskim profesorjem in zadnjim nekomunističnim rektorjem Univerze sv. Vladimirja v Kijevu Evgenom Vasiljevičem Spektorskim in takrat osemnajstletnim študentom prava Milanom Komarjem.

Po eni strani je med Spektorskim in Komarjem veliko razlik: prvi Rus in drugi Slovenec; prvi pravoslaven kristjan in drugi katoličan; med njima je velik generacijski razkorak v obsegu štirih desetletij in pol: tako rojena kot tudi umrla sta v različnih stoletjih. Po drugi strani ju družijo najprej dejstva, da sta bila po osnovni izobrazbi oba pravnik, ki sta velik del znanstvenega snovanja usmerila predvsem na področje filozofije in tudi drugih ved, kot so teologija, sociologija, zgodovina znanosti, psihologija, literarna zgodovina in kritika. Oba sta opravljala akademski poklic univerzitetnega profesorja, ki sta mu bila povsem predana, oba sta opravljala tudi naloge dekana (prvi Pravne fakultete Univerze v Kijevu in drugi Filozofske fakultete Katoliške univerze v Buenos Airesu). Oba sta bila globoko verna kristjana. Oba sta delila usodo begunca iz domovine in svojo življenjsko pot končala v tujini. Dela obeh so bila v njunih domovinah dolgo anatemizirana in veliko njunih največjih del je tam izšlo oz. izhaja šele po njuni smrti.

*Srečanje in sodelovanje na Pravni fakulteti
Univerze v Ljubljani*

Življenjski poti Komarja in Spektorskega sta se križali na Pravni (takrat Juridični) fakulteti Univerze v Ljubljani, kamor se je Milan Komar vpisal v študijskem letu 1939/1940. Iz univer-

zitetne matrike izhaja, da je bil Komar kot študent prava vpisan dne 19. septembra 1939 pod zap. št. 40, pri čemer je s seznama predavanj razvidno, da je Komar tedensko obiskoval tri ure predavanj pri predmetu Uvod v sociologijo, dve uri predavanj iz predmeta Pravna sociologija in eno uro vaj iz predmeta Sociologija, ki jih je izvajal profesor Evgen Spektorski. Spektorski je na ljubljansko pravno fakulteto prišel leta 1930 in ostal do leta 1945, ko je moral ponovno bežati pred boljševizmom. V ljubljanskem obdobju je pisal Spomine (*»Vospominanija«*), ki so bili daljši čas založeni, vendar so bili – čeprav ne celotni – ponovno najdeni in bodo v kratkem izdani.

Pri preučevanju njegovih spominov je profesor dr. Sergej Ivanovič Mihalčenko⁹ našel tudi kratek zapis o spominih Spektorskega na seminar, ki ga je obiskoval Milan Komar. Dnevniški zapis Spektorskega se glasi tako: *»A ko sem začel predavati študentom prvega letnika uvod v sociologijo, se je pri meni pojavila [...] cela vojska. Našli so se študenti, Komar, Bonač in drugi, ki so pokazali dobro izobrazbo in veliko zanimanje za znanstvene, še zlasti filozofske probleme. Njihovo zanimanje je navduševalo tudi mene. In dejavnosti na seminarju so potekale zelo živo.«*¹⁰

Glede filozofskega znanja Komarja moramo opozoriti, da na ljubljansko univerzo ni prišel kot nepopisan list, ampak s »popotnico«, ki jo je najprej dobil od Ernsta Tomca v okviru mladčevske organizacije, nato z branjem razprav Aleša Ušeničnika in z uvajanjem v filozofijo sv. Tomaža pod mentorstvom

9 Sergej Ivanovič Mihalčenko je direktor Inštituta za temeljne in aplikativne študije na Brjanski državni univerzi I. G. Petrovskega.

10 Navedeno po Sergej Ivanovič Mihalčenko, »Slovensko obdobje življenja Evgena Vasiljeviča Spektorskega (1930. leta): iz neobjavljenega gradiva«, v: *Monitor ISH* XVI, št. 1/2014, str. 188. Predavanja Spektorskega na pravni fakulteti so potekala ob torkih (med 12. in 13. uro v predavalnici št. 90), ob petkih in ob sobotah (med 8. in 9. uro v zbornici) v Kranjskem deželnem dvorcu, kjer je sedež Univerze v Ljubljani.

dr. Janeza Vodopivca. Komar je preučeval tudi cerkveno zgodovino pod mentorstvom profesorja teološke fakultete Josipa Turka. Med doktorskim študijem v Torinu sta na Komarja vplivala profesorja Giuseppe Gemmellaro in Carlo Mazzantini¹¹.

Karizma profesorja Evgena Spektorskega

Preden se lotimo vprašanja o naravi sodelovanja med Komarjem in Spektorskim na ljubljanski pravni fakulteti, se moramo na kratko ozreti na osebnostno karizmo profesorja Spektorskega. Nazorno jo opiše svetovno znan pravni sociolog prof. Nikolaj Timasheff, ki navaja, da je bila glavna lastnost predavanj Spektorskega izjemna jasnost (angl. »brilliance«). Sposoben je bil v kristalno čisti obliki razložiti izjemno težke teorije. Slušatelje je znal navdušiti s čudovitimi citati, ki jih je znal na pamet. Očarati jih je znal tudi s humorjem ter jim ob tem podati znanstveni opis intelektualnega ozračja preučevanega obdobja, s čimer jim je omogočil razumeti razloge za vzpon določene teorije v znanosti ali v filozofiji.¹² Kjer so bili drugi predavatelji samo obrtniki, je bil Spektorski umetnik!¹³ O znanstveni prodornosti Spektorskega govori dejstvo, da je objavil čez 150 bibliografskih enot poljudnih in znanstvenih razprav, med katerimi je več monografij, npr. *Krščanstvo in kultura* (1925),¹⁴ *Država in njeno življenje* (1933),¹⁵ *Zgodovina*

11 Tako Komar, *Iz dolge vigilije*, str. 176.

12 Tako Nikolaj Sergejevič Timasheff, »Professor Spectorisky«, v: *Зануски Русской Академической Группы в С.Ш.А./Transactions of the Association of Russian-American Scholars in the U.S.A.*, št. 4/1970, str. 161.

13 Prav tam.

14 *Христианство и культура* [slov. Krščanstvo in kultura], Plamja, Praga 1925, 311 str.

15 Evgen Spektorski, *Država i njen život*, Srpska književna zadruga, Kolo

socijalne filozofije (1932 in 1933; zv. I in II),¹⁶ osrednje mesto pa zavzema monumentalno delo v dveh zvezkih *Problem socialne fizike v 17. stoletju*¹⁷ (1907, 1911), ki predstavljata njegovo magistrsko nalogo in doktorsko disertacijo. Veliko del ostaja še neobjavljenih.

*Raziskava Spektorskega o problemu socialne fizike
v XVII. stoletju*

Eden od glavnih znanstvenoraziskovalnih problemov, ki jih je preučeval Spektorski, je bil problem socialne fizike. Izsledke raziskave je objavil v delu *Problem socialne fizike v XVII. stoletju*, ki mu je profesor Boris Furlan priznal velik pomen, ker predstavlja avtorjevo življenjsko delo.¹⁸ V navedenem delu je Spektorski preučil vpliv nastajajočega mehanicističnega svetovnega nazora na družbeno filozofijo 17. stoletja in razčlenil takratno racionalistično metodologijo.¹⁹ Ne da bi se spuščali

XXXVI, št. 244, Beograd 1933; *Država i njen život: s predgovorom profesora Stevana K. Vračara*. (2. izd.), Pravni fakultet univerziteta, Beograd 2000.

16 Glejte Evgen Spektorski (prev. Josip Vidmar), *Zgodovina socijalne filozofije. Zvezek I. Od starega veka do XIX. stoletja*, Slovenska matica, Ljubljana 1932. Glejte Evgen Spektorski (prev. Josip Vidmar), *Zgodovina socijalne filozofije. Zvezek II. XIX. stoletje in začetek XX.*, Slovenska matica, Ljubljana 1933.

17 Glejte Evgen Spektorski, Aleksandr A. Ermičev (ur.), *Проблема социальной физики в XVII столетии – Том I – Новое мировоззрение и новая теория науки. Варшава, 1910* (2. izd.), Nauka, Sankt Peterburg 2006. Glejte Evgen Spektorski, Aleksandr A. Ermičev (ur.), *Проблема социальной физики в XVII столетии – Том II. Киев, 1917* (2. izd.), Nauka, Sankt Peterburg 2006.

18 Boris Furlan, »Šestdesetletnica prof. Spektorskega«, v: *Slovenski pravnik* (1935), str. 454, 455.

19 Prav tam, str. 454. Na podoben način kot Spektorski se je preučevanja

v podrobnosti, naj opozorimo samo na glavno ugotovitev razprave, v kateri Spektorski trdi, da je novo naravoslovje predstavljalo glavni vir racionalizma 17. stoletja. Na ta način je Spektorski ovrgel tezo o vplivu humanistov na racionalizem 17. stoletja.²⁰ Profesor Pitirim Aleksandrovič Sorokin ugotavlja, da je navedeno delo Spektorskega najboljša študija o tej temi. Spektorski je, med drugim, v njem obravnaval nemški predkantovski racionalizem in znotraj tega tudi filozofijo Christiana Wolffa.²¹ Po genetični metodi raziskovanja (to je analize medsebojnega vpliva mislecev različnih in istih zgodovinskih obdobj na podlagi študija njihovih izvirnih besedil) je ugotovil, da je Wolff v filozofijo vpeljal novi motiv možnosti, ki ga je oprl na staro pojmovanje demonstracije. Kot glavni predmet filozofije je postavil to, kar je mogoče. Pojem možnosti je postavil kot glavno modalnost svojega filozofskega sistema, pri čemer vpliv tega novega pojmovanja v zgodovini filozofije ni zadostno ocenjen. Spektorski je opozoril tudi na to, da ima pojem možnosti osrednje mesto tudi v Kantovi filozofiji, in s tem na tesno povezavo med Wolffovo in Kantovo filozofijo.²²

Skupno raziskovanje del Franca Alberta Pelzhofferja

Spektorski je Komarja kot študenta vključil v svoje raziskovalno delo, ki je precej presegalo okvir sociološkega seminarja. Komar se spominja, da mu je Spektorski pripovedoval o

prepletenosti fizikalne in družboslovne znanosti v »skupnem kozmološkem projektu« veliko pozneje lotil npr. T. Luckmann. Prim. Thomas Luckmann, *Družba, komunikacija, smisel, transcendenca*, Študentska založba, Ljubljana 2007, str. 45 in s. s..

20 Tako Furlan, »Šestdesetletnica prof. Spektorskega«, str. 454.

21 Glejte Spektorski, Ermičev (ur.), *Проблема социальной физики в XVII столетии - Том II*. Киев, 1917 (2. izd.), str. 238–254.

22 Prav tam, str. 246 in s. s..

Erhardu Weiglu, Ehrenfriedu Waltherju von Tschirnhausu, Johannesu Claubergu, Christianu Wolffu in drugih mislecih, s čimer mu je »odgrnil široka obzorja francoske, nemške in ruske filozofije«. ²³ Univerzitetni knjižničar dr. Joža Glonar je Spektorskega opozoril na pomen del kranjskega državoslovca, pravnega in političnega filozofa Franca Alberta Pelzhofferja barona Schönauskega. Spektorski je v naslednjem koraku Komarja navdušil za raziskovanje Pelzhofferjevih del, ki so Komarja zelo pritegnila. Na podlagi nekajletnih raziskav, tudi v knjižnicah severne Italije, je Komar o Pelzhofferju napisal razpravi, ki pa zaradi vojnih razmer nista bili objavljeni. ²⁴ Bržkone sta izgubljeni, kar je velika škoda, ker sta rezultat Komarjeve prve znanstvene raziskave. ²⁵ Leta 1940 je bila objavljena le razprava Spektorskega o vlogi Pelzhofferja v zgodovini državoslovja, v kateri ga Spektorski označuje za neodvisno mislečega in izvirnega državoslovca, za »statističnega politiko-legista«, ki je zagovornik zmernega absolutizma. ²⁶

Komarjeva doktorska disertacija

Komar, ki je moral zaradi nevarnih razmer zapustiti Ljubljano, ²⁷ se je leta 1944 s študija v Italiji vrnil v Slovenijo. V Torinu je končal doktorski študij prava in obranil disertacijo na temo

²³ Prim. Komar, *Iz dolge vigiliije*, str. 176.

²⁴ Prav tam, str. 166.

²⁵ Prav tam, str. 160.

²⁶ Glejte Evgen Spektorski, »Mesto F. A. Pelzhofferja v zgodovini državoslovja«, v: Akademija znanosti in umetnosti – Razprave pravnega razreda, Ljubljana, zv. 1/1941, str. 231–260.

²⁷ Izvedeni in načrtovani umori voditeljev akademskih organizacij s strani VOS-a so bili neposredna grožnja tudi za Komarja kot predsednika akademskega društva Pravda.

pravične vojne pri Vitoriji in Suárezu.²⁸ Želja Spektorskega, ki bi se pri skoraj sedemdesetih letih že moral upokojiti, je bila, da ga Komar nasledi na stolici. Kot svojega naslednika ga je bil že predstavil profesorjem Leonidu Pitamicu, Viktorju Korošču in Aleksandru Bilimoviču.²⁹ Glede Komarjeve doktorske raziskave lahko zapišemo, da je hodil po lastnih poteh in preučil stališča sholastičnih mislecev o problemu pravične vojne, ki je eno od klasičnih in še vedno aktualnih vprašanj pravne in politične filozofije.

Oceno Komarjeve doktorske disertacije, ki je bila napisana v italijanskem jeziku in žal ni objavljena, je v časniku Slovenec (v rubriki Kulturni obzornik) 23. marca 1944 objavil dr. Sergij Vilfan. V uvodu je zapisal: *»Ker žal ni verjetno, da bi mogla ta disertacija v kratkem iziti v tisku in tako postati dostopna širšemu krogu bralcev, a je vendar želeti, da bi ta vsebinsko bogata in skrbno izdelana razprava ne ostala neopažena, ne bo odveč, če skušam podati na tem mestu delen vpogled v njeno vsebino, predvsem osnovne misli njenega uvoda, ki je sam zase celota in tvori dobro premišljeno pravnofilozofsko študijo.«*³⁰

V uvodnem delu razprave je Komar povzel Suárezovo opredelitev vojne ter kot drugi temeljni pojem razprave na *»originalen in izredno logičen način«*³¹ obravnaval nauk o pravičnosti sv. Tomaža Akvinskega. Komar je najprej razčlenil

28 Glejte recenzijo Komarjeve disertacije, v: Sergej Vilfan, »Disertacija iz zgodovine mednarodnega prava in pravne filozofije«, v: *Slovenec*, 23. marec 1944, str. 3.

29 Blaž Ivanc, *Pravno načelo subsidiarnosti – razprava o njegovi vlogi v evropskem upravnem in ustavnem pravu*, Založba Nova revija, Ljubljana 2005, str. 163.

30 Vilfan, S. Disertacija iz zgodovine mednarodnega prava in pravne filozofije, *Slovenec*, 23. marec 1944, str. 3. Prikaz vsebine Komarjeve disertacije povzemam po Vilfanu.

31 Tako Vilfan, »Disertacija iz zgodovine mednarodnega prava in pravne filozofije«, prav tam.

sholastično pojmovanje pojma subjektivne pravičnosti, ki je krepost, vsakemu dati, kar mu gre. Zlasti ga je zanimal pojem objektivne pravičnosti, po kateri je za *»/.../ določitev, kaj komu gre, merodajen nek nespremenljivi red, ki sam na sebi ni normativen, ki pa v razmerju do človeka, le-temu nalaga dolžnosti in postane normativen«*.³² Če ne bi bilo izvirnega greha, bi bilo mogoče subjektivno pravičnost opredeliti kot tisto človekovo ravnanje, ki najbolj ustreza njegovemu razumu. Ker je pozitivni zakon utemeljen na človekovi subjektivni pravičnosti, ki sloni na razumu, postane razvidna tudi Tomaževa opredelitev pozitivnega zakona kot *»ordinatio rationis«* – to je kot zapoved razuma. Komar poudarja, da mora po drugi strani pozitivno pravo temeljiti na objektivni pravičnosti (spoznani na podlagi razuma), iz česar izhaja, da pozitivno pravo temelji na naravnem pravu, *»ki smo ga spoznali kot norme družabnega življenja, ustrežajoče objektivni pravičnosti«*.³³ Po Tomaževem nauku je vojna pravična samo, če ustreza zahtevam naravnega prava. V drugem delu uvodne razprave je Komar obdelal zgodovino filozofije pravične vojne od njenega začetnika sv. Avgušтина do sv. Tomaža, ki je obnovil nauk o pravični vojni. Po Komarju se nauk o pravični vojni v obdobju nastopa renesanse ni mogel uveljaviti zaradi ukoreninjenosti starih vojnih običajev. Za drugi razcvet sholastičnega nauka o pravični vojni gre zasluga španskim sholastikom in kanonistom, to je teologom in filozofom 16. stoletja, ki so prvi spoznali obstoj mednarodnega prava. Pojmovanje poznejših pravnikov se je oddaljilo od moralnega temelja vojnega prava in posledično pojem pravične vojne gradilo zgolj na formalnih merilih, kot je npr. vojna napoved. V primerjavi s Heglovim pojmovanjem pravičnosti, ki gradi na razvoju najvišjega bitja (teza, antiteza, sinteza) in se zato

³² Prav tam.

³³ Prav tam.

posledično spreminja tudi (objektivna) pravičnost, sholastični nauk o pravičnosti izhaja iz pojma stalnosti reda. Komar je kritičen tudi do vpliva naturalizma na nauk o pravični vojni, ki vojno vidi kot nujen boj držav za lastni obstanek. Niti v naturalističnem pojmovanju niti v Heglovem si ni mogoče zamisliti pojma pravične vojne v nasprotju s krivično vojno. Osrednji del Komarjeve disertacije zavzema prikaz nauka o pravični vojni dveh glavnih predstavnikov španske sholastike 16. stoletja: Francisca de Vitorie in Francisca Suáreza. Vilfan v oceni Komarjeve razprave v poudarjenem besedilu nakazuje, da je Komar z obravnavo navedenih glavnih predstavnikov španske sholastike kot predhodnikov Huga Grotiusa odprl tudi dilemo o izvirnosti njegovega dela.³⁴ Med de Vitorio in Suárezom obstaja po Komarju pomembna razlika. De Vitoria v komentarju k Tomaževemu delu *Secunda Secundae* in v delu *Releccionnes*, zlasti pa v poglavju *De Indis*, kritično – in na podlagi zahtev naravnega prava – presoja upravičenost Špancev do zasedanja Amerike in posredno do njihovih vojnih pohodov. Vojna je po de Vitorii upravičena le kot prisilno sredstvo za iztrebljenje hudobije in krivice. Edini pravični vzrok »napadalne« vojne vidi le v povračilu prizadejane škode (to je v povračilu odvzetih stvari, vojni odškodnini itd.), medtem ko je po Suárezu, ki svojega nauka ne gradi na zgodovinskem dogajanju, pod določenimi pogoji sprejemljiva tudi napadalna vojna. V sklepnem delu Komar na duhovit način ugotavlja, da

34 Na tem mestu velja opozoriti na raziskave o mislecih pravnega humanizma in projektu izdelave celovite bibliografije evropske pravne zgodovine, ki potekajo na Inštitutu Maxa Planka za evropsko pravno zgodovino (Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte) pod vodstvom prof. Douglasa Oslerja. Osler opozarja na vrsto napačnih razlag v zgodovini pravne filozofije oziroma prava. Osler, D. *Legal Humanism*, http://www.giuri.unige.it/intro/dipist/digita/storiadir/docenti/savelli/osler_legal_humanism.pdf, 8. 5. 2010.

sta navedena misleca »na znanstvenem področju prva izrazila idejo o soodvisnosti narodov, čeprav se nista povzpela do ideje edinosti narodov z vodilnim jedrom«. ³⁵ Njun nauk je mogoče označiti kot nekakšno mednarodno kazensko pravo. Vilfan poudarja, da je zasluga Komarja v tem, »da je iz obsežne snovi znal izluščiti in pregledno nanizati nauk, kolikor zanima pravnik internacionalista«. ³⁶

Usmeritev v Wolffa in razhajanje v oceni njegove pomembnosti

Izmed »dragocenih naporov in nasvetov« Spektorskega je bila za Komarjevo filozofsko raziskovanje najpomembnejša usmeritev v študij del Christiana Wolffa. Komar se je v svojih filozofskih raziskavah poglobil v Wolffovo filozofijo in temeljito preučil ves njegov opus. Spektorski je o Wolffu menil, da ni bil mislec, ampak zgolj profesor, ki je s šolskim pedantizmom populariziral racionalizem v njegovi ontološki obliki. ³⁷ Komar se je s Spektorskim strinjal glede tega, da nepoznavanje sistema Wolffove filozofije preprečuje oceno njegovega vpliva na Kanta. ³⁸ Komarju pa je celovita analiza Wolffovega opusa pokazala, da je vendarle samostojen mislec. ³⁹ Pripada mu pomembno mesto v nemški filozofiji, saj se pri Wolffu filozofija novega veka dokončno loči od filozofije srednjega veka. Wolffovska filozofija namreč predstavlja »radikalen poskus deteoretizacije in deon-

35 Vilfan, »Disertacija iz zgodovine mednarodnega prava in pravne filozofije«, str. 3.

36 Prav tam.

37 Prim. Spektorski, *Zgodovina socialne filozofije* (1932), str. 266, 267.

38 Milan Komar, »La virtud de la prudencia en la ética de Christian Wolff«, v: *Sapientia* XVII, št. 64/1962, str. 91.

39 Glejte Komarjevo kritiko stališča Spektorskega in Oligatija, v: Komar, *Red in misterij*, str. 59.

*tologizacije tradicionalne filozofije, ki je bil izpeljan do temeljev filozofije: do prve filozofije».*⁴⁰ Po Komarju gre za popolno odsotnost theoria ton onton. Ker se Wolffova filozofija odreče mišljenju biti, se opre zgolj na pojme in njihovo konstrukcijo. Racionalistična filozofija se zato oklene konstruktivizma.⁴¹ Prav v točki filozofske kritike različnih oblik racionalističnih konstrukcij stojita Komar in Spektorski v popolnem soglasju.⁴² Komarju študij Wolffa, v katerega ga je usmeril Spektorski, ni samo spremenil pogleda na Kanta, temveč ga je vodil do filozofskega dela na poskusu reperiodizacije zgodovine moderne filozofije.

*Breme javnega dela v zdomstvu
in »plavanje proti toku«*

Po koncu druge svetovne vojne Komar Spektorskega ni mogel naslediti na stolici. Svojemu učitelju se je pridružil v življenju, zaznamovanem z zdomstvom. Emigriral je v Argentino in tam nadaljeval ter uspešno zaključil akademsko kariero profesorja filozofije. S Spektorskim, ki je čez Italijo emigriral v Združene države Amerike, je poskušal ponovno vzpostaviti stik, vendar neuspešno. Nenadna smrt nekdanjega učitelja je žal preprečila njuno nadaljnje sodelovanje. Oba sta v zdomstvu izbrala pot javnega dela, ki, kot pravi Komar, poleg običajnega človeškega križa predstavljal še dodaten zdomski križ.⁴³

⁴⁰ Prav tam, str. 56.

⁴¹ Prim. Robert Petkovšek, »Milan Komar (1921–2006) – In memoriam«, v: *Tretji dan – krščanska revija za duhovnost in kulturo*, XXXV 324, 325/2006, str. 78–84.

⁴² Prim. Evgen Spektorski, »Nastanek konstruktivne metode v pravoznanstvu = Origine de la méthode constructive dans la science de droit«, v: *Zbornik znanstvenih razprav Juridичne fakultete X/1934*, str. 153–177.

⁴³ Prim. Komar, *Razmišljanja ob razgovorih*, str. 119.

Komar je emigracijo ali zdomstvo, še posebej neprosto-voljno, opredelil tudi filozofsko-psihološko, ko je zapisal, da »/.../ zaseka boleče rane v človekovo osebnost«.44 Primerja jo z izgnanstvom v starem Rimu, ki je pomenilo nekakšno smrt izgnanca. V tej situaciji je treba spoštovati naravni zakon človekove narave, ki je v ohranjanju kontinuitete. Kontinuiteta [življenjske biti] terja tako gojenje izročil kot vraščanje v [novo] okolje. Na ravni zunanjih družbenih odnosov se taka drža kaže kot »plavanje proti toku«, globinsko pa delovanje po načelu [življenjske] kontinuitete pomeni plavanje s tokom, ki je enak toku globinske biti. V javnem življenju sta bila Spektorski in Komar prvaka oziroma nestorja »plavanja« v smeri globinske biti. V nadaljevanju razprave naj zgolj omenimo nekaj primerov njunega obsežnega in zastojnega domoljubnega dela v zdomstvu, ki še vedno ni izčrpno dokumentirano in ovrednoteno.

Spektorski je bil postavljen za predsednika Združenja ruskih znanstvenikov v Kraljevini SHS (1920), predsedoval je 2. in 3. kongresu ruskih akademskih društev v Pragi (1922) in v Beogradu (1928), predsedoval je ruski matici v Ljubljani, ki je skrbela za ruske begunce v Sloveniji, predsedoval je ruski akademski skupini v Združenih državah Amerike (v svojih »Zapiskih« je samo v prvem desetletju objavila več kot 2500 strani znanstvenih in strokovnih razprav) ter predaval o ruski zgodovini in kulturi na večernih tečajih za mlade.

Komar je bil med glavnimi soustanovitelji Slovenske kulturne akcije v Argentini in eden od njenih najvidnejših sodelavcev. Prva številka revije Meddobje se je začela z njegovim esejem *S tokovi in proti tokovom*. Zunaj pedagoškega dela na fakulteti je imel – v luči dolžnosti ohranjanja izročil – številna predavanja, ki so potekala v okviru organizacij slovenske skupnosti: Slovenske kulturne akcije, Katoliškega akademskega starešinstva,

44 Komar, *Iz dolge vigilije*, str. 150.

akademskega društva in Visokošolskega tečaja. Dve desetletji je vodil študijski krožek v Carapachayu. V širše okolje se je vključeval s predavanji v vrsti argentinskih organizacij, kot so npr. La Obra Cardenal Ferrari, višja učiteljišča Consudec in Sagrado Corazón, Instituto de Superior de Cultura Religiosa (v Buenos Airesu in v San Isidru), semenišče v San Isidru, Institutuo de Cultura Hispánica idr.⁴⁵ Šlo je za svobodna in poljudna predavanja, na katerih je Komar poskušal filozofsko in humanistično tematiko slušateljem predstaviti v dostopnejši obliki kot strokovni filozofski javnosti, kar je terjalo dodaten napor.

Oba sta bila ne le razgledana na področju humanistike, temveč sta tudi na tem področju ustvarila zanimiva in pomembna dela. Pri prenašanju teže zdomstva je bila Spektorske-mu v oporo realistična filozofija Dostojevskega, ki je temeljila na krščanskih idealih in vrednotah. Takole je zapisal: »*Med drugim je napovedal Dostojevskij z občudovanja vredno podrobnostjo evropsko vojno, nastop komunizma in rusko revolucijo. Njegovi sodobniki so smatrali vse to za izmišljijo in domišljijo. Šele mi, po vseh, križem Evrope pretrpljenih in morebiti še ne končanih potresih, zdaj vnovič s trepetom čitamo globoke strani velikega realista, ki mu je bila naklonjena preroška daljnovidnost, ki je prav tako lahko čital iz knjige vesoljnega stvarstva kakor iz knjige človeškega srca.*«⁴⁶

Razprave o krščanski etiki in metafiziki

Težnja po zadnji jasnosti, priti do središča človeške osebe, seči prav v srce, je bila cilj in jedro skupnega prizadevanja Komarja

45 Povzeto po Senčar, »Hrepenenje po zadnji jasnosti«, str. 272.

46 Evgen Spektorski, »Dostojevskij in realizem; Ob petdesetletnici njegove smrti. 1931«, v: *Ljubljanski zvon*, letn. 51, št. 2/1931, str. 107.

in Spektorskega. Navedena težnja je oba misleca gnala tudi k raziskovanju in objavljanju na področju etike in metafizike. Medtem ko Spektorski zagovarja pomen pravoslavnega pojmovanja etike, lahko pri Komarju zasledimo dosledno zagovarjanje pomena katoliške etike.

V strnjeni obliki bomo omenili samo nekaj njunih pomembnejših razprav s področja etike, ki temeljijo na skupni krščanski metafiziki. Med bivanjem v Pragi je Spektorski izdal monografijo z naslovom *Kršćanstvo in kultura* (1925).⁴⁷ Med njegovim bivanjem v Ljubljani pa so izšla na primer naslednja dela s področja etike: *Moderna znanost in vera* (1933),⁴⁸ *Etika in determinizem* (1934),⁴⁹ *Etika in antropologija* (1935),⁵⁰ *Slovenska knjiga o Bogu: France Veber. Knjiga o bogu. 1934. (1935)*⁵¹ in *Kršćanstvo in socialno vprašanje* (1937).⁵² Posebno težo ima njegovo monografsko delo *Kršćanska etika*, ki je izšlo v več jezikih (v ruskem jeziku l. 1980 v Združenih državah Amerike in v ponatisu v Moskvi l. 2013;⁵³ v srbskem jeziku v »emigrantski«

47 Evgen Spektorski, *Kršćanstvo in kultura*, Planja, Praga 1925.

48 Evgen Spektorski, *Moderna nauka i vera*, Bratstvo sv. Save, Sarajevo 1933.

49 E. Spektorski: *Etika i determinizam* (1934).

50 Evgen Spektorski, »Etika i antropologija«, v: *Zapiski ruskogo naučnago instituta v Belgrade*, 1935, str. 109–131.

51 Glejte Evgen Spektorski, »Словенская книга о Боге: France Veber. Knjiga o Bogu (1934) [knjižna ocena]«, v: *Путь*, 46 (январь–март 1935), str. 70–73.

52 Glejte Evgen Spektorski, *Hrišćanstvo i socijalno pitanje*, Štamp. Društva Prosvete, Sarajevo 1937.

53 Glejte Evgen Spektorski, Христианская этика: Лекции, прочитанные в Свято-Владимирской Духовной академии в г. Нью-Йорке в 1950/51 академическом году, v: *Записки Русской Академической Группы в С.Ш.А./Transactions of the Association of Russian-American Scholars in the U.S.A.*, 13 (1980), str. 77–190. Ponatis nav. dela: Evgen Spektorski, П. Е. Бойко (ur.), Л. А. Бойко (ur.), И. В. Попов (ur.), *Христианская этика: Лекции, прочитанные в Свято-Владимирской Духовной*

izdaji l. 1953 ter v dveh ponatisih l. 1992 in 1999).⁵⁴ Leta 2018 je v slovenskem jeziku izšlo še delo *Vprašanja moralne teologije*.⁵⁵

Komar se je od področja prava oddaljil bistveno bolj kot Spektorski, ki je npr. leta 1933 izdal knjigo *Država in njeno življenje*.⁵⁶ Zato so morda Komarjeve razprave s področja filozofije številčnejše in bolj poglobljene, hkrati pa jih zaznamujeta tako velik zamik med njihovo predstavitvijo in med javno objavo kot tudi manjša težnja k sistematičnemu – kot, denimo, pri Aristotelu – razvrščanju misli, kot jo lahko opazimo pri Spektorskem. Medtem ko so Spektorskega veliko bolj kot Komarja privlačila sociološka (ali »zunanja«) vprašanja družbe, so Komarja bolj privlačila vprašanja »notranjih« duševnih (tudi psiholoških) zakonitosti človeške osebe in njenega bivanja v družbi. Komarja zanimajo razlogi za družbeno mrtvilo,⁵⁷ povezava med redom in misterijem (*Red in misterij*, 2002),⁵⁸ etična vprašanja podobno kot Platon povezuje predvsem s človekovim značajem. Zato ga v sobesedilu človeške kulture vznemirjajo na primer vprašanja vzgoje,⁵⁹ vzroki agresivnosti, notranjega življenja, svobode, notranjosti duše, urejene ljubezni, človekovega srca, komunikacije, krščanskega humanizma in upanja, ki jih obravnava s filozofskega vidika. Glavno

академии в г. Нью-Йорке в 1950/51 академическом году / Сост., вступ. статья и примеч (2013).

54 Evgen Spektorski, (prev. B. Borčič), *Hriščanska etika* (1953; 2. izd.: 1992; 3. izd.: 1999).

55 Evgen Spektorski, *Vprašanja moralne teologije*, Inštitut Karantanija & Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, Ljubljana 2018.

56 Evgen Spektorski, *Država i njen život*, Srpska književna zadruga, Beograd 1933.

57 Prim. Komar, *Pot iz mrtvila*, 2012.

58 Prim. Komar, *Red in misterij*, 2002.

59 Vprašanje vzgoje s krščanskega vidika obravnava tudi Spektorski. Glejte Evgen Spektorski, *Hriščanstvo i prosveta*, Štamp. Društva Prosvete, Sarajevo 1934.

Komarjevo delo predstavlja obsežna filozofska monografska zbirka v osmih delih z naslovom *Curso de Metafisica* 1972–1973, ki je izšla v obliki sedmih posebnih monografskih zvezkov v španskem jeziku.⁶⁰ Problem sodobnega ateizma Komar obravnava z vidikov filozofije, etike in teologije v izzivalni knjigi z naslovom *Evtanazija Boga*.⁶¹

Vendarle pa tudi Komar ne zanemarja pravno- in političnofilozofskih problemov družbe in sodobne države. Medtem ko Spektorski v svojih razpravah razvije filozofsko kritiko totalitarnih oblik državne oblasti,⁶² Komar razvije obsežnejšo in bolj na »notranjem« pristopu utemeljeno kritiko pojavov totalitarnih sistemov, na primer v monografijah *Nacizem, transpolitična perspektiva* (2005),⁶³ *Fašizem, transpolitična perspektiva* (2005)⁶⁴ in *Problemi človeka v družbi blagostanja & Svoboda in velikodušnost* (2018).⁶⁵

V veliko manjši meri kot Spektorski je Komar posegal na področje sociologije. S sociološkimi problemi se je Spektorski veliko ukvarjal in o njih objavil mnogo razprav, v katerih je na primer kritično vrednotil Comtove sociološke in filozofske poglede. Kot je že omenjeno, je Spektorski v Sloveniji v letih 1932 in 1933 v dveh zvezkih objavil monografijo *Zgodovina socijalne filozofije*,⁶⁶ manj pa je znano, da je napisal tudi delo

60 Emilio Komar, *Curso de Metafisica* 1972–1973 I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, Ediciones Sabiduría Cristiana, Buenos Aires 2008.

61 Emilio Komar, *La eutanasia de Dios*, Ediciones Sabiduría Cristiana, Buenos Aires 2012.

62 Več o tem Blaž Ivanc, »Spremna študija – Učenjakova pot od pozábljenja do klasika«, v: Spektorski, *Izbrane razprave*, str. 64 in s. s.

63 Glejte Emilio Komar, *El Nazismo, una perspectiva transpolítica*, Sabiduría Cristiana, Buenos Aires 2005.

64 Prav tam.

65 Glejte Komar, *Problemi človeka v družbi blagostanja & Svoboda in velikodušnost*.

66 Glejte Spektorski (prev. Josip Vidmar), *Zgodovina socijalne filozofije*.

Uvod v sociologijo v štirih rokopisnih zvezkih, ki pa žal še ni bilo objavljeno.⁶⁷

Če iščemo skupne točke njunih kritičnih filozofskih razmišljanj, je ena od njih kritično razčlenjevanje in zavračanje racionalističnih konstrukcij na različnih področjih človekovega življenja in kulture. Zgolj ob robu lahko opozorimo na njune prispevke na področju literature, na katerem je Spektorski objavil vrsto literarnih kritik (npr. v Ljubljanskem zvonu najdemo prispevke o Tomažu Carlylu,⁶⁸ Ivanu Sergejeviču Turgenjevu,⁶⁹ Aleksandru Bloku⁷⁰ in o realizmu pri Fjodorju Mihajloviču Dostojevskem⁷¹), Komarju pa ni bilo tuje pesniško ustvarjanje.⁷²

Sklep

Srečanje in sodelovanje z Evgenom Spektorskim je bilo za Milana Komarja izjemnega pomena. Eruditsko poznavanje

Zvezek I. Od starega veka do XIX. stoletja. Glejte tudi Spektorski (prevod: Josip Vidmar), *Zgodovina socialne filozofije. Zvezek II. XIX. stoletje in začetek XX.*

67 Vsebinsko je *Uvod v sociologijo* sestavljen iz naslednjih poglavij: Predgovor, Izvor in usoda sociologije, Naloge sociologije, Metodologija sociologije, Splošna sociologija in Specialna sociologija. Podatki o navedenem delu so povzeti po Mihalčenko, »Slovensko obdobje življenja Evgena Vasiljeviča Spektorskega (1930. leta): iz neobjavljenega gradiva«, str. 181.

68 Glejte Evgen Spektorski, »Tomaž Carlyle«, v: *Ljubljanski zvon* (1932), str. 18–32.

69 Glejte Evgen Spektorski, »Turgenjev«, v: *Ljubljanski zvon* (1933), str. 513–587.

70 Glejte Evgen Spektorski, »Aleksander Blok«, v: *Ljubljanski zvon* (1933), str. 28–40.

71 Glejte Evgen Spektorski, »Dostojevskij in realizem; Ob petdesetletnici njegove smrti«, v: *Ljubljanski zvon* (1931), str. 98–108.

72 Glejte npr. Milan Komar, »Škofjeloški soneti«, v: *Loški razgledi*, letn. 42, št. 1/1995.

Spektorskega ne le francoske, nemške in ruske filozofije, temveč tudi naravoslovnih, socioloških, kulturoloških, teoloških, zgodovinskih in literarnih ved, je Komarju odprlo pomembna nova obzorja. Visoko duhovna in skrajno učena, toda optimistična, duhovita in živahna osebnost Spektorskega je Komarja globoko nagovorila ne samo zaradi njegove znanstvene razgledanosti, temveč tudi zaradi izjemne globine, vztrajnosti in predanosti akademskemu delu. Ne nazadnje verjetno tudi zaradi načina, kako je zmožal »plavati proti toku« zdomske usode.

Spektorski je z avtoriteto učitelja dal Komarju veliko osebno vzpodbudo in zgled za študij filozofije, želel je celo, da ga nasledi na profesorski stolici (tudi poznejšo Komarjevo ženo gospo Majdo Ahačič je prosil, naj Komar ostane pri filozofiji). Ključnega pomena je bila njegova usmeritev Komarja v študij Pelzhofferja in zlasti v študij Wolffa. Komar ni epigonsko nadaljeval filozofske raziskave Spektorskega, ampak jo je izvirno nadgradil in presegel v novih smereh in metodološkem pristopu. Komarja je, denimo, nova in celovitejša razlaga pomena Wolffove filozofije vodila do spoznanja o potrebi drugačne razlage zgodovine moderne filozofije, ki se je pri raziskavah Spektorskega o problemu socialne fizike zastavil in nakazal v veliko manjši meri in za krajše časovno obdobje. Komarjevo preučevanje medsebojnega vpliva različnih mislecev na podlagi natančnega študija njihovih del v izvirnikih je nosilo pečat »genetične« metode Spektorskega.

Nekajletno medsebojno srečevanje Komarja in Spektorskega v Komarjevih študijskih letih v Ljubljani je bilo srečanje duhov velikih mislecev. Za Komarjeve filozofske raziskave pomeni ne samo njihov začetek, temveč stalno raziskovalno rdečo nit njegovega filozofiranja. Zato smemo trditi, da je Komarja srečanje s Spektorskim usodno zaznamovalo, morda – če gledamo smer, področje in način filozofskega raziskovanja – celo bolj kot z

drugimi njegovimi učitelji. Ko gledamo korenine Komarjeve šole (špan. »*Escuela de Komar*«), lahko vidimo, da ena od korenin teče tudi v rusko pravno in socialno filozofijo prek Evgena V. Spektorskega (in dalje k profesorju Aleksandru L. Bloku). Pravo je bilo za oba misleca odločilno preozko, zaradi česar sta svoje raziskovalno delo usmerila tudi na področja etike, teologije, kulture, psihologije, sociologije, literarne kritike in drugih ved. Zato ju lahko označimo za nekakšna sopotnika preskoka iz prava v filozofijo. Kljub določenim razlikam v poudarkih njunih »gledišč« (npr. pravoslavnega in katoliškega ter aristotelskega in platonskega) lahko med filozofskimi pogledi Spektorskega in Komarja opazimo ne le veliko sorodnost, temveč genetično povezanost v krščanskem filozofskem realizmu, ki kliče po bolj poglobljenem preučevanju. V Sloveniji je po osamosvojitvi izšlo šest monografij Milana Komarja⁷³ in, zahvaljujoč podpori zasl. prof. dr. Lovra Šturma, tudi dve monografiji Evgena Spektorskega,⁷⁴ s čimer se oba misleca ne le vračata iz krivične pozabe, temveč slovenske bralce postavljata pred zahtevne in – zahvaljujoč prodornosti in trajni vrednosti njunih razprav – povsem aktualne intelektualne izzive.

73 Glejte seznam Komarjevih v Sloveniji objavljenih monografskih del v opombi 4.

74 Glejte Spektorski, *Vprašanja moralne teologije*. Evgen Spektorski, Blaž Ivanc (ur.), Izbrane razprave, Inštitut Karantanija & Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko & Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 2019 (v tisku).

*Milan Komar and
Evgeny Vasilyevich Spektorsky
– Companions in the Leap
from Law to Philosophy*

Summary

The article deals with the historical and philosophical connection between the emeritus professor of the Catholic University of Buenos Aires and honorary senator of the University of Ljubljana dr. Milan Komar (1921–2006) and professor at several law faculties (in Warsaw, Kiev, Belgrade, Prague and Ljubljana) and rector of the University of Kiev dr. Evgeny Vasilyevich Spektorsky (1875–1951). First, the discussion shows that Evgeny Spektorsky was Komar's teacher and mentor in the period of Komar's studies at the Faculty of Law in Ljubljana. Their common research work focused on the philosophical works of Franz Albrecht Pelzhoffer. In addition, Spektorsky wanted Komar as his successor on the faculty chair. However, due to the Communist takeover in Slovenia after the end of the Second World War, they both had to go abroad. In Argentina, Komar's research work focused on the influence of Christian Wolff's rationalistic philosophy, a research topic that Spektorsky had suggested to Komar. The analysis of their published works reveals that their common talent for philosophy pushed them far beyond the scientific field of legal sciences into the areas of other social sciences (philosophy, theology, sociology, psychology, education and literary theory). Comparing their philosophical views, we can notice not only a great affinity, but also a genetic connection.

Prejeto: 23. 4. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Mirjam Dujo Jurjevčič¹

Revolucionarno nasilje na širšem cerkniškem območju 1942²

Izvleček

V prispevku je predstavljeno revolucionarno nasilje leta 1942 na širšem cerkniškem območju, tj. na območju nekdanjih občin Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek in Sv. Vid. Nasilje je bilo usmerjeno proti resničnim, domnevnim in potencialnim nasprotnikom komunistične revolucije. Vseh smrtnih žrtev revolucionarnega nasilja je bilo sedeminštirideset, od tega devetintrideset civilistov. Opisani so nekateri primeri umorov, ropov in požigov, ki so jih izvedle partizanske enote.

KLJUČNE BESEDE: Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek, Sv. Vid, 1942, revolucionarno nasilje, žrtve, likvidacije, Krimska jama

- 1 Mirjam Dujo Jurjevčič, asistentka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mirjam.jurjevcic@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna

Abstract

The article presents the revolutionary violence in the wider Cerknica area in 1942, i.e. in the territory of the former municipalities of Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek and Sv. Vid. The violence was directed at the real, alleged and potential opponents of the communist revolution. There was a total of 47 victims of revolutionary violence, 39 of which were civilians. The article describes some cases of murder, robbery and arson carried out by the Partisan units.

KEY WORDS: Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek, Sv. Vid, 1942, revolutionary violence, victims, liquidations, Krimška jama cave

*Cerknica in njena širša okolica
pred drugo svetovno vojno*

Obravnavano območje spada k Notranjski in je pred ter med drugo svetovno vojno obsegalo občine Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek in Sv. Vid.³ Pred vojno je tu živelo 8525 prebivalcev.⁴ Največji naselji sta bili Cerknica in Rakek, ki sta bili tudi upravni središči. Skozi Rakek je potekala železnica, ki je pomenila pomembno prometno povezavo tako kar zadeva potniški kot tovorni promet. Prebivalstvo se je ukvarjalo s kmetijstvom, z gozdarstvom, nekaj je bilo obrtnikov, nekateri so se ukvarjali tudi s prevoznijstvom, največ delavstva je bilo predvsem v Cerknici in na Rakeku. Z vzpostavitvijo rapalske meje⁵ je območje na zahodnem delu postalo obmejno in ljudje so se ukvarjali tudi s tihotapstvom. Politično je prostor obvladovala Jugoslovanska radikalna zajednica, ki je dobila večino v vseh tedanjih občinah tudi na zadnjih parlamentarnih volitvah leta 1938. Znotraj nje je delovala Slovenska ljudska stranka.⁶

*Italijanska okupacija in začetki organiziranja
Komunistične partije in Osvobodilne fronte ter
partizanskih enot*

- 3 Danes spada to območje k Občini Cerknica.
- 4 Damijan Guštin, Martin Premk, *Notranjski odredi 1942–1945*, Knjižnica NOV in POS 31/2, 31/3, Ljubljana 2004, str. 11, 12.
- 5 Z Rapalsko pogodbo, ki sta jo 12. novembra 1920 v Rapallu podpisali Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Kraljevina Italije, je bila določena meja med državama.
- 6 Stane Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem: gradivo Komisije za raziskavo poveljnih množičnih pobojev in drugih nepravilnosti občine Cerknica*, Partner graf, Grosuplje, Ljubljana 1996 (dalje Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*), str. 9, 12, 20, 21.

Po napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo, 6. aprila 1941, je obravnavano območje zasedel italijanski okupator. Prve italijanske izvidniške enote so se pojavile v Cerknici 11. aprila 1941, naslednji dan pa je vkorakala že večja vojaška enota in zasedla Rakek, Cerknico, Begunje in Grahovo. Območje je spadalo v okvir maja ustanovljene upravne enote Ljubljanska pokrajina, ki je bila priključena Kraljevini Italiji.⁷

Maja 1941 je bila partijska organizacija ustanovljena v Cerknici, junija pa na Rakeku. Na začetku tega meseca je bil ustanovljen okrožni komite KPS za Notranjsko, medtem ko je bilo notranjsko okrožje poleti razdeljeno na šest rajonov. Obravnavano območje je spadalo pod begunjsko-cerkniški rajonski komite KPS. Notranjsko okrožje se je nato v novembru 1941 razdelilo na dve okrožji, cerkniško in vrhniško. V cerkniško okrožje so spadali rajoni Cerknica, Loška dolina in Bloke. Julija 1941 se je formiral okrožni odbor Osvobodilne fronte (OF) za cerkniško okrožje, od meseca avgusta pa še terenski odbori OF.⁸ Prva organizirana partizanska enota na obravnavanem območju je bil Krinski bataljon, ustanovljen 10. oktobra 1941. Ta je izvedel napad na italijanski posadki v Ložu in Bezuljaku 19. in 20. oktobra 1941 ter bil nato razbit. Decembra je bila ustanovljena Kožlješka četa in v januarju so njeni borci prešli v novoustanovljeni Šercerjev bataljon, ki je postal prvi bataljon

7 Več: Tone Kebe, »Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem«, v: *Notranjski listi II* (ur. Janez Šumrada, Božo Levec), Kulturna skupnost občine Cerknica, Cerknica 1981 (dalje Kebe, »Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem«) str. 19–23; Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 23.

8 Vida Deželak Barič, »KPS in revolucionarno gibanje 1941–1943«, v: *Razpoznavanja 7*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2007, str. 103; Kebe, »Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem«, str. 28–33; Anton Avsec, »Kratek oris priprav na množično vstajo in na oblikovanje osvobojenega ozemlja na Notranjskem pozimi 1941–1942«, v: *Notranjski listi II* (ur. Janez Šumrada, Božo Levec), Kulturna skupnost občine Cerknica, Cerknica 1981, str. 153.

aprila formiranega prvega Notranjskega odreda (NO).⁹ Odred je deloval do 25. junija 1942, namesto njega pa je bil 1. julija ustanovljen Krimski odred. Vanj sta bila vključena dotedanji 1. bataljon Ljuba Šercerja NO in 5. bataljon NO. Na začetku oktobra 1942 je Krimski odred prenehal delovati in je bil vključen v novoustanovljena Notranjski odred in Šercerjevo brigado.¹⁰

Do napada na italijansko posadko v Bezuljaku italijanska vojska ni izvajala večjega terorja nad civilnim prebivalstvom, potem pa se je zaostriilo. Italijanska oblast je začela izvajati hišne preiskave in zaslišanja prebivalstva. Spomladi leta 1942 so bile partizanske enote že dobro organizirane in z razvojem partizanskega gibanja so se pomnožile tudi njihove akcije proti italijanski vojski, kar je povzročilo tudi povečanje nasilja italijanske vojske nad civilnim prebivalstvom. Nasilje okupatorja se je razplamtelo med italijansko ofenzivo julija in avgusta 1942. Požigali so vasi, streljali talce, pošiljali ljudi v internacijo. Samo v Občini Sv. Vid so Italijani v juliju in avgustu 1942 ustrelili štiriinpetdeset civilistov,¹¹ v Občini Begunje pri Cerknici enaindvajset civilistov,¹² v občinah Cerknica in Rakek pa skupaj šest.¹³

*Žrtve revolucionarnega nasilja
na širšem cerkniškem območju leta 1942*

Revolucionarno nasilje na širšem cerkniškem območju, to je na območju nekdanjih občin Begunje pri Cerknici, Cerknica,

9 Več o notranjskih odredih: Franci Strle, *Pregled razvoja in poveljniške sestave notranjskih odredov*, Odbor Notranjskega odreda, Cerknica 1986. Glejte tudi: Damjan Guštin in Martin Premk, *Notranjski odredi 1942–1945*, Skupnost borcev Notranjskih odredov, Ljubljana 2004.

10 *Enciklopedija Slovenije*, knj. 6, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 13, 14; *Enciklopedija Slovenije*, knj. 8, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 10.

11 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 148–156.

12 Prav tam, str. 82–92.

13 Prav tam, str. 110–124.

Rakek in Sv. Vid, je bilo usmerjeno proti resničnim, domnevnim in potencialnim nasprotnikom komunistične revolucije. V okviru partizanskega gibanja proti okupatorju je hkrati šlo tudi za komunistično revolucijo, tj. za popoln prevzem oblasti s strani komunistične partije.¹⁴ Usmrtitve nasprotnikov komunistične revolucije je partizansko gibanje izvajalo na podlagi Odloka SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve z dne 16. septembra 1941. Na podlagi tega predpisa so lahko po hitrem postopku odstranili vsakogar, ki bi bil prepoznan kot nasprotnik revolucije.¹⁵ Pred usmrtitvijo je bilo veliko žrtev mučenih. Nasilje se je izvajalo tudi v drugih oblikah, kot so npr. ropi oziroma rekvizicije, požigi stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij. Zaplenjeno blago je bilo tudi glavni vir preskrbe partizanskih enot.

Začetki revolucionarnega nasilja na širšem cerkniškem območju segajo na konec leta 1941, ko sta odjeknila prva smrtna strela s partizanske strani. Petdesetletni delavec iz Unca Andrej Malec je bil prva žrtev partizanov na tem območju. Ubit je bil 26. novembra 1941.¹⁶ Naslednji mesec, decembra 1941, je bil ubit sedemnajstletni dijak Marjan Pregelj iz Begunj. V *Slovincu* so zapisali: »18. XII. 1941. Neznani partizan je napadel v Begunjah trgovca Medena. Meden je bil hudo poškodovan, sorodnik Pregelj Marijan, petošolec, pa ubit.«¹⁷ Pregelj naj bi bil ubit pomotoma, saj naj bi bil strel namenjen trgovcu Ivanu Medenu, svaku Mar-

14 Milko Mikola, *Revolucionarno nasilje na Štajerskem 1941–1945*, Celjska Mohorjeva družba, Inštitut Karantanija, Celje, Ljubljana 2014 (dalje Mikola, *Revolucionarno nasilje na Štajerskem*), str. 11.

15 Prav tam, str. 12. Glejte tudi: Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, str. 143–151.

16 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 123; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtv/?id=48887>, 4. 3. 2019.

17 »Razkroj komunistično partizanske akcije«, »Iz begunske kronike«, *Slovenec*, št. 206 a, 8. 9. 1942, str. 3.

jana Pregeljca.¹⁸ Pregeljč je umrl 23. decembra 1941 v bolnišnici v Logatcu.¹⁹

Do pomladi 1942 so se partizanske enote že dobro organizirale. Vojaške akcije so bile usmerjene ne samo proti okupatorju, temveč tudi proti civilnemu prebivalstvu, ki ni podpiralo partizanskega gibanja in ki je na kakršenkoli način sodelovalo z italijanskim okupatorjem.

Leteča udarna patrulja, ki je spadala v Šercerjev bataljon in ji je poveljeval Stanko Semič–Daki, je zvečer, 23. aprila 1942, prišla k Sv. Vidu nad Cerknico in se najprej ustavila na domu tedanjega župana Sv. Vida Antona Tekavca iz Tavželj. Po pripovedovanju njegovega sina Alojza so ob pol devetih zvečer v hišo vstopili trije partizani in začeli iskati očeta. Župana Tekavca naj bi partizani našli na krušni peči. Posvetili so mu s svetilko v obraz, ga na kratko zaslišali in zahtevali, da z njimi odide iz hiše. Ker se župan ni hotel podrediti njihovim zahtevam, so ga ustrelili v hiši.²⁰ Od tam so odšli k Sv. Vidu in umorili občinskega tajnika Franca Sterleta. Njegova žena ga je že na začetku vojne opozarjala, da je v nevarnosti, ker je bil proti komunizmu. Na njegov dom so prišli isti večer kot k županu Tekavcu partizani leteče udarne patrulje, ga odpeljali v občinsko stavbo in ga tam ubili.²¹ Tretja žrtev tistega večera

18 Janko Maček, »Komunisti udarijo po Menišiji«, v: *Zaveza*, letn. 7, št. 24, marec 1997 (dalje Maček, »Komunisti udarijo po Menišiji«), str. 19.

19 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 83; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=67327>, 4. 3. 2019.

20 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2012, SCNR/PRIČ/02/2012, Pričevanje Alojz Tekavec, 26. 1. 2012 (dalje Pričevanje Alojz Tekavec); Tine Velikonja, »Tako se je začelo ...«, v: *Zaveza*, letn. 1, št. 1, polletje 1991 (dalje Velikonja, »Tako se je začelo ...«), str. 8; Črne bukve. O delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu, Ljubljana 1990 (ponatis iz leta 1944) (dalje Črne bukve), str. 158; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 155; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=85942>, 4. 3. 2019.

21 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje J. S., 28. 3. 2014; Črne bukve, str. 156; Okoliš, *Žrtve druge svetovne*

je bil občinski svetovalec na občini Sv. Vid Valentin Strle iz vasi Osredek. Partizani naj bi obkolili hišo in s tramom, ki je ležal pred njo, razbili vrata ter vdrli v hišo. Valentin se je skušal rešiti skozi okno, a ga je zadela krogla in je obležal mrtev.²² V dokumentu Krajevnega ljudskega odbora Sv. Vid nad Cerknico je na seznamu zaposlitve sirot za imeni Franc Strle in Valentin Strle zapisano »oče be-ga ubit od partizanov leta 1942«.²³ V knjigi *Tomšičeva brigada* je zapisano, da so bili vsi trije člani Katoliške akcije in že v januarju 1942 pisno opozorjeni, »naj prenehajo z izdajalskim početjem. V aprilu je obveščevalna služba OF izsledila, da pri Sv. Vidu snujejo prvo oboroženo tolpo bele garde na Notranjskem. Ukrepati je bilo treba brez odlašanja in milosti, zakaj v veljavi je bil odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev, ki je za take primere izdajstva določal smrtno kazen.«²⁴

V maju 1942 ni bilo žrtev, ki bi jih povzročile partizanske enote na obravnavanem območju, je pa višek partizansko nasilje doseglo v juniju in juliju leta 1942. V tem času je bilo umorjenih sedemintrideset oseb, od tega enaintrideset civilistov in šest partizanov.²⁵ Poleg partizanskega nasilja se je razmahnilo tudi nasilje okupatorja, saj je sredi julija 1942 šla skozi te kraje italijanska ofenziva, ki je prav tako povzročila veliko smrtnih žrtev in je bilo interniranih več oseb. Civilno prebivalstvo je bilo tako izpostavljeno tako okupatorjevemu kot tudi parti-

vojne na ožjem Notranjskem, str. 154; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=79310>, 4. 3. 2019.

22 Velikonja, »Tako se je začelo ...«, str. 8; Črne bukve, str. 156; Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 151; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=79308>, 4. 3. 2019.

23 Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje SI ZAL) CER 27, Okrajni ljudski odbor Sv. Vid na Cerknico, t. e. 2, a. e. 30, Seznam zaposlitve sirot.

24 Franci Strle, *Tomšičeva brigada*, uvodni del, Knjižnica NOV in POS 5/I, Ljubljana 1980 (dalje Strle, *Tomšičeva brigada*), str. 254.

25 Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 82–92, 110–124, 148–156.

zanskemu nasilju. V nadaljevanju je opisanih nekaj primerov partizanskega nasilja iz tega obdobja.

V vasi Lešnjaki je 1. junija 1942 partizanska enota iskala moža in sina Frančiške Rupar, vendar ju niso našli, zato so odpeljali njo ter hkrati pobrali vso hrano in drugo blago. Frančiško Rupar so ubili ob potoku Zala.²⁶ Nečakinja Karolina se spominja, kako je videla vozove partizanov, ki so peljali proti Zali, za njimi pa je stopala njena teta.²⁷

Sedemindvajsetega maja 1942 so partizani od doma odpeljali tajnika lesne zadruge²⁸ in člana fantovskega odseka Jožeta Kranjca iz Dobca, trgovca Alojzija Matičiča iz Begunj ter nekdanjega orožnika Mira Koširja iz Bezuljaka. Matičiču so iz njegove trgovine vzeli vse, kar se je dalo, in odpeljali s seboj. Kranjca in Matičiča so izpustili, Košir pa se ni vrnil nikoli več.²⁹ Glede smrti Mira Koširja obstaja več datumov. V časopisu *Slovenec* so zapisali: »5. V. so odpeljali kmečkega fanta Kranjca Jožeta iz Dobca št. 11 in bolnega Koširja Mirotja iz Bezuljka št. 8. Prvi se je vrnil naslednji dan, drugi se ni več vrnil, ker so ga ubili.«³⁰ V dnevniku 1. bataljona Ljuba Šercerja je zapisan

26 Janko Maček, »Teror povzroči upor in državljansko vojno«, v: *Zaveza*, letn. 7, št. 25, junij 1997 (dalje Maček, »Teror povzroči upor in državljansko vojno«), str. 16; Črne bukve, str. 155; Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 150; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=73056>, 4. 3. 2019.

27 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2013, SCNR/PRIČ/02/2013, Pričevanje Karolina Klančar, 10. 4. 2013.

28 Janko Maček, »Umor še ene slovenske učiteljice«, v: *Zaveza*, letn. 6, št. 23, december 1996, str. 15.

29 Janko Maček, »Boj Meniševcev za golo življenje«, v: *Zaveza*, letn. 18, št. 68, marec 2008 (dalje Maček, »Boj Meniševcev za golo življenje«), str. 15, 18; Črne bukve, str. 146 (v Črnih bukvah je za umor Mira Koširja naveden datum 5. 4. 1942); <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=38839>, 4. 3. 2019.

30 »Razkroj komunistično partizanske akcije«, »Iz begunske kronike«, *Slovenec*, št. 206 a, 8. 9. 1942, str. 3 (dalje »Razkroj komunistično partizanske akcije«, *Slovenec*).

datum 6. junij 1942 kot dan likvidacije Mirka Koširja, ki ga je izvedla njegova 3. četa.³¹ V knjigi Staneta Okoliša *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem* pa je datum 3. junija 1942 in navedba, da je bil vržen v Krimsko jamo.³²

V časopisu *Slovenec* so zapisali o ubojih žena in mož iz Cerknice: »10. VI. so odpeljali Rožanca Franceta, čevljarja iz Begunj, in Mulca Jožeta³³ iz Cerknice. Po treh dneh se je prvi vrnil, drugi je za vedno izginil. Teden dni pozneje so odpeljali še dve svakinji Mulčevi: Ivanko in Francko in 6-letno hčerko. Svakinji³⁴ sta izginili za vedno v Krimski jami, otroka pa so orožniki našli te dni v Rakitni. V Begunjah so imeli poseben terenski oddelek, ki je vodil v partizanski brlog razne partizanom neljube osebe. Tako so pripeljali orožnika Urbasa³⁵ z Rakeka, Zrimškovega Frenka³⁶ iz Cerknice in še nekaj deklet iz cerkniške doline. Vse omenjene

31 »Operacijski dnevnik in poročila enot 1. bataljona 'Ljubo Šercer' Notranjskega odreda«, http://www.geocities.ws/siorli/dnevnik_bataljona_ljubo_sercer.htm, 24. 5. 2012.

32 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 85.

33 To naj bi bil Jožef Mulec, ubit in vržen v Krimsko jamo, 10. junija 1942 (Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 113); Črne bukve, str. 151; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=55388>, 4. 3. 2019.

34 To sta bili 37-letna Ivanka Mihevc in njena sestra, 19-letna Francka Drenik iz Cerknice. Ubiti sta bili v juliju 1942 in vrženi v Krimsko jamo (Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 110). Kot datum smrti obeh je v dokumentih Komisije Vlade RS za izvajanje Zakona o popravil krivic (dalje Komisija ZPKri) zapisan 30. junij 1942 (Komisija ZPKri, spis št. 130-144/2006); <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=52641>, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=14805>, 4. 3. 2019.

35 Ivan Urbas, 19-letni orožnik z Rakeka. Ubit je bil v juliju 1942 in vržen v Krimsko jamo (Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 122); <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=89474>, 4. 3. 2019.

36 Njegov priimek je v knjigi Staneta Okoliša zapisan kot Srimšek (Okoliš,

so partizani pobili in pometali v Krimsko jamo.«³⁷ V dnevniku 1. bataljona Ljuba Šercerja je zapisan datum 10. junij 1942 kot dan likvidacije Jožeta Mulca, ki ga je izvedla njegova 3. četa.³⁸ Tudi v zgodovinskem zborniku *Notranjski listi* zasledimo zapis o uboju Jožeta Mulca, kjer je navedeno, da je »baje nosil pod zavihkom suknjiča italijansko legitimacijo in se je lahko prosto gibal tudi po policijski uri«.³⁹ Zaradi izdajstva naj bi tako bila umorjena tudi Franc Srimšek in Ivan Urbas.⁴⁰ Po pričevanju Jožeta Martinčiča, je bil njegov oče prijatelj z Jožetom Mulcem. Spominja se, da je Mulec želel po razpadu Kraljevine Jugoslavije orožje, ki ga je pustila jugoslovanska vojska, zbrati in organizirati odpor proti Italijanom, vendar to ni bilo po volji revolucionarni strani.⁴¹ O izginotju Ivanke Mihevc in Francke Drenik se spominja njuna sorodnica, da je 29. junija 1942 po kosilu odšla od doma Ivanka Mihevc skupaj s svojo sestro Francko Drenik in z njeno nečakinjo Verico Mulec, da bi izročili paket Jožetu Mulcu, ki naj bi ga zadrževali domači partizani. Ti so želeli, da mu paket izroči njegova žena Marija Mulec, ki je bila sestra Ivanke Mihevc. Ker pa je Marija ponoči zbolela, sta paket odnesli Ivanka Mihevc in Francka Drenik. Po tistem dnevu Ivanke in Francke ni bilo nikoli več nazaj. Verico so ločili od tet in se je po dveh mesecih vrnila vsa prestrašena in razcapana z Rakitne.⁴²

Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 111); <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=77935>, 4. 3. 2019.

37 »Razkroj komunistično partizanske akcije«, *Slovenec*, str. 3.

38 »Operacijski dnevnik in poročila enot 1. bataljona 'Ljubo Šercer' Notranjskega odreda«, http://www.geocities.ws/siorli/dnevnik_bataljona_ljubo_sercer.htm, 24. 5. 2012.

39 Kebe, »Priprave in začetki vstaje na Cerknškem in Rakovškem«, str. 23.

40 Prav tam, str. 23.

41 Jože Možina, *Pričevalci*: Jože Martinčič, TV SLO 1, 19. 2. 2019, <https://4d.rtvlo.si/arhiv/pricevalci/174596408>, 25. 2. 2019.

42 Komisija ZPKri, spis št. 130-144/2006; Okoliš, Žrtve druge svetovne

V juniju naj bi bil odpeljan v Krimsko jamo in tam umorjen kot civilna žrtev Janez Ponikvar iz kraja Hribljane.⁴³ Okrajni ljudski odbor Rakek pa je zapisal, da je bil kot dezerter iz vrst NOV in POJ⁴⁴ likvidiran.⁴⁵

Prav tako je bil v juniju umorjen Jože Drobnič, ki je izhajal iz revne družine iz kraja Hruškarje. K partizanom je pristopil, ker je verjel v pravičnejši družbeni red, ki ga je obljubljala revolucionarna stran. Njegova enota je rekvirirala v Hribljanovem mlinu pri Cajnarjih, on pa se je po tem spotoma ustavil doma in materi izročil nekaj moke. Nekdo ga je ovadil in tako so ga partizani umorili nekje pri Krimski jami oziroma ga vrgli vanjo.⁴⁶ Isti mesec je bil ustreljen tudi mladoletni partizan Ivan Lešnjak iz Lešnjakov.⁴⁷

Največji pokol partizanskih enot na Cerknškem se je zgodil v mesecu juliju 1942, ko je bilo ubitih šestindvajset oseb, od tega štiriindvajset civilistov. Enajstega julija⁴⁸ so v Grahovem od doma odpeljali šest vaščanov, med njimi orožnika Ivana Žagarja, njegovo ženo Frančiško in njenega očeta Anzelma Barago. Ivan je bil orožnik v Kosovski Mitrovici in se je julija

vojne na ožjem Notranjskem, str. 113.

43 Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 149; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=66041>, 4. 3. 2019.

44 Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije (NOV in POJ).

45 SI ZAL CER 10, Okrajni ljudski odbor Rakek, t. e. 18, a. e. 572, Predmet: Dostava pritožbe Ponikvar Marije. OLO notranjski – Rakek, 1. 2. 1946.

46 Maček, »Teror povzroči upor in državljansko vojno«, str. 13; Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 149; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=15055>, 4. 3. 2019.

47 Maček, »Teror povzroči upor in državljansko vojno«, str. 13; Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 150; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=46105>, 4. 3. 2019.

48 Kot datum smrti se navaja tudi 8. 7. 1942 (Komisija ZPKri, spis št. 714-01-205/2000).

1941 vrnil z ženo ter eno leto in pol staro hčerko v Grahovo. Partizani so prišli ponoči na njihov dom in jih odpeljali ter umorili na Križni gori, kjer je taborila četa Zidanškovega bataljona.⁴⁹ Isti večer so odpeljani še tri ženske, ki naj bi bile v stiku z italijanskimi vojaki.⁵⁰

Krimska jama je bila strah in trepet prebivalcev Menešije in njene okolice, saj so partizani več civilistov s tega območja, nekatere še žive, vrgli v to jamo. Med žrtvami je bilo osem žensk.⁵¹ Enajstega julija 1942 so v Krmsko jamo vrgli Ivanko Purkar iz Gornjih Otav, staro dvajset let.⁵² Bila je na obisku pri bratu v Ljubljani, kjer so ga Italijani zaprli. Ko se je vrnila domov, so jo partizani prišli iskat ter jo odpeljali in vrgli v Krmsko jamo.⁵³

Trinajstega julija so prišli partizani na dom Marije Zalar iz Kožljeka. Hoteli so, da jim pokaže pot do Stražišča.⁵⁴ V Begunjah so trije partizani, domačini, povabili sestro Ano Obreza

49 Črne bukve, str. 161; Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 117; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=97835>, Ivan Žagar, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=97822>, Frančiška Žagar, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=2829>, Anzelm Baraga, 4. 3. 2019; Komisija ZPKri, spis št. 714-01-4815/98;

50 <http://www.zaveza.si/index.php/home/misel-in-spomin/34-aktualne-novice/332-grahovo-v-ognju-groze>, Stane Okoliš, *Grahovo v ognju groze*, 4. 11. 2014; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=40427>, Jožefa Krajc, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=50074>, Ana Martinčič, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=50123>, Marija Martinčič, 4. 3. 2019.

51 Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 84, 88, 89, 110.

52 Črne bukve, str. 155; Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 88; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=68804>, 4. 3. 2019.

53 Maček, »Teror povzroči upor in državljansko vojno«, str. 13.

54 Vanja Kržan, »Še je prostor v Krmski jami«, v: *Zaveza*, letn. 15, št. 56, marec 2005 (dalje Kržan, »Še je prostor v Krmski jami«), str. 37; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=95245>, 4. 3. 2019.

in Jožefo, poročeno Šivec, naj gresta z njimi v vas, na veselico. Jožefa se je z dvema otrokoma vrnila iz Osredka domov, potem ko so ji Italijani ubili moža. Oče jima je branil oditi, a so partizani zahtevali in obljubili, da se vrneta do večera.⁵⁵ Takrat so partizani odpeljali od doma še Ano Mestek iz Gore ter sestri Angelo in Ano Juvančič iz Begunj. Nekaj dni so vseh šest deklet in žena zadrževali v partizanskem taborišču, nato pa so jih še žive vrgli v Krimsko jamo. Stare so bile od šestnajst do petintrideset let ter so bile obdolžene izdajanja in druženja z Italijani.⁵⁶

Omeniti je treba, da sta bila v letu 2016 izvedena izkop in prenos trupel osemindvajset oseb iz Krimske jame. Med njimi so bili še nerojeni otrok v dvaintridesetem tednu, enomesečni dojenček, dve do tri leta star otrok, osem žensk, ki so bile stare od šestnajst do petintrideset let, ter sedemnajst moških, starih od enajst do petdeset let. Mladoletnih oseb je bilo devet, mladih odraslih štirinajst, starejših od trideset let pa pet. Dokaj celih lobanj je ostalo devet. V dveh lobanjah sta bili strelni rani, v eni pa vbod noža. Preiskava je pokazala, da so bile žrtve v brezno večinoma pometane brez oblačil. Najdenih je bilo le nekaj osebnih predmetov (žepni nožek, lasnice, zobna ščetka, del očal, trinajst italijanskih kovancev iz let 1940–1941,

55 Jožica Šušteršič »Tudi Rakitni ni bilo prizaneseno«, v: *Zaveza*, letn. 14, št. 52, marec 2004, str. 55; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=57687>, Ana Obreza, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=81515>, Jožefa Šivec, 4. 3. 2019.

56 Janko Maček, »Župnik Viktor Turk – žrtev za vero in Menišijo«, v: *Zaveza*, letn. 23, št. 90, september 2013 (dalje Maček, »Župnik Viktor Turk – žrtev za vero in Menišijo«), str. 28; Kržan, »Še je prostor v Krinski jami«, str. 38; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 84, 87, 89; *Črne bukve*, str. 144; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=31201>, Ana Juvančič, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=31202>, Angela Juvančič, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=52082>, Ana Mestek, 4. 3. 2019 (za kraj izginotja Ane Mestek je navedena Iška tako na seznamu smrtnih žrtev Inštituta za novejšo zgodovino (dalje INZ) kot tudi na seznamu žrtev *Komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev in drugih nepravilnosti občine Cerknica*, Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 87).

jugoslovanski novčič iz leta 1925, nekaj gumbov, koščkov blaga in delov obutve).⁵⁷

Med žrtvami, ki so jih umorili partizani, je bil tudi župnik pri Sv. Vidu Karel Žužek, rojen 19. oktobra 1892 v Velikih Laščah. Leta 1934 je prišel za župnika k Sv. Vidu. Prejel je pismo vodstva brigade Ljube Šercerja, s katerim so od njega zahtevali, da bi pregovoril nekatere fante in cerkvene pevce ter kaplana Pezdirja, naj se javijo partizanom. Zagrozili so, da bodo v nasprotnem primeru partizani pobili nekaj deklet in drugih, ki so jih imeli za talce. Župnik fantov ni prepričeval, saj je vedel, da naj bi to pomenilo, da jih pošilja v gotovo smrt.⁵⁸ Po pričevanju Alojza Tekavca je bil župnik zelo priljubljen med ljudmi in ubit po nedolžnem. V Jazbinah blizu vasi Sv. Vid so imeli partizani zasedo in so ga na cesti ubili.⁵⁹ Truplo so nato zavlekli v jarek blizu ceste in ga napol zakopali. Njegovo truplo je po naključju odkril domačin, ko je šel po drva, v novembru 1942.⁶⁰ V časopisu *Domoljub* so zapisali, da je šel z volmi čez grob in se mu je vdrlo.⁶¹ Vaški stražarji so ga nato odkopali. Ob njem so našli tudi njegovo kolo, ki je bilo popolnoma zvito. Znaki na truplu so kazali, da ga niso ubili s streli, ampak so nezvestnega s kamenjem zadelali v grob. Na noge so mu dali tri težke kamne, obraz prekrili z robcem, iz ust pa mu izpulili

57 Bogdan Sajovic, »Žrtve iz Krimske jame končno dostojno pokopane«, *Demokracija*, 41/XXI, 13. oktober 2016, str. 51; Ivo Žajdela, »Plemenito delo pokopa«, *Družina*, 16. 10. 2016.

58 *Palme mučeništva*. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki (ur. Anton Pust, Zdravko Reven, Božidar Slapšak), Mohorjeva družba, Celje 1994 (dalje *Palme mučeništva*), str. 213.

59 Pričevanje Alojz Tekavec.

60 *Palme mučeništva*, str. 94; Janko Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«, v: *Zaveza*, letn. 3, št. 10, september 1993 (dalje Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«), str. 17; Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 153; *Črne bukve*, str. 162; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=99746>, 4. 3. 2019.

61 »Truplo župnika Žužka so našli«, *Domoljub*, št. 48, 25. 11. 1942, str. 4.

zlate zobe. Ko je prišel k zavesti, se je poskušal rešiti, a ker je bil ves obložen s kamenjem, mu ni uspelo in je v mukah umrl 17. julija 1942.⁶² Terenci naj bi med ljudmi razširili govorico, da je bil ubit, ker so pri njem našli seznam mož in fantov, ki naj bi jih Italijani postrelili ali odpeljali v internacijo.⁶³

Kovačevi iz Begunj pri Cerknici so bili verna družina. Oče Janez je bil znan kot zelo delaven in razgledan človek. Poleg kmetije so imeli še kovačijo. Očetu Janezu so v kovačiji pomagali vsi trije starejši sinovi. Najstarejši sin Janez je bil predsednik Katoliške akcije, zelo je bil aktiven pri prosvetnem društvu, veliko je bral in se izobraževal.⁶⁴ 27. julija 1942 so prišli partizani Krimskega odreda h Kovačevim v Begunje. Oče Janez jim ni hotel odpreti, sinovi pa so se skrili na podstrešje. Najmlajšemu Vinku se je uspelo izmuzniti, vendar pa je bil pozneje v poveljskih pobojih ubit. Tisto noč so tako prijeli očeta ter sinova Janeza in Franceta, jih zvezali in nameravali odgnati s seboj. Pred hišo je Janez poskušal zbežati, vendar ga je strel zadel v trebuh in je obležal na sosedovem dvorišču. Do njega je stopil partizan in mu z bajonetom prebodel vrat. Partizani so takoj po tem izginili iz vasi in s seboj odvedli Franceta, očeta pa so spustili. Franceta so po mučenju najbrž še živega vrgli v Mihčevo brezno v Ržišču. Po treh mesecih so vaški stražarji iz brezna potegnili truplo Franceta, kjer ni bilo sledi strelnih ran, le nohtov na rokah ni imel.⁶⁵ Franček Saje v knjigi *Belogardizem*

62 *Palme mučeništva*, str. 94, 95.

63 Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«, str. 17.

64 Maček, »Komunisti udarijo po Menišiji«, str. 13, 14, 16.

65 Maček, »Komunisti udarijo po Menišiji«, str. 20–22; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 83; Črne bukve, str. 142; ZPKri, spis št. 130-431/2006; ZPKri, spis št. 714-01-800/2004; ZPKri, spis št. 714-01-178/2003; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=24299>, Janez Hiti, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=24287>, Franc Hiti, 4. 3. 2019.

o Janezu piše, da je »neutrudno snoval belogardistično vaško stražo, zaradi česar so partizani 27. julija Hitija prijeli in ga obsodili na smrt«. ⁶⁶

Posledica partizanskega nasilja nad civilnim prebivalstvom, umor bratov Hiti, ki sta uživala velik ugled med ljudmi ter pred tem umor šestih deklet iz begunjske fare, je bil povod, da je bila v Begunjah 30. julija 1942 ustanovljena prva vaška straža. Ustanovitvi vaške straže v Begunjah so sledile še ustanovitve vaških straž v vaseh Dobec, Bezuljak, Topol, Kožljek, Selšček in Dolenje Otave. ⁶⁷

Italijani so 24. julija ustrelili petnajst mož in fantov iz Otav, med njimi sta bila tudi dva otavska učitelja, ustrelili so še dva moža iz Koščakov in tri iz vasi Kranjče. ⁶⁸ Nato so prišli partizani po 16-letno Pavlo in njeno 49-letno mater Terezijo Knap ter ju obdolžili, da sta krivi za poboj mož iz Otav. ⁶⁹ Vrgli so ju v Mihčevo brezno. ⁷⁰ Pri Pavli naj bi Italijani našli dovolilnico za prehod meje osvobojenega ozemlja in jo prisilili, da je povedala, kje jo je dobila. France Popit je izdajal dovolilnice za prehod meje (med »osvobojenim« in zasedenim ozemljem).

66 Franček Saje, *Belogardizem*, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1952, str. 404.

67 Aleš Nose, *Domobranci zdravo – Bog daj, Protikomunistične enote na Slovenskem 1942–1945*, Založba Modrijan, d. o. o., Ljubljana 2008, str. 44, 45.

68 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 88–90, 150; Maček, »Teror povzroči upor in državljansko vojno«, str. 19.

69 Maček, »Teror povzroči upor in državljansko vojno«, str. 19; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 87–90, 150; Maček, »Župnik Viktor Turk – žrtev za vero in Menišijo«, str. 28; Maček, »Boj meniševcev za golo življenje«, str. 20, 21.

70 Črne bukve, str. 145 (V Črnih bukvah je zapisano, da sta bili umorjeni 20. 7. 1942); <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=34776>, Pavla Knap, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=34777>, Terezija Knap, 4. 3. 2019.

Tako so prišli še do nekih seznamov, ki jih je imel Popit, vodja terenske organizacije, v svoji terenski pisarni.⁷¹

Usmrtitve civilnega prebivalstva je spremljala tudi rekvizicija partizanskih enot. O rekvizicijah po Menišiji je pisal tudi časopis *Slovenec*, kako so partizani v juniju in juliju ropali po Begunjah, kjer so izropali trgovino Alojza Matičiča ter odnesli blago, živež in denar ter nekaterim drugim vaščanom živino, prav tako tudi na Kožljeku. *»Noč za nočjo so pobirali živež, grozili ljudem. Bile so to strašne noči. S silo so prodajali svojega 'Poročevalca' in štelili svoje pristaše. Rekrutirali so za svoj kader največje barabe iz našega kraja in okolice. V noči od 7. na 8. julija so partizani izropali trgovino Meden. Odnegli so veliko živeža, tobaka in 80 novih koles.«*⁷²

V zvezi z rekvizicijami je Notranjski odred v svoji naredbi št. 6 sredi junija opozoril tudi na izsiljevanje in nasilno izvajanje. Opozoril je, da nekateri komandirji in politkomisarji izvajajo pritisk na posamezne bogatejše ljudi brez prisotnosti članov narodnoosvobodilnega odbora (NOO).⁷³

Ker je na Notranjskem in Dolenjskem spomladi in poleti 1942 prihajalo do pogostih primerov neupravičenih in samovoljnih usmrtitev, ne le poveljstev partizanskih bataljonov, ampak tudi poveljstev njihovih čet, je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet julija in avgusta 1942 sprejelo predpisa, s katerima je bila štabom čet in bataljonov odvzeta pravica izreka smrtne obsodbe civilnim osebam, soditi so smela le »belogardistom«, ki so jih ujeli z orožjem. Civilistom so po teh predpisih smeli soditi v vseh kaznivih dejanjih le štabi odredov

71 Maček, »Teror povzroči upor in državljansko vojno«, str. 19; Maček, »Župnik Viktor Turk – žrtev za vero in Menišijo«, str. 28; Maček, »Boj meniševcev za golo življenje«, str. 20, 21.

72 »Razkroj komunistično partizanske akcije«, *Slovenec*, str. 3.

73 Tone Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*, 1 Država v državi, Založba Borec, Ljubljana 1985, str. 371.

in grupe odredov. Čete in bataljoni so o osumljenem smeli izvesti preiskovalni postopek, ga aretirati in zaslišati. Če je bil sum utemeljen, so morali osumljenca odpeljati v štab odreda, kjer so mu sodili, v nasprotnem primeru pa so ga morali izpustiti. Če je šlo za težje kaznivo dejanje, so morali osumljenega odvesti skupaj z dokazi v štab grupe odredov.⁷⁴

Od začetka avgusta 1942 in do konca leta 1942 je bilo na obravnavanem območju umorjenih pet oseb, od tega trije civilisti, en partizan in en vaški stražar. Morda sta k zmanjšanju števila umorov prispevala tudi ta predpisa, zagotovo pa, da so bile ustanovljene vaške straže v nekaterih vaseh in so otežile prost prehod partizanskih enot čez ozemlje. Bili so sicer še poskusi partizanskih enot, da bi uničile postojanke vaških straž, a pri tem so bile bolj neuspešne. Ob tem so si partizanske enote želele nabrati čim več raznovrstnega blaga, živeža, saj so bile rekvizicije zelo pomembne za njihovo preskrbo.

Poveljstvo III. grupe odredov je z bataljoni pripravilo napad na vaško stražo v postojankah Begunje, Bezuljak, Dobec, Selšček, Topol in Hitenjo. Napad sta izvedla Krimski odred in en bataljon Dolomitskega odreda v noči med 18. in 19. septembrom 1942. Begunjsko vaško stražo partizani niso mogli premagati. So pa zato požgali več hiš in gospodarskih poslopij okoli nje.⁷⁵ Tisto noč sta bila ubita v Bezuljaku Anton Primožič in Marija Žnidaršič.⁷⁶ Partizani so prišli do hiše Primožičevih

74 Mikola, Milko, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1995, str. 7; Marjan Linasi, *Koroški partizani: protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske OF*, Mohorjeva Celovec 2010, str. 536; Damijan Guštin, »Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945«, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1, Ljubljana 2004, str. 53, 54.

75 Maček, »Komunisti udarijo po Menišiji«, str. 22.

76 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 85, 86; *Črne bukve*, str. 154; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtv/?id=67959>, Anton

ter začeli razbijati po vhodnih vratih in streljati skozi okna, ki so bila brez šip. Po partizanskem napadu na italijansko skladišče s strelivom na Bezuljak 20. oktobra 1941 so namreč zaradi eksplozije šipe na oknih popokale. Anton je zbežal iz hiše skozi kuhinjsko okno, med begom so streljali nanj in ga ranili. Ranjen se je zatekel k sosedovim pod njihov kozolec. Partizani so prišli do njega in eden od njih ga je zabodel v trebuh ter ga umoril.⁷⁷ Družini Žnidaršič iz Bezuljaka so Italijani septembra 1942 požgali hišo, zato se je zatekla k sosedovim Zalarjevim. Kmalu zatem, 18. septembra 1942, pa so partizani zažgali tudi Zalarjevo hišo. Ko sta Marija in njen mož Janez Žnidaršič reševala premoženje iz goreče hiše, so partizani začeli streljati in Marijo na hišnem pragu ubili, medtem ko je v naročju držala eno leto staro punčko, da bi jo rešila iz goreče hiše. Drugi člani družine so se rešili.⁷⁸

Dva bataljona Šercerjeve brigade sta 17. oktobra 1942 napadla vaške stražarje v Gornjih Otavah. Stražarji so se zatekli v šolsko poslopje in bili tam dobro utrjeni. Partizani so opustili napad, ker niso bili dovolj dobro oboroženi za napad v tako utrjeno stavbo. »*Da pa ne bi bila dolga pot iz taborišča zastonj*«, kot se je izrazil partizanski borec Šercerjeve brigade, Milan Guček, v svojih spominih o Šercerjevi brigadi, so rekvirirali pri čevljarju Koščaku ter mu pobrali »*precej mesa, drugega živeža in kup potrebščin*«. ⁷⁹

Čez teden dni je Šercerjeva brigada napadla še vaško stražo na Dobcu, v kateri so bili vaščani Dobca in še nekaj stražarjev

Primožič, 4. 3. 2019; <http://www.sistory.si/zrtve/zrttev/?id=99300>, Marija Žnidaršič, 4. 3. 2019.

77 Vanja Kržan, »Satan obišče Bezuljak«, v: *Zaveza*, letn. 14, št. 55, december 2004 (dalje Kržan, »Satan obišče Bezuljak«), str. 53–55.

78 Komisija ZPKri, spis št. 130-796/2010; Kržan, »Satan obišče Bezuljak«, str. 53.

79 Milan Guček, *Strmi lazi, Šercerjeva brigada*, Partizanska knjiga in Založba Borec, Ljubljana 1984, str. 38, 39.

iz Bezuljaka. Vas je bila obdana z električno žico. Ker tudi te vaške straže niso mogli uničiti, je komandant Stjenka ukazal, naj se vas požge. Guček zapiše: *»Zagoreli so bližnji skednji in hlevi, živina je pričela mukati od strahu pred ognjem, reševati pa je niso mogli ne domačini ne partizani, ker so vse dohode h gorečim hlevom imeli na mušici belogardistični ostrorelci in so tudi streljali na vsako senco, ki se je zarisala na rdeče ožarjenih zidovih. Bilo jih je le kakšnih petnajst, iz Dobca in bližnjega Bezuljaka, raztresenih po hišah v vsej vasi, ki so vso noč ustražovali brigado.«*⁸⁰ Ponoči 25. oktobra 1942, ko se je brigada vračala v taborišče na Mokrecu, so rekvirirali še pri hišah vaških stražarjev v vasi Pikovnik. *»Otovorjena s krompirjem in z debelimi volmi na povodcih je pazljivo prekoračila rakitniško planjavo ...«*⁸¹ Napada Šercerjeve brigade na Dobec se spominja vaščan Dobca, ki je bil takrat še otrok: *»Na Dobcu so 28. oktobra 1942 partizani požgali domačijo, vso živino pa spustili, da je pobegnila v gozd. Celotno gospodarsko poslopje je bilo uničeno, ostala je le hiša. Brez pomoči dobrih ljudi ne bi mogli preživeti, saj ni bilo niti mleka za otroke niti živine, da bi si z njo pomagali pri delu na polju in v gozdu. S pomočjo dobrih ljudi smo tudi hlev počasi postavili nazaj. Ker očeta ni bilo doma, smo morali vsi otroci, čeprav majhni, šibki in lačni, prijeti za vsako delo in pomagati mami, da smo se prebijali iz dneva v dan.«*⁸²

Zadnja žrtev revolucionarnega nasilja na obravnavanem območju v letu 1942 je bil župnik Franc Kanduč.⁸³ Rojen je bil 9. aprila 1887 v Idriji. Bil je kaplan v Starem trgu pri Ložu in v Cerknici, nato župnik v Babnem Polju, leta 1927 pa je nastopil kot župnik v Kropi na Gorenjskem. Ob nemški okupaciji se

⁸⁰ Prav tam, str. 40, 41.

⁸¹ Prav tam, str. 42.

⁸² Komisija ZPKri, št. spisa 130-413/2010.

⁸³ Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, str. 117; Črne bukve, str. 144; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtve/?id=31865>, Franc Kanduč, 4. 3. 2019.

je umaknil v Ljubljansko pokrajino in nato prišel v Grahovo. Posebno skrb je namenjal revnim in ubogim. Šestindvajsetega decembra 1942 je odšel maševat na podružnico sv. Štefan v Lipsenj. Ko se je po maši vračal v Grahovo, so ga na poti med lipsenjsko cerkvijo in Žirovnico ustrelili partizanski kurirji v koleno in kolk, kar mu je zadalo hude rane. Do njega so sicer prišli člani vaške straže in ga še živega prepeljali v Logatec v bolnišnico, vendar je izkrevavel in umrl.⁸⁴ Obdolžen je bil organiziranja vaške straže, da je italijanski »špijon« ter da je zmerjal svojce partizanov in izvajal pritisk na starše partizanov tako, da je govoril, naj se vrnejo njihovi sinovi iz partizanov.⁸⁵ Krajevni narodnoosvobodilni odbor Grahovo je 25. januarja 1945 zapisal: »26. 12. 1942 je bil ubit organizator bele garde župnik Kanduč in imenovani je bil zelo aktiven ter proti partizanom. Vzel je orožje od Italijanov in delal proti partizanom in OF.«⁸⁶

Na obravnavanem območju je bilo od novembra 1941 do konca leta 1942 sedeminštirideset žrtev revolucionarnega nasilja. Od tega je bilo devetintrideset civilistov, med katerimi so bili dva duhovnika in osemnajst žensk, poleg civilnih žrtev je bilo ubitih še sedem partizanov in vaški stražar. Med žrtvami je bilo šest mladoletnih oseb, trije civilisti in trije partizani. Pred ustanovitvijo prve vaške straže na tem območju, 30. julija 1942, je bilo do takrat umorjenih enainštirideset oseb, od tega petintrideset civilistov in šest partizanov, največ v mesecih

84 *Palme mučeništva*, str. 56; Jože Kramarič, *Kri mučencev ...*, Druck – tisk Ljudske tiskarne v Ljubljani, Ljubljana 1944, str. 41; Ivo Žajdela, »35 zoglenelih trupel v Grahovem«, *Demokracija*, št. 14/XIX, 3. 4. 2014, str. 50.

85 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (ur. Rozalija Lukman idr.), Partizanska knjiga, knj. 5, Ljubljana 1978, št. dok. 18, str. 51.

86 SI ZAL CER 19, Krajevni ljudski odbor Grahovo, t. e. 2, a. e. 36, Okrožni odbor OF za Ljubljansko okrožje, št. 424, 22. 1. 1945.

juniju in juliju. Od začetka avgusta do konca decembra 1942 jih je bilo pet.⁸⁷

Seznam v nadaljevanju se nanaša na prikaz smrtnih žrtev v nekdanjih občinah Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek in Sv. Vid v letu 1942.⁸⁸

Priimek, ime	Kraj bivališča	Leto rojstva	Datum in kraj usmrtitve	Status žrtve
Baraga, Anzelm	Grahovo	1879	11. 7. 1942, Križna Gora	civilist; upokojenec
Drenik, Francka	Cerknica	1911/ 1912 ⁸⁹	1. 7. 1942, ⁹⁰ Krimska jama	civilistka; kmečka hči
Drobnič, Jožef	Hruškarje	1924	19. 6. 1942, Krimska jama	partizan; kmečki sin
Hiti, Franc	Begunje	1924	30. 7. 1942, Mihčevo brezno	civilist; kovaški pomočnik
Hiti, Janez	Begunje	1920	27. 7. 1942, Begunje	civilist; kovač

87 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 82–92, 110–124, 148–156.

88 Danes nekdanje občine spadajo k Občini Cerknica. Seznam žrtev v nekdanjih občinah Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek in Sv. Vid leta 1942, katerih povzročitelj so bile partizanske enote oziroma komunistična revolucija, je nastal na podlagi literature, pričevanj, imenskega seznama smrtnih žrtev, ki ga je zbral INZ v Ljubljani, in na podlagi arhivskih dokumentov (npr. Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 82–92, 110–124 in 148–156; Komisija ZPKri; Zgodovinski arhiv Ljubljana; INZ: <http://www.sistory.si/zrtve>).

89 <http://www.sistory.si/zrtve/zrtve/?id=14805>, 4. 3. 2019; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 110.

90 V gradivu Komisije ZPKri je datum smrti 30. 6. 1942 (Komisija ZPKri, spis št. 130-144/2006).

Juvančič, Ana	Begunje	1925	13. 7. 1942, Krimška jama	civilistka; mladoletna; delavka
Juvančič, Angela	Begunje	1921	13. 7. 1942, Krimška jama	civilistka; kajžarica
Kanduč, Franc	Grahovo	1887	26. 12. 1942 pri Sv. Štefanu	civilist; župnik
Knap, Pavla	Dolenje Otave	1926	30. 7. 1942, Mihče- vo brezno	civilistka; mladoletna; dekla
Knap, Terezija	Dolenje Otave	1892	30. 7. 1942, Mihče- vo brezno	civilistka; gospodinja
Košir, Mirko	Bezuljak	1915	3. 6. 1942, Krimška jama	civilist; orožnik
Kovačič, Janez	Hribljane	1906	junij 1942, Krim- ška jama	civilist; kajžar
Krajc, Jožefa	Grahovo	1911	11. 7. 1942, Križna Gora	civilistka; šivilja
Krašna, Ivanka	Dolenja vas	1922	1. 7. 1942 pri Kožljeku	civilistka; gospodinjska pomočnica
Lešnjak, Ivan	Lešnjake	1926	junij 1942, ⁹¹ pri Krimski jami	partizan; mladoleten; posestnikov sin

91 Na seznamu žrtev iz revije Vidovski zvon je omenjen kot partizan, »padel pri Krimski jami 1942«, v gradivu komisije pa je omenjen vzrok smrti »likvidacija«, povzročitelj smrti »partizani«, z datumom »junij 1942«. Tudi Janko Maček v članku »Teror povzroči upor in državljansko vojno«, objavljenem v reviji *Zaveza*, zapiše, da je bil ustreljen pri Krimski jami (v: *Zaveza*, št. 25, junij 1997), str. 13. Datum smrti Ivana Lešnjaka je na seznamu smrtnih žrtev INZ, 13. 10. 1942, <http://www.sistory.si/zrtve/zrtve/?id=46105>, 4. 3. 2019.

V gradivu Komisije ZPKri je datum smrti 30. 6. 1942 (Komisija ZPKri, spis št. 130-144/2006).

Lubski, Anton	Rakek	1926	29. 6. 1942, pri Poljanah v Loški dolini	partizan; mladoleten; dijak
Malec, Andrej	Unec	1891	26. 11. 1941, Unec	civilist; kajžar
Marolt, Jakob	Žerovnica	1897	24. 6. 1942, Križna Gora	civilist; kajžar
Martinčič, Ana	Grahovo	1898	11. 7. 1942, Križna Gora	civilistka; šivilja
Martinčič, Marija	Grahovo	1884	11. 7. 1942, Križna Gora	civilistka; kmečka delavka
Mestek, Ana	Gora	1885	julij 1942, Iška	civilistka; kajžarica
Mihevc, Ivanka	Cerknica	1905	1.7. 1942, Krimska jama ⁹²	civilistka; kajžarica
Moravec, Miloš	Rakek	1923	23. 7. 1942, Krimska jama	civilist; študent
Mulec, Jožef	Cerknica	1909	10. 6. 1942, Krimska jama	civilist; čevljar
Obreza, Ana	Begunje	1914	13. 7. 1942, Krimska jama	civilistka; trgovska pomočnica
Petrič, Jože	Topol	1923	8. 10. 1942, Dolenja vas	vaški stražar; kajžar
Ponikvar, Janez	Hribljane	1912	junij 1942, Krimska jama ⁹³	civilist; kmečki delavec
Pregeljc, Marjan	Begunje	1924	23. 12. 1941, Begunje	civilist; mladoleten; dijak

⁹² V gradivu Komisije ZPKri je datum smrti 30. 6. 1942 (Komisija ZPKri, spis št. 130-144/2006).

⁹³ Datum smrti Janeza Ponikvarja je na seznamu smrtnih žrtev INZ 8. 10. 1943, za kraj smrti je navedeno Gorenje Jezero (Krimska jama), <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=66041>, 4. 3. 2019.

Premrov, Janez	Martinjak	1914	4. 6. 1942, Križna Gora	civilist; kmečki sin
Primožič, Anton	Bezuljak	1891	18. 9. 1942, Bezuljak	civilist; kmet
Purkat, ⁹⁴ Ivanka	Gornje Otave	1921	11. 7. 1942, Krim-ska jama	civilistka; kajžarica
Rupar, Frančiška	Lešnjake	1896	1. 6. 1942, pri Zali	civilistka; kmet
Srimšek, Franc	Cerknica	1912	julij 1942, Krim-ska jama	civilist; kajžar
Strle, Franc	Sv. Vid	1903	23. 4. 1942, Sv. Vid	civilist; občinski tajnik
Strle, Valentin	Osredek	1899	23. 4. 1942, Osredek	civilist; kmet
Šivec, Jožefa	Begunje	1907	13. 7. 1942, Krim-ska jama	civilistka; gospodinja
Tacer, Jože	Rakek	1924	junij 1942, pri Poljanah v Loški dolini	partizan; študent
Tekavec, Anton	Tavžlje	1900	23. 4. 1942, Tavžlje	civilist; kmet; župan
Tekavec, Franc	Zala	1903	5. 7. 1942, Zala	partizan; kmet
Urbas, Ivan	Rakek	1912	julij 1942, Krim-ska jama	civilist; orožnik
Zalar, Janez	Bezuljak	1924	30. 7. 1942, Mihče-vo brezno	partizan dezertier; mlado-leten; delavec

94 Na seznamu smrtnih žrtev INZ je naveden priimek Purkart, <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=68804>, 4. 3. 2019.

Zalar, Marija	Kožljek	1910	13. 7. 1942, Krim- ska jama	civilistka; kmečka hči; šivilja
Zorc, Stanislav	Bezuljak	1913	oktober 1942, Ljubljanski vrh	partizan; obrtnik
Žagar, Frančiška	Grahovo	1914	11. 7. 1942, Križna Gora	civilistka; kajzarica
Žagar, Ivan	Grahovo	1886	11. 7. 1942, Križna Gora	civilist; orožnik
Žnidaršič, Marija	Bezuljak	1909	18. 9. 1942, Bezuljak	civilistka; gospodinja
Žužek, Karel	Sv. Vid	1892	14. 7. 1942, Jazbine pri Sv. Vidu	civilist; župnik

Povzetek

Obravnavano območje pripada Notranjski in je pred ter med drugo svetovno vojno obsegalo občine Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek in Sv. Vid. Po napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo, 6. aprila 1941, je to območje zasedel italijanski okupator. Maja 1941 je bila v Cerknici organizirana partijska organizacija in junija na Rakeku. Na začetku tega meseca je bil ustanovljen okrožni komite KPS za Notranjsko. Prva organizirana partizanska enota na obravnavanem območju je bil Krimski bataljon, ustanovljen 10. oktobra 1941. Ta je izvedel napad na italijanski posadki v Ložu in Bezuljaku, 19. in 20. oktobra 1941, ter bil nato razbit. Do napada na italijansko posadko v Bezuljaku italijanska vojska ni izvajala večjega terorja nad civilnim prebivalstvom, potem pa se je zaostriło. Z razvojem partizanskega gibanja so se pomnožile tudi njihove akcije proti italijanski vojski, posledica česar je bilo tudi po-

večanje nasilja italijanske vojske nad civilnim prebivalstvom. Nasilje okupatorja se je razplamtelo med italijansko ofenzivo, julija in avgusta 1942, ko je bilo na tem območju ubitih kar šestinosemdeset civilistov.

Začetki revolucionarnega nasilja na širšem cerkniškem območju segajo v konec leta 1941, ko sta odjeknila prva smrtna strela s partizanske strani, nasilje pa se je nato nadaljevalo spomladi leta 1942. Usmerjeno je bilo proti resničnim, domnevnim in potencialnim sovražnikom komunistične revolucije. Stopnjevalo se je do poletja 1942, ko je junija in julija doseglo višek. V teh dveh mesecih je bilo umorjenih sedemintrideset oseb, od tega enaintrideset civilistov in šest partizanov. Partizanske enote so poleg umorov predvsem civilnega prebivalstva izvajale tudi rope njihovega premoženja in požige stanovanjskih ter gospodarskih poslopij. Civilno prebivalstvo je bilo tako izpostavljeno tako okupatorjevemu kot tudi partizanskemu nasilju. Da bi se civilno prebivalstvo zavarovalo pred tem nasiljem, je bila 30. julija 1942 v Begunjah ustanovljena prva vaška straža na tem območju. Sledile so ji še ustanovitve vaških straž v vaseh Dobec, Bezuljak, Topol, Kožljek, Selšček in Dolenje Otave. Ob ustanovitvi vaških straž pa se je število smrtnih žrtev občutno zmanjšalo, od začetka avgusta do konca meseca decembra 1942 jih je bilo pet. Na obravnavanem območju je bilo od novembra 1941 do konca leta 1942 sedeminštirideset žrtev revolucionarnega nasilja. Od tega je bilo devetintrideset civilistov, med katerimi so bili dva duhovnika in osemnajst žensk, poleg civilnih žrtev je bilo še sedem partizanov in en vaški stražar. Med temi žrtvami je bilo šest mladoletnih oseb, med katerimi so bili trije civilisti in trije partizani.

Revolutionary Violence in the Wider Cerknica Area in 1942

Summary

The area under consideration is part of the Notranjska region and encompassed the municipalities of Begunje pri Cerknici, Cerknica, Rakek and Sv. Vid before and during the Second World War. After the attack of the axis powers on the Kingdom of Yugoslavia on 6 April 1941, this area was taken over by the Italian occupier. In May 1941, an organisation of the Party was set up in Cerknica and in Rakek in June. At the beginning of that month, the district committee of the Communist Party of Slovenia for the Notranjska region was established. The first organised unit of the Party in the considered area was the Krim Battalion, which was established on 10 October 1941. The battalion carried out an attack on the Italian units in Lož and Bezuljak on 19 and 20 October 1941 and was broken up afterwards. Until the attack on the Italian units in Bezuljak, the Italian army did not carry out any severe terror upon the civilian population; however, the situation worsened afterwards. The development of the Partisan movement resulted also in the multiplication of their actions against the Italian army, the consequence of which was also an increase in the violence of the Italian army against civilians. The occupier's violence erupted during the Italian offensive in July and August 1942, when as many as 86 civilians were killed in the area.

The beginnings of revolutionary violence in the wider Cerknica area date back to 1941, when the first fatal shots were fired on the Partisan side; the violence continued in the

spring of 1942. It was directed at the real, alleged and potential opponents of the communist revolution. It intensified until the summer of 1942, reaching its peak in June and July. In those two months, 37 people were killed, 31 of which were civilians and 6 of which were Partisans. In addition to killings of what was mostly the civilian population, Partisan units carried out robberies of their property and arsons of residential and agricultural buildings. Thus, the civilian population was exposed to the occupier's as well as the Partisans' violence. In order for the civilians to protect themselves from this violence, the first Village Guard in this area was established on 30 July 1942 in Begunje. Further Village Guards were established in the villages of Dobec, Bezuljak, Topol, Kožljek, Selšček and Dolenje Otave. After the establishment of Village Guards, the number of casualties significantly lowered; from the beginning of August until the end of December 1942, there were five casualties. There were 47 victims of revolutionary violence in this area between November 1941 and the end of 1942. 39 of them were civilians, two of which were priests and 18 of which were women. Along with civilian victims, there were also seven Partisans and one member of the Village Guard. Six of these victims were minors, three of which were civilians and three were Partisans.

Prejeto: 26. 4. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Mateja Čoh Kladnik¹

*Dr. Franc Klar: zdravnik
in narodni poslanec pred Sodiščem
slovenske narodne časti²*

Izvleček

Dr. Franc Klar (1896–1967) je bil prekmurski zdravnik in politik. Na začetku 30. let 20. stoletja je začel delovati tudi politično, bil je blizu Slovenski ljudski stranki, izvoljen je bil tudi za narodnega poslanca. Med drugo svetovno vojno ni smel opravljati zdravniškega poklica in je bil pod stalnim policijskim nadzorom. Na začetku leta 1945 je bil mobiliziran kot vojaški zdravnik in je pregledoval nabornike. Takoj po koncu vojne je postal sanitetni referent za lendavski okraj. Julija 1945 je bil aretiran in zaprt, 24. avgusta pa ga je senat Sodišča slovenske narodne časti v Murški Soboti obsodil na izgubo narodne časti za 15 let, težko prisilno delo za šest let in odvzem celotnega premoženja. Proces je bil pripravljen hitro, sodišče je pri izreku

- 1 Dr. Mateja Čoh Kladnik, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mateja.coh@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

kazni upoštevalo zgolj obremenilne dokaze. Proces je bil politične narave, Klaru so bile kršene pravice do poštenega sojenja, možnosti zagovora in obrambe.

KLJUČNE BESEDE: dr. Franc Klar, Sodišče slovenske narodne časti, politični proces, zaplemba premoženja, odvzem političnih in državljskih pravic

Abstract

Dr. Franc Klar (1896–1967) was a doctor and politician from the Prekmurje region. He began participating in politics at the beginning of the 1930s, he was associated with the Slovenian People's Party and was also elected as a national representative. During the Second World War, he was forbidden from practicing his profession as a doctor and was under constant police surveillance. At the beginning of 1945, he was mobilised as a military doctor and carried out medical examinations of military recruits. Immediately after the war, he became the head of the medical authorities for the Lendava county. He was arrested and imprisoned in July 1945; on 24 August, he was sentenced by the Senate of the Court of Slovenian National Honour in Murska Sobota to 15 years of loss of national honour, six years of heavy forced labour and confiscation of his entire property. The trial was set up quickly, and the Court only considered the incriminating evidence when sentencing him. The trial was of a political nature, and Klar's rights to a fair trial and defence were violated.

KEY WORDS: dr. Franc Klar, Court of Slovenian National Honour, political trial, confiscation of property, loss of political and civil rights

Uvod

Dr. Franc Klar (1896–1967) je bil prekmurski zdravnik in politik. Rodil se je 6. oktobra 1896 v Ivancih, v kmečki družini, očetu Jožefu Klaru in materi Ani Klar, rojeni Špilak. Osnovno šolo je obiskoval v Bogojini, kjer je končal pet razredov, štiri razrede meščanske šole pa v Lendavi. Šolanje je leta 1913 nadaljeval v gimnaziji v Monoštru in ga zaključil štiri leta pozneje, ko je tudi maturiral. Nato je bil vpoklican in je bil vojak na ruski in italijanski fronti, kjer je zbolel. Leta 1918 je lahko nadaljeval študij, in sicer najprej na bogoslovju v Sombotelu, kmalu pa je odšel v Innsbruck, kjer je študiral na teološki fakulteti. Bibliotekar in publicist Jože Vugrinec navaja, da ga *»teologija ni v polnosti zanimala«*,³ po drugih podatkih pa naj bi bil prisiljen opustiti študij teologije zaradi bolezni in se je leta 1920 vrnil domov.⁴ V šolskem letu 1920/1921 je vpisal študij medicine v Ljubljani in leta 1926 promoviral na medicinski fakulteti v Zagrebu kot zdravnik in zobozdravnik. Pripravištvu za oba poklica je opravljal v Ljubljani in na Dunaju. Leta 1927 se je kot zdravnik in zobozdravnik naselil v Dolnji Lendavi: *»Kot nam sporoča ustno izročilo naših prednikov, je bil zelo sposoben zobozdravnik in zdravnik. To tudi po tistem, ko je vstopil v politiko.«*⁵

Leta 1931 je bil imenovan za banovinskega zdravnika takratnega lendavskega sreza (okraja). Začel je delovati tudi politično, bil je blizu Slovenski ljudski stranki. Na skupščinskih volitvah leta 1935 je s Koroščevo tiho privolitvijo kandidiral na

3 Jože Vugrinec, »Dr. Franc Klar«, v: *Lipnica, Glasilo občine Moravske Toplice*, 26. oktober 2016, št. 147, str. 12 (dalje Vugrinec, »Dr. Franc Klar«). Dostopno na <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-P3K8HFF-K/47158674-foa6-4976-9fea-de72c95aedb8/PDF>, 23. 4. 2019.

4 Franc Klar, https://sl.wikipedia.org/wiki/Franc_Klar, 23. 4. 2019.

5 Vugrinec, »Dr. Franc Klar«.

listi Bogoljuba Jevtića⁶ in bil izvoljen za narodnega poslanca.⁷ Ko je junija 1935 Jevtića zamenjal Milan Stojadinović⁸ z Jugoslovansko radikalno zajednico, je Klar prešel pod njeno okrilje in je konec leta 1935 snoval okrajno podružnico stranke za lendavski okraj. Junija 1936 je bil izvoljen v njen ožji glavni odbor.⁹ Dve leti pozneje (1938) je bil kot narodni poslanec izvoljen na Stojadinovićeve listi in je funkcijo opravljal do razpusta narodne skupščine 1939.¹⁰

Med drugo svetovno vojno, med madžarsko okupacijo Prekmurja, Klar kot zaveden Slovenec ni smel opravljati zdravniškega poklica in je bil pod stalnim policijskim nadzorom. Leta 1944 je bil nekaj časa celo interniran, vendar zaradi pomanjkanja dokazov kmalu izpuščen. Januarja 1945 je bil mobiliziran kot vojaški zdravnik in je bil v delovni enoti madžarskega okupatorja postavljen za zdravnika za pregled nabornikov iz lendavskega okraja in iz Medžimurja. Izkazal se je za »zave-

- 6 Bogoljub Jevtić (1886–1960), srbski politik in diplomat. Bil je soustanovitelj Jugoslovanske nacionalne stranke. Diplomatsko službo je opravljal med letoma 1911 in 1929. Od decembra 1934 do junija 1935 je bil predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije. Med drugo svetovno vojno je bil član več emigrantskih vlad, po vojni pa je ostal v tujini.
- 7 Maksimiljan Fras, *Mariborski župan dr. Alojzij Juvan in njegov čas*, EPOS, Društvo Gledališče Kolenc, Maribor 2013 (dalje Fras, *Mariborski župan dr. Alojzij Juvan*), str. 129.
- 8 Milan Stojadinović (1888–1961), srbski politik, gospodarstvenik in profesor na beograjski univerzi. Kot član Narodne radikalne stranke je bil večkrat izvoljen za poslanca. Kot finančni minister je sodeloval v Jevtićevi vladi in ga junija 1935 nasledil kot predsednik vlade. S Slovensko ljudsko stranko in z Jugoslovansko muslimansko organizacijo je leta 1935 ustanovil Jugoslovansko radikalno zajednico.
- 9 Miroslav Kokolj, Bela Horvat, *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*, Pomurska založba, Murska Sobota 1977, str. 341, 344, 346; Fras, *Mariborski župan dr. Alojzij Juvan*, str. 149.
- 10 Franc Klar, https://sl.wikipedia.org/wiki/Franc_Klar, 23. 4. 2019.

dnega Slovenca in humanega človeka, saj je več 100 nabornikom napisal spričevala, da so za odhod na bojišče nesposobni. S tem je mnoge mlade ljudi rešil gotove smrti.»¹¹

Takoj po koncu vojne je postal sanitetni referent za lendavski okraj. Julija 1945 je bil aretiran in zaprt, 24. avgusta pa obsojen na političnem procesu pred senatom Sodišča slovenske narodne časti v Murski Soboti.¹²

Sodišče slovenske narodne časti

Sodišče slovenske narodne časti je bilo kot posebno sodišče ustanovljeno na začetku junija 1945, in sicer z *Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast* (ZSNČ).¹³ Ustanovitev sodišča je načrtovala Komunistična partija Slovenije (KPS) že pred koncem vojne. Centralni komite KPS je 7. marca 1945 sprejel kratko direktivo o njegovi ustanovitvi: »*Treba organizirati sodišča narodne časti.*«¹⁴ Politične

11 Vugrinec, »Dr. Franc Klar«.

12 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/0719, Sodišče narodne časti Murska Sobota, šk. 8/15, Snč 363/45 (dalje SI_PAM/0719, Snč 363/45).

13 Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije (dalje Uradni list SNOS in NVS), št. 7/1945.

O njegovem delovanju glejte: Milko Mikola, *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2012 (dalje Mikola, *Rdeče nasilje*), str. 282–296; Mojca Kobale, *Sodišče narodne časti*, diplomska naloga, Filozofska fakulteta, Maribor 2010; Mateja Čoh, »V imenu slovenskega naroda: krivi!«, diplomska naloga, Pedagoška fakulteta, Maribor 1998; Mikola, *Sodni procesi na Celjskem*, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1995, str. 92–94; Roman Brunšek, *Procesi pred sodišči narodne časti v ljubljanskem okrožju*, diplomska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1993; Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, str. 275–278.

14 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1589 III, Centralni komite Zveze

priprave za ustanovitev sodišča je vodil politbiro Centralnega komiteja KPS. Njegov član in predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je glede priprav na ustanovitev sodišča narodne časti poudaril: »*Propaganda vnaprej, zahtevati ostre kazni. Pokazati, kaj mase pretrpele – konkretno vzbuditi bes.*«¹⁵

ZSNČ je, poleg določil o ustanovitvi in organizaciji sodišča, določil tudi kazniva dejanja, tj. zločine in prestopke proti narodni časti,¹⁶ ter predpisal kazni. Sodišče slovenske narodne časti je sodilo tistim, ki so med vojno politično, propagandno, kulturno, umetniško, gospodarsko, pravno ali upravno sodelovali z okupatorji in »domačimi izdajalci«; tistim, ki so bili leta 1941 na odgovornih položajih in so prispevali h kapitulaciji in k porazu Kraljevine Jugoslavije ter tistim, ki so bili v prijateljskih stikih s pripadniki okupacijskih vojsk in oblasti. Za navedena dejanja je zakon predpisal naslednje kazni: izgubo narodne časti,¹⁷ lahko ali težko prisilno delo ter popolno ali delno zaplembo premoženja v korist države.

Za Slovenijo je bilo ustanovljeno eno sodišče narodne časti. Sestavljali so ga predsednik, tajnik, člani (predsedniki senatov, sodniki porotniki) in tajniki senatov.¹⁸ 13. junija 1945 je bil za

komunistov Slovenije, 1945–1990, Zapisnik seje 7. marca 1945 (št. 18058–18062).

15 Darinka Drnovšek, *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2000, str. 27.

16 Po zakonu so bila zločin oziroma prestopki zoper slovensko narodno čast »*vsa namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodila ali bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti*« (Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945).

17 Kazen izgube narodne časti je bila redna kazen, ki jo je sodišče izreklo vsem obsojenim in je pomenila »*izključitev od javnega udejstvovanja, izgubo pravice do javnih služb, poklicev in dostojanstev, izgubo vseh državljanskih in političnih pravic*« (Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945).

18 Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945; PAM, SI_PAM/0721, Sodišče narodne časti Maribor (dalje SI_PAM/0721), šk. 18/1.

predsednika Sodišča slovenske narodne časti imenovan nekdanji sodnik okrožnega sodišča v Ljubljani Alojzij Žigon, za tajnika pa Jože Černe, referent za pravosodje pri narodnoosvobodilnem odboru Novo mesto. Takrat so bili imenovani tudi prvi člani in tajniki sodišča.¹⁹ Predsedniki in tajniki senatov so bili pravniki, nasprotno pa lahko na podlagi uradnih objav²⁰ ugotovimo, da so bili za člane senatov imenovani večinoma kmetje, delavci in obrtniki, torej osebe brez pravne izobrazbe in znanja. Sedež Sodišča slovenske narodne časti je bil v sodni palači v Ljubljani, posamezni petčlanski senati pa so zasedali v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Celju, Mariboru, na Ptuj in v Murski Soboti.

Prvi člani Sodišča slovenske narodne časti v Murski Soboti so prisegli pred predsednikom sodišča Žigonom in tajnikom Černetom 6. julija 1945, prva razprava je bila štiri dni pozneje. V Murski Soboti so sodili trije senati, ki so jim predsedovali sodnik nekdanjega okrožnega sodišča v Murski Soboti Viktor Prohinar²¹ iz Murske Sobote, litijski odvetnik Ferdo Ludvik²² in sodnik Jože Podlessek.²³

Začetek postopka proti Francu Klaru

Franc Klar je bil aretiran 22. julija 1945 in zaprt v dolnjelendavskem zaporu. Štiri dni pozneje ga je prvič zaslišal dol-

19 Uradni list SNOS in NVS, št. 9/1945.

20 Prav tam, št. 7/1945, št. 9/1945, št. 13/1945, št. 17/1945, št. 19/1945.

21 Prav tam, št. 13/1945.

22 Ferdo Ludvik je bil uradno imenovan za tajnika senata Sodišča slovenske narodne časti (Uradni list SNOS in NVS, št. 19/1945) in je to funkcijo pri murskosoboških senatih tudi opravljal. Iz kazenskih spisov Sodišča slovenske narodne časti v Murski Soboti pa lahko ugotovimo, da je v nekaj primerih senatu tudi predsedoval (PAM, SI_PAM/0719).

23 Za Jožeta Podleska uradnega imenovanja nismo našli.

njelendavski javni tožilec dr. Štefan Lebar. Na tem kratkem zaslišanju je Klar povedal, da je bil kot zdravnik mobiliziran 20. februarja 1945. Zaradi prodora Rdeče armade je moral 30. marca zapustiti Dolno Lendavo in se je kot vojak z madžarsko vojsko odpravil proti Nemčiji, njegova žena in trije otroci pa so pobegnili v hribe. Mesec dni pozneje je pobegnil z avstrijske meje in se še isti dan vrnil v Ivance, kjer je našel izropano hišo. Zato je bil prisiljen, da je tistim, ki jih je zdravil, računal »*svoj honorar v naturalijah*«. Nekaj sanitetnega materiala je dobil od »*pobegle madžarske vojske*«, nekaj zdravil mu je uspelo rešiti. Ves drugi material, predvsem injekcije, je dobil od Rdeče armade v zameno za zdravljenje ranjenih ruskih vojakov in oficirjev. Na zaslišanju je tudi zatrjeval, da so doma vedno govorili slovensko.²⁴

Dan pred Klarovim zaslišanjem, 25. julija, je 48 prebivalcev iz Dolnje Lendave in okolice pisalo delegatu ministrstva za pravosodje v Dolnji Lendavi dr. Karlu Tassotiju in se zavzelo za Klara, ki je bil tam edini zdravnik. Opisali so ga kot vestnega in dobrega zdravnika, ki je bil predan svojemu delu. Ni jim bilo znano, zakaj je bil zaprt, »*toda zdi se pa vsakemu objektivno mislečemu človeku, da je mož, ki je bil ves čas okupacije podpora našemu zatiranemu narodu in simbol Slovenstva in Jugoslavije, moral biti od nekoga iz osebnih zadev ovaden, oziroma osumljen, ter tako spravljen s pota*«. Dodali so še, da so bili večkrat na razpravah sodišča v Lendavi in da so se »*prepričali o objektivnosti sodišča*«. Zato so upali, da bo zadeva čim prej razčiščena in da Klar ne bo več po nedolžnem trpel. Med okupacijo je bil namreč Klar tisti, ki je »*držal po koncu in vzpodbujal narod ter ga reševal, kjer je le mogel*«. Okupator mu je odvzel ordinacijo, a je kljub temu vztrajal in pomagal

24 PAM, SI_PAM/o719, Snč 363/45, zapisnik zaslišanja Franca Klara 26. julija 1945.

zelo veliko ljudem. Najpomembnejše se je podpisnikom pisma zdelo, da je ostal zvest »rodu svojemu, narodu in državi svoji. Ponujali so mu dobra mesta v notranji Madžarski in mir, ako se prostovoljno umakne. Toda on je vstrajal in se boril dalje. Več prič je, ki jim je rekel: *«Rajši tu v boju, nego tam v miru, daleč od rodne grude in od našega malega naroda»*.²⁵

V kazenskem spisu je še več izjav, s katerimi so posamezniki pričali, da je bil Klar med vojno zaveden Slovenec in da je požrtvovalno pomagal rojakom. Najdemo izjavo štirih oseb, ki so bile internirane v taborišču Sárvár (Šarvar), v kateri so pričale, da jim je Klar pomagal, jih po vrnitvi iz taborišča brezplačno pregledal in zdravil. To, sicer nedatirano izjavo, je potrdil tudi sekretar dolnjelendavskega krajevnega odbora Osvobodilne fronte. Organizirali so se tudi mladi fantje, ki so »*moral biti organizirani v okupatorskem mladinskem društvu, Levente' in bi morali biti odpeljani v Nemčijo*«. V pismu delegatu ministrstva za pravosodje v Dolnji Lendavi so 28. julija zapisali, da jim je Klar pomagal, kolikor je lahko, in da so mu hvaležni, »*da nas niso odpeljali, ker nas je pri pregledu, če je le mogel, ocenil za nesposobne in nas tako rešil okupatorske tiranije*«. Prosili so, da se ga »*oprosti neosnovane krivde*« in čim prej izpusti iz zapor. Tudi enajst prebivalcev Gaberja je 29. julija v izjavi potrdilo, da jih je Klar rešil internacije tako, da jih je razglasil za nesposobne.²⁶ Nobena od omenjenih izjav ni bila predstavljena na sodnih obravnavah proti Klaru.

Prva razprava je bila 1. avgusta v Dolnji Lendavi, kjer je Klar živel. Začela se je ob 17.15 in se končala 45 minut pozneje, ko je bil Klar odpeljan nazaj v zapor. Senatu je predsedoval Prohinar, tožilec je bil Lebar. Zagovornika Klar ni imel. V zagovoru je povedal, da po okupaciji kot Slovenec ni smel opravljati svojega

25 Prav tam, izjave.

26 Prav tam.

poklica in je moral za izvajanje zdravniškega dela vložiti posebno prošnjo, ki jo je naslovil na madžarske oblasti. Zdravniška zbornica je njegovo vlogo zavrnila in je bil brez službe. Leta 1944 je bil mobiliziran v madžarsko vojsko in kot član dodeljen naborni komisiji. V tej funkciji je rešil *»okrog 320 ljudi od mobilizacije«*. Zagovor je zaključil z naslednjo izjavo: *»Poudarjam, da o glavnih točkah obtožnice nisem bil zaslišan, vsled česar tudi ne morem podati takoj podrobne obrambe.«* Po tajnem posvetovanju je senat prekinil razpravo z obrazložitvijo, da mora obtoženega podrobneje zaslišati preiskovalni sodnik. Tak sklep je bil tudi posledica dogajanja v dvorani, kjer je potekalo sojenje: *»Ves čas razpravljanja navzoči poslušalci in to približno 300–400 po številu, kljub najmanj petkratnemu pozivu na red, viharno vpijejo in to večina za obdolženca, nakar prekine predsednik razpravo v svrhu posvetovanja.«* Med poslušalci je bila najglasnejša in je najbolj motila razpravo *»Karabatič Mariška, ki se po tajnem posvetovanju senata obsodi radi motenja reda na razpravi na redovno kazen sedem dni zapora.«*²⁷

Prohinar je o sojenju Klaru poročal tudi predsedstvu Sodišča slovenske narodne časti v Ljubljani, in sicer v tedenskem poročilu, ki ga je poslal 5. avgusta. Zapisal je, da je razprava potekala v *»nabito polni«* sokolski dvorani, kjer so prisotni, ki so bili Klaru večinoma naklonjeni, priredili *»celo ovacijo v njegovo korist«*. Proces je spremljalo več kot 500 poslušalcev, večinoma kmetov iz okoliških vasi. *»Ker je bilo nemogoče obdržati red radi neprestanega vsklikanja množice v prid obdolženca, se je razpravo preložilo v svrhu podrobnega zaslišanja obdolženca pred preiskovalnim sodnikom.«*²⁸

27 Prav tam, razpravni zapisnik 1. avgusta 1945.

28 PAM, SI_PAM/0719, šk. 11/13, poročilo sodišča narodne časti v Murski Soboti 5. avgusta 1945.

Zato in ker je bil Klar v Dolnji Lendavi zelo priljubljen, je bil 1. avgusta premeščen v Mursko Soboto. Najprej v zapore sodišča, nato pa ga je narodna milica 7. avgusta privedla v zapore vojaškega sodišča v Murski Soboti, v celico št. 4. Prevezemno poročilo je podpisal poveljnik zaporov Josip Majerič.²⁹ Ta je 9. avgusta pisal Prohinarju, ker so se dan prej razširile govorice, da je izpustil Klara. Govorice je označil za »izmišljotine« in prosil Prohinarja, naj zadevo razišče. Kot priče je navedel zapornike, ki so bili zaprti s Klarom v celici št. 4, ter stražo pri glavnem vhodu in pred zaporom na ulici. Prohinar je reagiral na omenjeno pismo in zadevo uredil »interno«. V zaznamku je napisal, da Klar ni bil izpuščen in da so se govorice verjetno pojavile, ker je bilo iz zapora izpuščenih več zapornikov, ki so bili amnestirani na podlagi ukaza o splošni amnestiji in pomilostitvi, ki ga je izdalo Predsedstvo Avnoja 3. avgusta 1945.³⁰

V zvezi z omenjenim amnestijskim ukazom je Klarova žena Marija pisala javnemu tožilcu za mariborsko okrožje Jožetu Pavličiču. Prosila ga je, naj pregleda spis njenega moža in čim prej poda predlog za ustavitev postopka. Zapisala je še, da je dejanje, ki ga je bil Klar obtožen, spadalo pod amnestijski ukaz in bi ga sodišče že moralo izpustiti.³¹

Drugi proces in obsodba

Odgovora na pismo žena ni dobila, Klar pa se je moral drugič zagovarjati pred sodiščem narodne časti. Razprava je bila v Murski Soboti, 24. avgusta pozno zvečer, od 20.00 do 23.30.

29 PAM, SI_PAM/0719, Snč 363/45, prevzemno poročilo.

30 Prav tam, pismo Josipa Majeriča; Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, št. 56/1945.

31 PAM, SI_PAM/0719, Snč 363/45, pismo Marije Klar javnemu tožilcu za mariborsko okrožje.

Senatu je takrat predsedoval predsednik enega od mariborskih senatov sodišča narodne časti, sodnik Miloš Senica.³² Obtožnica, ki je bila pri sodišču vložena 22. avgusta, je podpisal in zastopal javni tožilec za mariborsko okrožje Jože Pavličič. Zakaj sta se Senica in Pavličič odpeljala v Mursko Soboto, ni jasno. Glede na to, da je bil Klar znana in pomembna osebnost, je bil tudi proces proti njemu zelo odmeven in za oblast prav gotovo pomemben. Klaru so očitali huda kazniva dejanja in senat je izrekel zelo visoko kazen. Proces je potekal zadnji dan delovanja sodišča narodne časti (24. avgusta), zato bi lahko sklepali, da so ga želeli »pravočasno« zaključiti in ljudem pokazati, da je dobil Klar »zasluženo« kazen.

Glavne točke obtožnice so bile tri, in sicer, da:

1. je bil med vojno kot naborni zdravnik član mobilizacijske komisije v Dolnji Lendavi, s činom madžarskega zastavnika, in *»kot tak pregledoval naše ljudi in odločal, kdo mora v madžarsko vojsko, s tem pa pomagal izvrševati mobilizacijo našega ljudstva za sovražno vojsko ter sodeloval v sovražni vojaški organizaciji«*;
2. je po koncu vojne govoril zapornikom v dolnjelendavskem in murskosoboškem zaporu, *»naj se ne bojijo, ker se bo v kratkem vse spremenilo in bodo zaprti oni, ki sedaj druge zapirajo ter slično«*, ter na ta način *»širil lažno propagando«*;
3. je 22. februarja 1942 pisal pismo madžarskemu velikemu županu, v katerem ga je prosil za sprejem v zdravniško zbornico v Sombotelu. Kot izhaja iz obtožnice, je v njem navedel, da je bil med okupacijo *»madžarski človek«* in da je večkrat *»izpričal svoje madžarstvo«*. To je storil *»v interesu spostavitve bodočnosti družine, zdravniške prakse in v interesu rešitve 10-letnega mojega dela, posebej pa vsled mojega prizadetega madžarstva in državljanske reputacije«*. Zato je

32 Prav tam, razpravni zapisnik 24. avgusta 1945.

pri občinskem odboru v Dolnji Lendavi vložil *»prošnjo za priznanje madžarske politične zanesljivosti in se posluževal pri tem znanih madžaronov in sovražnikov našega naroda«*. V tej točki ga je obtožnica še bremenila, da je z ljudmi, tudi z družino, govoril madžarsko.³³

V obrazložitvi obtožnice je Pavličič poudaril, da je bil Klar kot večletni poslanec pomembna in vodilna osebnost med Prekmurci v dolnjelendavskem okraju. Po njegovem mnenju je vedel, da bi lahko bil koristen za slovenski narod, če bi se *»postavil na njegovo stran v borbi proti okupatorju. Imel je na izbiri dve poti, in sicer: da stori svojo narodno dolžnost in se postavi na stran preganjanih slovenskih množic ter sprejme naše žrtve, ki so s tem vezane, ali pa da stopi na stran proti slovenskemu narodu.«* Tožilec je v obrazložitvi obtožnice navajal, da Klar ni imel socialnega čuta, in mu očital nekatera ravnanja pred vojno (ki niso bila navedena kot kazniva na začetku obtožnice!), da je na primer pred volitvami politične nasprotnike *»označeval za komuniste /.../ in jim delal vse mogoče neprilike«*. Pavličič je dalje pojasnjeval, da so Klaru po okupaciji Prekmurja Madžari *»delali nekatere neprilike«*, zato se jim je začel *»na vse mogoče načine prilizovati«* in je pisal velikemu županu. Na podlagi *»okupatorskih zvez«* mu je uspelo pridobiti čin zdravnika zastavnika, kar naj bi uspelo le redkim, in po mnenju tožilca je to pomenilo, da je *»pri okupatorju užival primerno zaupanje«*. Prošnjo za priznanje *»politične zanesljivosti«* naj bi Klar utemeljeval z dokumentom, na katerem je pisalo, da je pred okupacijo *»pomagal mnogim Madžarom, ki so bili preganjeni, in da je bil tudi poslanec madžarske katoliške stranke«*. Zato ni bilo čudno, tako tožilec, da je govoril le madžarsko in da slovensko ni več govoril niti z najožjimi družinskimi člani.³⁴

33 Prav tam, obtožnica 22. avgusta 1945.

34 Prav tam.

Iz obrazložitve obtožnice dalje izhaja, da je bil Klar kot član mobilizacijske komisije in naborni zdravnik »prav vesten okupatorjev sodelavec. V tej službi je na veliko izvrševal /.../ mobilizacijo našega ljudstva za sovražno vojsko.« Nabornikom, ki niso želeli v madžarsko vojsko, naj bi Klar »dajal zaušnice« in »je mnogo naših fantov spravil v okupatorsko vojsko in od teh fantov se do sedaj mnogo ni vrnilo«. ³⁵

Čeprav med v uvodu navedenimi kaznivimi dejanji ni bilo omenjeno, da naj bi bil Klar sovražno nastrojen proti partizanskemu gibanju, mu je tožilec v obrazložitvi obtožnice očitil prav to. In nadaljeval, da je »blatil partizane z raznimi psovkami, opozarjal ljudi, da naj ne hodijo v hiše zavednih Slovencev, češ da se tam zbirajo sami komunisti in slično«. Tožilec je obrazložitev obtožnice zaključil tako: »Osumljenec je bil v predaprilski Jugoslaviji vsemogočna osebnost dolnjelendavskega okraja. Bil je viden predstavnik slovenskega naroda in je s svojim slabim vzgledom slabil in skušal slabiti odpor slovenskega naroda. Na svojo narodno čast in na čast slovenskega naroda ni držal mnogo! Nepripravljen na najmanjšo žrtev se je vdinjal okupatorju, kakor je pač mogel, in je v svoji hlapčevski miselnosti, strahopetnosti in sebičnosti sodeloval z okupatorjem in mu delal usluge. Spozabil se je tako daleč, da je najprej prosil, nato pa sprejel od okupatorja oficirski čin in se spozabil tako daleč, da je izvrševal in pomagal izvrševati okupatorju mobilizacijo našega ljudstva za sovražno vojsko. S tem pa izvrševal in pomagal izvrševati okupatorju enega izmed največjih okupatorskih zločinov, in sicer prisilne rekrutacije članov zaslužjenih in okupiranih narodov za sovražno vojsko. Za vsa svoja v tenorju obtožnice navedena dejanja pa osumljenec tudi zasluži strogo kazen.« ³⁶

35 Prav tam.

36 Prav tam.

Klarov pooblaščen zagovornik, mariborski odvetnik dr. Josip Rapoc, se razprave ni mogel udeležiti, saj je bil o njej prepozno obveščen. Poleg tega ga je sodišče obvestilo, da bo razprava 25. avgusta ob 9. uri. Ker pa se je očitno zelo mudilo, je bila razprava že 24. avgusta zvečer. Klar se je spominjal, da je popoldne prišel k njemu v zapor »*sodni organ*« in mu dejal, naj se pripravi za razpravo, ki bo zvečer, ob 19. uri.³⁷

Ko je Pavličič prebral obtožnico, je Klar podal zagovor. K prvi točki obtožnice je povedal večinoma tako, kot je šla obtožba. Drugo točko obtožnice je zavrnil kot neresnično. Glede tretje točke obtožnice pa je pojasnil, da je bilo treba vložiti prošnjo za članstvo v zdravniški zbornici, in ji priložiti »*spričevalo o narodni zvestobi*«. Ker je bila njegova prošnja večkrat zavrnjena, je vložil več prizivov. Na koncu v zbornico ni bil sprejet in se je družina preživljala z obdelovanjem zemlje njegove žene. Zanimal je, da bi z družino govoril samo madžarsko; njegova hčerka je do leta 1941 končala tri razrede gimnazije v Ljubljani in takrat sploh ni znala madžarsko. Doma so govorili slovensko, je še povedal. Obtožnico so dokazovali z izjavami več kot 25 prič, ki so jih prebrali na razpravi, nekatere priče pa so bile tudi zaslišane. Klar je skoraj vse izpovedi označil za neresnične, neverodostojne in jih je zanimal, priče pa za njemu nenaklonjene in sovražne.³⁸ Kot je že omenjeno, izjave, ki so Klara razbremenjevale, na razpravi niso bile predstavljene.

Po tajnem posvetovanju je senat Klara obsodil na petnajst let izgube narodne časti, šest let težkega prisilnega dela in zablembo vsega premoženja. Izrek in obrazložitev sodbe sta popolnoma sledila obtožnici. Iz obrazložitve sodbe med drugim izhaja, da je Klar priznal, da je bil naborni zdravnik in da je opravljal preglede nabornikov, vendar se je zagovarjal,

37 Prav tam, urgenca za prepis sodbe 10. septembra 1945.

38 Prav tam, razpravni zapisnik 24. avgusta 1945.

da je bil prisilno mobiliziran in »prisiljen zaprositi za oficirski čin«. Sodišče takemu zagovoru ni verjelo, saj da je bila funkcija nabornega zdravnika »sama po sebi zaupna funkcija«. Sodišče se je v obrazložitvi sklicevalo na izpovedi prič, ki so povedale, da je Klar opravljal funkcijo »vestno in ni pomagal domačinom«. Čeprav je sodišče razpolagalo z izjavami, ki so Klara razbremenjevale kakršnekoli odgovornosti glede očitanih kaznivih dejanj, ki so potrjevale, da je veliko nabornikov rešil pred odhodom v vojsko, jih sodišče ni upoštevalo in je v obrazložitvi sodbe zapisalo, da je pomagal le tistim, »ki so mu bili pri srcu«. Sodišče tudi ni verjelo, da je bil Klar prisiljen zaprositi za oficirski čin. Ker ga je dobil šele »na priziv na odklonilno odločbo« leta 1943, je bilo to za sodišče oteževalna okoliščina. Če bi bil »zaveden Slovenec /.../, bi mu vsaj priziva ne bilo treba vlagati«. Sodišče je na podlagi izpovedi prič potrdilo tudi drugo točko obtožnice, tj. da je po koncu vojne v zaporih govoril proti novi oblasti. Klarovo pismo velikemu županu pa je za sodišče pomenilo »najočitnejšo obtoženčevo vdanost okupatorju in njegovo nečastno prilizovanje«. Tudi to, da je Klar večkrat prosil za listino o politični zanesljivosti, je smatralo sodišče, po zaslišanju več prič, za dokazano. Pri izreku kazni je sodišče kot olajševalni okoliščini upoštevalo »delno priznanje« in izjave nekaterih prič, da je veliko pomagal tudi internirancem in njihovim svojcem. Oteževalna okoliščina pa je bila, tako sodišče, da je kot intelektualec in nekdanji politik, kot vidna osebnost v lendavskem okraju »dal ljudstvu s svojim ravnanjem tembolj kvaren vzgled in s tem narodni stvari zelo škodoval«.³⁹

O procesu proti Klaru 28. avgusta 1945 je poročal tudi *Vestnik mariborskega okrožja*. Bralci so lahko v časniku prebrali, da bi moral Klar kot predvojni poslanec s »svojim vzgledom pokazati

39 Prav tam, sodba.

slovenskemu narodu pravo pot ter se postaviti na stran preganjanih slovenskih množic, se je hlapčevsko poklonil okupatorju in se mu vdinjal. Vse to si lahko razlagamo samo na ta način, da mu ni manjkal samo vsak občutek za narodno čast, ampak da je dr. Klar človek, ki mu je le do lastnih koristi.» Razprava je po mnenju časnika pokazala, da je bil Klar »brezčuten aristokrat«, ki je za opravljeno delo kmetom računal »v naturalijah«. Sodbo in izrečeno visoko kazen pa je časnik komentiral tako: »Njegova obsodba ni bila samo obsodba dr. Klarove osebe, ampak obsodba celotnega predaprilskega političnega sistema. /.../ Ni važno, da je kazen sorazmerno majhna, morda mu jo bo narod oprostil, važno je, da je s tem dobila celotna reakcija moralen udarec in da se ostro loči med ljudmi, ki so se za časa reakcije s službo okupatorju onemogočili za vse življenje, in med ljudmi, ki so ves čas okupacije očuvali svojo, osebno in narodno čast.«⁴⁰

Zadnjega avgusta je Klar, preko odvetnika Rapoca, zaprosil za prepis sodbe in vpogled v kazenski spis. Ker sodbe ni prejel, je Klar za prepis in njeno dostavo odvetniku Rapocu ponovno urgiral 10. septembra. Iz te urgence je razvidno, kaj se je dogajalo s Klarom od aretacije do obsodbe. V njej je namreč Klar opisal dogajanje od aretacije, zaslišanja in prve razprave v Dolnji Lendavi do premestitve v Mursko Soboto in obsodbe. Posebej je tudi opozoril, da njegov pooblaščen zagovornik ni imel možnosti sodelovati na razpravi.⁴¹

Klar je pojasnil, da je odvetnik Rapoc pri murskosoboškem senatu sodišča narodne časti vložil pooblastilo o zastopanju 20. avgusta. Pred razpravo je Rapoc govoril s sodnikom Prohinarjem in ga »prosil za pravočasno obvestilo o razpravi in ker moj branilec vsled danih prilik še nima telefona, mu je

40 »Obsodba stare gnile jugoslovanske politike«, *Vestnik mariborskega okrožja*, 28. avgust 1945, št. 42, str. 1.

41 PAM, SI_PAM/0719, Snč 363/45, urgencia 10. septembra 1945.

bilo obljubljeno, da bode sodišče za narodno čast pravočasno obvestilo potom telefona preko Vojaškega sodišča v Mariboru mojega branitelja o razpisu razprave, da se iste lahko pravočasno udeleži, ko je bil predhoden vpogled spisov, obtožnice in razgovor z osumljencem po obstoječi praksi sploh izključen.» Dalje je navedel, da je Rapoc 24. avgusta ob 18. uri in 15 minut prejel od mariborskega vojaškega sodišča naslednje telefonsko sporočilo iz Murske Sobote: *»Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja, Maribor, dne 24. 8. 1945. Ob 17.45 uri je bilo javljeno iz Murske Sobote: dr. Rapoc Josip naj se obvesti, da se vrši jutri ob 9. uri v mladinskem domu v Murski Soboti razprava proti dr. Klar-u, dr. Bratina, Titan Ivanu, Meglič Štefanu in Heklič Štefanu. Telefonski pogovor zapisal: Majerič Franc l. r.»* Sporočilo je bilo poslano iz Murske Sobote tako pozno, da se Klarov zagovornik *»ni mogel poslužiti redne autobusne linije v Mursko Soboto, ker odide edino vozilo iz Maribora že ob 18. uri 30 minut. V kljub temu je našel 25. 8. 1945 v jutro ob osmi uri priložnost za potovanje s tovornim autom ter prišel v Mursko Soboto ob 11 ½ uri. Tam pa je na svoje presenečenje izvedel, da se je razprava proti meni vršila že dan prej, in sicer dne 24. 8. 1945 zvečer, torej približno v istem času, ko je bil v Mariboru obveščen o razpisu razprave za prihodnji dan, dne 25. 8. ob deveti uri v Murski Soboti!!!.»* Iz navedenih razlogov je Klar trdil, da mu je bila s takim načinom odvzeta možnost *»vsake obrambe»*. Skliceval se je na 14. člen Zsnč, ki je določal: *»Sodišče slovenske narodne časti uporablja splošne kazenske predpise in postopke rednih sodišč, kolikor ne nasprotujejo določilom tega odloka.»*⁴²

Isti dopis je poslal tudi ministrstvu za pravosodje v upanju, da bo to uvedlo *»zakonite korake»*. Ministrstvo je dopis prejelo 12. septembra; iz uradnega zaznamka 18. septembra lahko ugotovimo, da je treba dostaviti prepis sodbe in Rapoca obvestiti,

42 Prav tam.

da bo vpogled v spis mogoč, ko bodo spisi predani okrožnemu sodišču v Mariboru. Podpis ni čitljiv.⁴³

Epilog

Tri dni po procesu, 27. avgusta 1945, je odvetnik Josip Rapoc sodišču narodne časti v Murski Soboti poslal prošnjo za Klarovo pomilostitev. Sodišče slovenske narodne časti je bilo namreč ukinjeno z *Zakonom o ukinitvi sodišča slovenske narodne časti*, ki ga je sprejelo Predsedstvo SNOS-a 24. avgusta 1945. Istočasno je bil objavljen tudi *Ukaz o pomilostitvi oseb, obsojenih po zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast*. Oba predpisa sta bila uradno objavljena dan pozneje.⁴⁴ Če pomilostitve ne bi bil deležen, je Klar prosil za osebni razgovor z zagovornikom in za vpogled v spis. »Naglašam, da je to sodišče, kakor tudi druga podobna sodišča, zabranilo osebni razgovor s obtožencem, čeravno ima branitelj po zakonu to pravico in mu je bila ta pravica tudi priznana še celo pri Vojaškem sodišču v Mariboru, in sicer od časa dvignjene obtožbe.«⁴⁵

Senat sodišča narodne časti v Murski Soboti je izdal 30. avgusta rešitev, s katero je Klaru na podlagi omenjenega ukaza predsedstva SNOS-a odpustil kazen težkega prisilnega dela v celoti, pravne posledice kazni izgube narodne časti pa mu je omejil na izgubo političnih in državljanskih pravic. Istočasno je senat naročil upravi kazenskega taborišča v Murski Soboti, da izpusti Klara in ga napoti v Dolnjo Lendavo, kjer se je moral javiti na krajevnem narodnoosvobodilnem odboru »radi

43 Prav tam.

44 Uradni list SNOS in NVS, št. 29/1945.

45 PAM, SI_PAM/0719, Snč 363/45, prošnja za pomilostitev.

evidence«. ⁴⁶ To je bilo zelo pomembno tudi zaradi »pravilnega vodstva volilnih imenikov«, ⁴⁷ saj so tisti, ki so bili obsojeni na izgubo narodne časti, izgubili volilno pravico in so bili izbrisani iz volilnih imenikov. Klar je torej izgubil volilno pravico, poleg tega pa mu je odsek za notranje zadeve pri okrajnem narodno-osvobodilnem odboru Dolnja Lendava odvzel osebno izkaznico. Kot je mogoče ugotoviti iz dopisa omenjenega odseka z dne 15. septembra 1945, so se smele osebne izkaznice izdajati samo »zanesljivim osebam, t. j. onim osebam, ki so bile vpisane v volilni imenik. Vsem ostalim državljanom, ki niso vneseni v volilni imenik, se izkaznice zaenkrat ne izdajo.« ⁴⁸

Kazen zaplembe premoženja je ostala po pomilostitvi v veljavi. Sklep o izvedbi zaplembe je izdal delegat ministrstva za pravosodje pri lendavskem okrajnem sodišču Karel Tassoti 6. septembra. Popis Klarovega premoženja je izvedlo Okrajno sodišče v Dolnji Lendavi naslednji dan. Prisotni so bili cenilca, predstavniki sodišča, okrajnega odbora in uprave narodne imovine ter Klarova žena Marija. Predmeti in pripomočki, ki jih je Klar potreboval za opravljanje zdravniškega poklica (inventar v ordinaciji, zdravila, instrumenti, knjige), so bili iz zaplembe izvzeti. Klar jih je prevzel 18. septembra. ⁴⁹ Na podlagi sestavljenega zapisnika je isto sodišče 19. decembra izdalo odločbo o zaplembi. Zaplenjeno premoženje, tj. polovica hiše, dvorišče in vrt, je postalo državna last. ⁵⁰ 21. aprila 1948 je Okrajni ljudski odbor Lendava izdal odločbo, da se zaplenjeno premoženje preda v upravljanje Mestnega gospodarskega podjetja – uprave hiš v Dolnji Lendavi. ⁵¹

⁴⁶ Prav tam, rešitev 30. avgusta 1945.

⁴⁷ PAM, SI_PAM/0721, šk. 18/1, navodilo vsem predsednikom senatov 19. julija 1945.

⁴⁸ PAM, SI_PAM/0164, Mestni ljudski odbor Dolnja Lendava, šk. 4/747.

⁴⁹ Prav tam, šk. 3/671.

⁵⁰ Prav tam, šk. 5/1217, 1218.

⁵¹ Prav tam, šk. 23, dr. Klar Franc.

Proces proti Francu Klaru pred senatom Sodišča slovenske narodne časti v Murski Soboti je bil politične narave in pripravljen hitro. Sodišče je pri izreku kazni upoštevalo zgolj obremenilne dokaze. V kazenskem spisu je namreč več izjav posameznikov, ki so pričali, da je bil Klar med vojno zaveden Slovenec in da je požrtvovalno pomagal rojakom. Vendar na razpravah nobena ni bila predstavljena. Klaru je bila tako kršena pravica do poštenega sojenja, ni imel možnosti ustreznega zagovora in obrambe. Na prvi razpravi zagovornika ni imel, na drugi je bil njegov pooblaščen zagovornik mariborski odvetnik Josip Rapoc. Ta je bil o razpravi obveščen prepozno; ko je prispel v Mursko Soboto, je bil Klar že obsojen.

Leta 1946 je Klar ponovno začel opravljati zdravniški poklic; najprej je bil določen za zdravnika v ambulanti na Notranjskem (gradnja železniške proge Preserje–Borovnica), nato je postal vodja ambulante Litostroja v Ljubljani (1948). Uveljavil se je kot odličen obratni zdravnik. Leta 1961 se je upokojil, vendar je še pet let delal kot zdravnik študentov ljubljanske univerze. Umrli je leta 1967.⁵²

Povzetek

Dr. Franc Klar (1896–1967) je bil prekmurski zdravnik in politik. Najprej je študiral teologijo, nato pa medicino in kot zdravnik promoviral leta 1926. Na začetku 30. let 20. stoletja je začel delovati tudi politično, bil je blizu Slovenski ljudski stranki, izvoljen je bil tudi za narodnega poslanca. Med drugo svetovno vojno ni smel opravljati zdravniškega poklica, bil je pod stalnim policijskim nadzorom. Na začetku leta 1945 je bil mobiliziran kot vojaški zdravnik in je pregledoval nabornike.

52 Vugrinec, »Dr. Franc Klar«.

Takoj po koncu vojne je postal Klar sanitetni referent za lendavski okraj. 22. julija 1945 je bil aretiran in zaprt v dolnjelendavskem zaporu. Obtožnica ga je bremenila, da je kot zdravnik pregledoval nabornike in jih pošiljal v madžarsko vojsko, da je sodeloval z madžarskimi okupacijskimi oblastmi in da je po koncu vojne v zaporih, kjer je bil zaprt, med zaporniki širil lažno propagando proti novi oblasti.

Prva razprava, ki je bila 1. avgusta v Dolnji Lendavi, kjer je Klar živel, je bila kratka. Več sto poslušalcev, ki so bili Klaru naklonjeni, je namreč z vzkliki motilo razpravo in jo spremljalo z neodobravanjem. Zato je predsednik senata po tajnem posvetovanju prekinil razpravo z obrazložitvijo, da mora obtoženega podrobneje zaslišati preiskovalni sodnik. Klar je bil premeščen v zapor v Murski Soboti, kjer je v poznih večernih urah 24. avgusta potekala druga obravna. Senat sodišča narodne časti ga je obsodil na izgubo narodne časti za petnajst let, težko prisilno delo za šest let in odvzem celotnega premoženja. Konec avgusta je bil pomiloščen, pri čemer mu je bila kazen težkega prisilnega dela odpuščena v celoti, pravne posledice kazni izgube narodne časti pa omejene na izgubo političnih in državljanskih pravic (tudi volilne pravice). Zaplemba premoženja je po pomilostitvi ostala v veljavi in je bila izvedena na začetku septembra 1945. Leta 1946 je začel Klar ponovno opravljati zdravniški poklic.

Proces proti Klaru je bil politične narave in pripravljen hitro. Sodišče je pri izreku kazni upoštevalo zgolj obremenilne dokaze. V kazenskem spisu je namreč več izjav posameznikov, ki so pričali, da je bil Klar med vojno zaveden Slovenec in da je požrtvovalno pomagal rojakom. Vendar nobena ni bila predstavljena na dveh sodnih procesih proti Klaru. Klaru je bila tako kršena pravica do poštenega sojenja, ni imel možnosti ustreznega zagovora in obrambe. Na prvi razpravi zagovornika ni imel, na drugi je bil njegov pooblaščen zagovornik mari-borski odvetnik dr. Josip Rapoc. Ta je bil o razpravi obveščen prepozno; ko je prispel v Mursko Soboto, je bil Klar že obsojen.

*Dr. Franc Klar: Doctor and
National Representative before the
Court of Slovenian National Honour*

Summary

Dr. Franc Klar (1896–1967) was a doctor and politician from the Prekmurje region. Initially, he studied theology and then medicine before becoming a doctor in 1926. He began participating in politics at the beginning of the 1930s, he was associated with the Slovenian People's Party and was also elected as a national representative. During the Second World War, he was forbidden from practicing his profession as a doctor and was under constant police surveillance. At the beginning of 1945, he was mobilised as a military doctor and carried out medical examinations of military recruits.

Immediately after the war, he became the head of the medical authorities for the Lendava county. On 22 July 1945, he was arrested and imprisoned in the prison in Dolnja Lendava. The indictment accused him of performing medical examinations of recruits and sending them to the Hungarian army, collaborating with Hungarian occupying authorities and spreading false propaganda against the new authorities after the end of the war in the prison where he was imprisoned.

The first court hearing was brief and took place on 1 August in Dolnja Lendava, where Klar lived. Hundreds of listeners who were on Klar's side kept disturbing the hearing with exclamations and listened with disapproval. Thus, the president of the Senate stopped the hearing after a secret deliberation with the explanation that the accused had to be more thoroughly interrogated by an investigating judge. Klar was relocated to

the prison in Murska Sobota, where the second hearing took place in the late evening hours of 24 August. The Senate of the Court of National Honour sentenced him to 15 years of loss of national honour, six years of heavy forced labour and confiscation of his entire property. At the end of August, he was pardoned and thus absolved from the punishment of heavy forced labour entirely while also having the legal consequences of the loss of national honour limited to the loss of political and civil rights (including the right to vote). The confiscation of property remained in force after the pardoning and was carried out at the beginning of September 1945. In 1946, Klar began practicing his profession as a doctor again.

The trial against Klar was of a political nature and was set up quickly. The Court only considered the incriminating evidence when sentencing him. The criminal file namely contained multiple statements by individuals who testified that Klar was a nationally conscious Slovenian during the war and that he unselfishly helped soldiers. However, none of these was presented at the two trials against Klar. Thus, Klar's right to a fair trial was violated, and he had no opportunity of an appropriate counsel and defence. At the first hearing, he had no advocate, and at the second one, his appointed advocate was dr. Josip Rapoc, a lawyer from Maribor. Rapoc was notified about the hearing when it was too late; by the time he arrived to Murska Sobota, Klar had already been sentenced.

Prejeto: 11. 5. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Tamara Griesser Pečar¹

Show Trials in Slovenia: The Case of Ljubo Sirc²

Abstract

Ljubo Sirc was a member of the Stara pravda group. In 1943, he fled to Switzerland in order to explain the situation in Slovenia to the Yugoslav government and the British Allies, but they would not listen to him. After the Tito-Šubašič Agreement, he joined the Partisans. After the war, he was an interpreter and had contact with British, American and French representatives in Ljubljana. He also tried to organize a political opposition. Ljubo Sirc was accused of spying and treason and was sentenced to death in the so-called Nagode trial. His sentence was then commuted to twenty years of forced labour. After seven and a half years, he was set free in 1954. Because the secret police wanted him to collaborate and because he found no work, he illegally left Yugoslavia and went to Great Britain, where he was a professor of economics in Glasgow. After 34 years, he came back to Yugoslavia for the first time. His verdict

- 1 Dr. Tamara Griesser Pečar, zgodovinarica, Dunaj/Wien, tamara.griesser@gmx.at.
- 2 The author acknowledges the financial support from the Slovenian Research Agency (research core funding No. P6-0380).

was annulled, but he got only a small part of his and his family's property restituted. In 1992, Sirc was the presidential candidate of the Liberal Democracy of Slovenia.

KEY WORDS: Ljubo Sirc, Stara pravda group, Udba, Nagode trial, show trials in Slovenia

Izvleček

Ljubo Sirc je bil član skupine Stara pravda. Leta 1943 je pobegnil v Švico, da bi pojasnil jugoslovanski vladi v begunstvu in britanskim zaveznikom razmere v Sloveniji, vendar ga niso poslušali. Po sprejetju sporazuma Tito-Šubašič se je pridružil partizanom. Po vojni je delal kot tolmač in bil v stiku z britanskimi, ameriškimi in s francoskimi predstavniki v Ljubljani. Poskušal je organizirati tudi politično opozicijo. Ljubo Sirc je bil obtožen vohunjenja in izdaje ter v tako imenovanem Nagodetovem procesu obsojen na smrt. Pozneje je bila njegova kazen znižana na dvajset let prisilnega dela. Leta 1954 je bil po sedmih letih in pol izpuščen. Ker ga je tajna policija hotela prisiliti v sodelovanje z njo in ker ni našel zaposlitve, je pobegnil iz Jugoslavije in odšel v Veliko Britanijo, kjer je služboval kot profesor ekonomije v Glasgowu. V Jugoslavijo se je prvič vrnil šele po 34 letih. Njegova obsodba je bila razveljavljena, kljub temu pa mu je bil vrnjen le majhen del osebnega in družinskega premoženja. Leta 1992 je bil Sirc predsedniški kandidat Liberalne demokracije Slovenije.

KLJUČNE BESEDE: Ljubo Sirc, skupina Stara pravda, Udba, Nagodetov proces, montirani procesi v Sloveniji

Curriculum Vitae: Ljubo Sirc

Ljubo Sirc was born in Kranj in the Upper Carniola region on 19 April 1920. When the Germans occupied parts of Slovenia, including Upper Carniola, Ljubo Sirc and his family moved to Ljubljana, which was then under Italian occupation. The Germans confiscated all of their property, including the textile factory that his father, Franjo Sirc, had founded in 1920. Ljubo Sirc was a student at that time. He graduated in law and economics at the University of Ljubljana in 1943.

He joined the liberal group *Stara pravda*, which like some 15 other groups entered the Liberation Front on 25 August 1941. Because the *Stara pravda* group kept believing in the existence of the Kingdom of Yugoslavia and protested against the monopolization of resistance, the group was expelled from the Liberation Front at the beginning of 1942. In 1943, *Pravda* asked Sirc to escape to Switzerland in order to explain the situation in Slovenia to the Yugoslav government in exile and the Allies, but nobody really listened to him; he was probably too young at the time. After the Tito-Šubašič Agreement, Sirc returned to Slovenia via France, Italy and Dalmatia and served as a legal adviser in the Partisan Fifth Overseas Brigade and then as an interpreter in the Artillery of the VII Corps. After the war, Ljubo Sirc worked in the Press Office as an interpreter. He also tried to organize a Yugoslav legal democratic opposition.³

On 24 May 1947, the secret police (Udba) arrested him. At a show trial that began on the 29th of July, he was accused of spying and treason and was sentenced to death on the 12th of August. After he had appealed against the death sentence, his

3 Centre for Research into Post-Communist Economies (CRCE), box 7, Ljubo Sirc: Note on Slovenia, 11 October 2008. The private Archive of the CRCE was transferred from London to Ljubljana after the death of Ljubo Sirc.

sentence was commuted to twenty years of forced labour. In 1954, he was released. Sirc described his wartime experiences and the trial in an autobiography entitled *Between Hitler and Tito*.⁴ He had already published some of the chapters in the yearly Slovenian miscellany *Zbornik svobodne Slovenije* in Buenos Aires.

In 1955, he escaped and found refuge at his aunt's home in London, where he then worked at the BBC. In 1960, he obtained his doctorate in economics at the University of Fribourg in Switzerland. He began his academic career at the University of Dhaka in East Bengal. From 1962 onward, he gave lectures on international economics at the University of St Andrews and – from 1965 until his retirement in 1983 – at the Adam Smith Business School of the University of Glasgow. In 1957, he joined the Liberal International. In 1964, he became a British citizen. In 1983, he was one of the founders of the Centre for Research into Communist Economies (CRCE) in London, together with Lord Harris of the Institute of Economic Affairs and Sir Antony Fisher of the Atlas Economic Research Foundation. In 1996, the Centre changed its name into the Centre for Research into Post-Communist Economies.⁵

In 1991, the Nagode trial was annulled. The confiscated family property has been only partly restituted. Sirc was the presidential candidate of the Liberal Democracy of Slovenia (Liberalna demokracija Slovenije).

On 25 June 2001, Ljubo Sirc received the insignia of Commander of the Order of the British Empire from Queen Elisabeth for his activities in favour of freedom.⁶ He wrote several

4 Ljubo Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, Ljubljana 1992. The footnotes were contributed by the historian Jera Vodusek Starič.

5 <http://www.crce.org.uk/about/>, 19 April 2019.

6 Ljubo Sirc, *Dolgo življenje po smrtni obsodbi*, Ljubljana 2010, p. 523; CRCE, box 7, Letter of Ljubo Sirc to Queen Elisabeth, 11 October 2008.

books on economic topics: *Economic Devolution in Eastern Europe*, New York, Washington 1969; *Outline of International Trade*, London 1973; *Outline of International Finance*, London 1974; *The Yugoslav Economy under Self-Management*, London 1979; *What Must Gorbachev Do?*, London 1989; *Why the Communist Economies Failed*, London 1994.⁷

He died on 1 December 2016 in Glasgow and was buried on 28 January 2017 in Kranj beside his parents.

Communist Revolution and Seizure of Power

After the Second World War, the Communists in Slovenia seized power by exploiting the multi-faceted liberation struggle against the occupiers during the war for their plans. Thus, it was possible to identify the liberation struggle with the communist resistance and to exclude representatives of the non-communist currents as “collaborators”. This falsification of history has been politically active to this day. In this section, it is worth remembering the exhibition *The Dark Side of the Moon*, which was created at the initiative of the author Drago Jančar, and the collection of articles and documents with the same title and the subtitle “The Short History of Totalitarianism in Slovenia 1945–1990”,⁸ which shows Slovenian history in a slightly different light than this was done before.

In actuality, the Communists had begun to build their state organization already during the war. The history of the Second

7 Sirc, *Dolgo življenje po smrtni obsodbi*, pp. 603–604.

8 *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ed. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998. See also: *Temna stran meseca II: soočenje in refleksija 20 let kasneje [Dark Side of the Moon: Confrontations and Reflections 20 years later]* (eds. Tamara Griesser Pečar, Miha Drobnič), SCNR, Ljubljana 2019.

World War in Slovenia can only be understood if two levels of events are considered: the occupation and the resistance against it, as well as the revolution that caused a civil war. There is the outer warfare and the occupation situation, then the situation and the mood of the population, who had to live and survive somehow, and finally the development of resistance movements with their initially different organizations. There were considerable differences in the answers to the question of how to carry out the resistance against the occupying powers, how and how far it was strategically reasonable and legally as well as morally defensible. Furthermore, the crucial role was played by the idea of what must come after the foreign rule is successfully shaken off.⁹

In the eyes of the traditional side (the pre-war legal parties) and traditionally-oriented forces (Chetniks, various legions, Village Guards) the Yugoslav monarchy did not cease to exist even though the country was under occupation. As a professor of international law, Dieter Blumenwitz pointed out, according to the “three-elements doctrine”, Yugoslavia did not cease to exist after the occupation. A state only perishes when it definitively rejects one of the characteristics of statehood – population, territory and state authority – permanently and without the possibility to regain it.¹⁰ The communists, however, claimed that Yugoslavia ceased to exist when the king and his government left the country in 1941.

The aim of the traditional side was to act in a way that would leave as few victims as possible on the Slovenian side. Therefore, the military organization had to be prepared but would only join the Western Allies when they approached

9 More on this: Tamara Griesser Pečar, *Das zerrissene Volk. Slowenien 1941–1945*, Wien-Köln-Graz, 2003.

10 Dieter Blumenwitz, *Okkupation und Revolution in Slowenien (1941–1946). Eine völkerrechtliche Untersuchung*, Wien-Köln-Graz 2005, pp. 29–35.

the Slovenian border. Their intelligence services continued to operate until the autumn of 1944, when they were discovered. They sent a lot of data on the occupiers to the government in exile as well as to the British.

On the other hand, there was the Communist Party, which had been an illegal party since 2 August 1921. It was then that the National Assembly passed the Law on the Protection of Public Security and Order and prohibited the Communist Party. The reason for the law was the assassination of the Minister of the Interior Milorad Drašković on 21 March 1921.¹¹ The Communists misused the resistance (Liberation Front, Partisans) during the war as a unique opportunity to realize the “socialist” revolution and to gain total power after the end of the war. Already on 16 September 1941, the Supreme Plenum of the Liberation Front led by the Communists passed the so-called “*revolutionary laws*”. There was the decision of the Supreme Plenum to transform itself into the Slovenian National Liberation Committee, which proclaimed monopoly over the resistance in Article 2. The Protection decree, which was the basis of the so-called “*revolutionary judiciary*”, was the Communists’ formal basis for the terrorizing and killing of persons who were not prepared to conform to the decisions of the Communist Party. According to the doctrine, anybody who organized a resistance against the occupiers outside the Liberation Front was a traitor, and traitors were to be sentenced

11 Before that, on 29 December 1920, the Yugoslav government issued the so-called Obznana, with which the operation of all Communist organizations was prohibited. More on this: Lovro Šturm, “Začetek revolucionarnega kazenskega prava na Slovenskem in njegovi odmevi po drugi svetovni vojni”, *Acta Histriae* 25, Koper 2017, pp. 720–722; Lovro Šturm, “Slovenia. Law and Non-Law after 1941”, in: *Slovenia in 20th Century: The Legacy of Totalitarian Regimes* (ed. Mateja Čoh Kladnik), Ljubljana 2016, pp. 281–282.

to death. The decree foresaw special secret courts, but there were no provisions about how they should operate. In actuality, no such courts existed, and Partisan courts had not been established before 1943. The “liquidations” were carried out by the VOS or the Security and Intelligence Service, which was founded by the Communists in August 1941.¹²

The time immediately after the war was the time of severe repression in Slovenia, filled with an “*obvious trampling on human rights*,” as Prof. Lovro Šturm, former president of the Slovenian Constitutional Court and minister of justice, evaluated the regime’s behaviour. “*Characteristic of this period are mass graves, immediate violations of human rights and the actual denial of fundamental freedoms, often with brute force. This was the period of revolutionary violence and reign of terror that the party needed for its acquisition of power and its reorganization.*”¹³

Now began the persecution of all political opponents and all potential sources of danger for the new rulers. In May 1945, the British handed over about ten to twelve thousand members of the Home Guard (Domobranci), or rather members of the Slovenian National Army, to the Yugoslav Communists, thus handing them over to a cruel fate. Over 15,000 Slovenians lost their lives because of post-war violence.¹⁴ Representatives of the

12 Tamara Griesser Pečar, “September 16, 1941. The Outbreak of Civil War”, in: *Slovenia in 20th Century: The Legacy of Totalitarian Regimes* (ed. Mateja Čoh Kladnik), Ljubljana 2016, pp. 29–52.

13 Lovro Šturm, “O kratenju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji v obdobju 1945–1990”, *Temna stran meseca*, Ljubljana 1998, p. 70.

14 Vida Deželak Barič, “Casualties of WWII in Slovenia and the Civil War”, in: *Slovenia in 20th Century: The Legacy of Totalitarian Regimes* (ed. Mateja Čoh Kladnik), Ljubljana 2016, pp. 163–167.

so-called “white” and “blue guard”,¹⁵ remnants of the former political parties, members of the Catholic Action, representatives of the Catholic Church, employees of the Intelligence Service, but also simply members of wealthy classes, above all entrepreneurs, were prosecuted. Anyone who was not a member of the Liberation Front or the Partisan units was under suspicion and many of them ended up in court. The so-called “courts of national honour” (*Sodišča narodne časti*) operated between the 5th of June and 25 August 1945. All those who allegedly insulted the “national honour” were condemned, imprisoned, deprived of their reputation, work and health, and very often handed over to death.

The judiciary became a political instrument in line with a strategic overall concept, which in any case contradicted the principle of the separation of powers. The Communist Party controlled everything, including the entire repressive apparatus and judicial system. The courts became instruments of the Communist Party for suppressing the opposition. A chain of court proceedings had already begun during the war, in 1943 with the Kočevje trial (*Kočevski proces*, 9–11 October 1943) and continued after the war. Among others, the following post-war trials took place: the trial against Narte Velikonja (sentenced to death and executed on 25 June 1945), the trial against eleven people of the Gestapo and the White Guard (23 June 1945), the Christmas trial (26 November–23 December 1945), the trial against Rupnik (*Rožman*) and co-accused (23–30 August 1946), the trial against Mirko Bitenc and accused (12–16 April 1948), and the Nagode trial (29 July–12 August 1947). There was also a number of trials against diocese priests and members

¹⁵ These expressions come from the Russian revolution. With the “white guard”, the Communists described opponents from the traditional side, legions and Village Guards; the “blue guard” were the Chetniks.

of religious orders: the trial against Dr. Stanislav Lenič and co-defendants (23 December 1947), trials against Franciscans, Jesuits, the Congregation of the Mission (CM), the Merciful Sisters, the Magdalen Sisters etc. In many of these trials, completely different types of defendants, who often had nothing in common, ended up under the same charge.

The simplest legal norms were ignored: the defendants had no adequate defence, burdensome material was brought in on a large scale and was to a great extent constructed, whereas the material and testimonies in favour of the defendants were neglected. Collective responsibility was introduced. All possessions, including personal belongings of the condemned, were confiscated. Verdicts had been determined before the trials even started. The trials often ended with death sentences.

As Ljubo Sirc pointed out: *“It was not necessary for a person to receive a sentence in order to lose his possessions. Kidrič, then the President of the Slovene Government and later the Yugoslav economic dictator, was given a villa confiscated during the war by the Gestapo from the Jewish family of Ebenspanger. The owner and her mother had to live in one single room. It was common practice simply to take over property confiscated earlier by the Nazis [...] In addition for the appetite for villas, the Communist leaders also had a taste for cars [...] There were hardly [the time after the war is meant here] any cars in circulation except those confiscated and used by the Party hierarchy.”*¹⁶

16 Ljubo Sirc, “Memoirs and Reminiscences. Strange Trials”, *The South Slav Journal*, Spring 1988, vol. 11, No. 1, pp. 38–39.

The Nagode Trial

Criminal proceedings against “internal enemies” of all kinds were connected. The fact that politics dictated the course and the outcome of the trials is also evident from the minutes of the Central Committee (CK) of the Communist Party of Slovenia of 4 June 1947, when they discussed the Nagode trial, one of the most prominent show trials under the Communist regime in Slovenia: “*The trial should be considered as a blow against the Political Middle, that is, the bourgeoisie, and given an anti-state spy character; sufficient material is available. Avbelj should represent the indictment, the trial should take place as soon as possible.*”¹⁷ Trials were also the subject of the meeting of the Politburo of the Central Committee on 9 July 1947.¹⁸

The so-called Nagode trial, named after the principal defendant, the construction engineer Črtomir Nagode, the head of the Stara pravda group, took place between the 29th of July and 12 August 1947.¹⁹ There were 15 intellectuals put on trial, most of whom were liberals, but some were former members of the Communist Party of Slovenia. The defendants were Črtomir Nagode, Ljubo Sirc, Leon Kavčnik, Boris Furlan, Zoran Hribar, Angela Vode, Metod Kumelj, Pavla Hočevár, Svatopluk Zupan, Bogdan Stare, Metod Pirc, Vid Lajovic, Franjo Sirc, Elizabeta Hribar and Franc Snoj, who was added during the trial. The public prosecutor was Viktor Avbelj.²⁰ The actual aim of this

17 ARS, AS 1589, CK ZKS, box 2, a. u. 36; Darinka Drnovšek, *Zapiski politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*, Viri 15, Ljubljana 2000, p. 85.

18 ARS, AS 1589, CK ZKS, box 2, a. u. 37, Zapisnik seje 9. 7. 1947.

19 More about the trial: Mateja Jeraj, Jelka Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, Archives of the Republic of Slovenia, Ljubljana 2015.

20 Viktor Avbelj (1914–1993) was the deputy of the head of the Slovenian secret police and president of the Presidium of the Socialist Republic of

trial was to prevent any political opposition in the country, but the prosecution accused the defendants of collaborating with Draža Mihailović as well as with foreign Western intelligence services in favour of imperialist countries and to the detriment of the national liberation movement. The defendants had “*as members of the anti-civilian organization committed criminal acts aimed at destroying the existing state organization of the FLRJ*”²¹ and “*eliminated the fundamental democratic, national, economic achievements of the liberation struggle: the federal system of the state, the equality and brotherhood of the Yugoslav peoples and people’s power*.”²²

Three of the accused were sentenced to death: Slovenian politician and geologist Črtomir Nagode, former minister of the Yugoslav government in exile in London Boris Furlan, and Ljubo Sirc, but only Nagode was executed. The sentences of Furlan and Sirc were commuted to twenty years of forced labour. All of the others were sentenced to long prison sentences – several twenty-year prison sentences –, deprivation of civil rights (two to five years) and confiscation of their property. Franjo Sirc, the father of Ljubo, who had no contact with the British and Americans in Ljubljana and was not involved in any politics, was because of his son’s activities and because he was a successful businessman – he helped to industrialize Kranj, where he had a factory with 250 employees –, sentenced to ten years of imprisonment.²³ He was gravely ill when he was

Slovenia between 1962 and 1965. In 1992, he committed suicide. More on this: Andrej Rahten, Rok Kraigher, Avbelj, Viktor, *Novi slovenski biografski leksikon*, ZRC SAZU, Ljubljana 2013, pp. 322–324.

21 Federativna ljudska republika Jugoslavija (Federal People’s Republic of Yugoslavia).

22 ARS, SI AS 1237, t. u. 257; Jeraj, Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, p. 160.

23 After the war, Franjo Sirc worked for the Ministry of Industry as an adviser for the cotton industry. More about Franjo Sirc: Jože Žontar, *Ka-*

arrested, and nobody really understood why he was arrested and persecuted. He was released after four years because of his illness and died a month later. Kumelj committed suicide in prison in September 1947.

Consul William Hilary King, who succeeded Scopes in Ljubljana, reported about the trial to the British Ambassador in Belgrade, Charles Brinsley Pemberton Peake: *“A brief reading of the newspaper reports, however, will suffice to make it clear that the trial was first and foremost a political propaganda stunt, whose double aim was first to show Britain and America as the irreconcilable enemies of the new Yugoslavia, and second, finally to frighten off anyone who might still think that it is possible to associate with officials of the Western countries and get away with it.”*²⁴

In January 1991, the Supreme Court of the Republic of Slovenia annulled the sentences against Nagode and his fourteen co-defendants.

Charges against Ljubo Sirc

Because Ljubo Sirc worked as an interpreter after the war, he met many American, English and French representatives who were in Slovenia at that time. Thus, he met the British Consul Frank Christopher Waddams²⁵ in Slovenia because he was in-

znovana podjetnost. Kranjski trgovec in industrialec Franjo Sirc, Ljubljana 2005.

24 TNA FO 371/67466, Hilary King to Charles Peake, 22 August 1947. See also: CRCE Briefing Paper: Ljubo Sirc, Portrait of a Political Policeman, November 2003, p. 5.

25 Sirc does not give the name of the consul, but in September 1945, the consul in Ljubljana was Frank Christopher Waddams. He was the consul from the 27th of July until November 1945. Jeraj, Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, p. 112.

vited at the end of September to translate his complains about Slovenian authorities at the office of Marijan Breclj, who was the vice-president of the Slovenian government at that time. The consul invited Sirc for a drink and openly asked him if he was an agent of the secret political police OZNA. When he realized that Sirc was no such thing, he said: “*Well, my boy, you are playing a very dangerous game. Here I am taking you for an OZNA agent, while OZNA is also probably taking you for a spy.*”²⁶

Sirc tried to establish a political opposition in Slovenia together with six or seven members of the former Pravda group. They met once a week at Nagode’s flat. According to the Tito-Šubašič Agreement, it should have been possible to establish a multi-party system, but of course, Communist authorities did not care about that. The group wanted to “*find a way of showing the West that the Communists had no right to speak for the people of Yugoslavia.*”²⁷ The group members tried to link up with the opposition in Zagreb and Belgrade and used several occasions to try to speak with foreign diplomats. Then, on 11 November 1945, the elections took place. The Communists won with more than 85% in Slovenia (with more than 90% in Yugoslavia), but these elections were not free, because no opposition was allowed. The voters had the option to put their beads into two boxes. Those who were against the Communist regime could put their beads into the so-called black box. This was prepared in such a way that one could hear the beads touch the bottom of the box. This was registered by the secret police OZNA because its members controlled nearly all polling places. Many people could not vote because they disappeared

26 Ljubo Sirc, “Interpreting the Complaints”, *The South Slav Journal*, Autumn 1988, vol. 11, No. 2-3, p. 52.

27 Sirc, “Interpreting the Complaints”, p. 53.

from the electoral rolls. According to special instructions of the Party, which were that there was no place for the enemies of the people and the new Communist authorities, the electoral rolls were “cleaned up”. In quite a few polling places the results were forged, because the beads from the black boxes were emptied into “white” ones.²⁸ One of the persons whose right to vote was taken away was also Dr. Črtomir Nagode.²⁹

Sirc described his arrest and the trial in his memoirs *Between Hitler and Tito* and in *Dolgo življenje po smrtni obsodbi* (A Long Life after the Death Sentence).³⁰ In a paper in which he characterized a high ranking member of the secret police in Slovenia, Mitja Ribičič, Sirc remembered: “As head of the Second Department, Mitja Ribičič was, of course, in the charge of scenario although he later claimed that he exclusively supervised the legality of proceedings and possibly collected some intelligence. I was arrested just before midnight on 24th May 1947 and taken in front of Ribičič who interrogated me until early the next morning. I was asked to describe an outing with the British Consul, his wife and children. We had driven to the mountains, and from that, this Ribičič concocted the tale that I had spied on all the factories on the only possible road, although I had not been near one of them. After this first interrogation, I was not allowed to sleep for a fortnight and for the fortnight after that was allowed only to sleep at weekends. The scenario also included one of Ribičič’s subordinates pretending to be a messenger from Slovene exiles in Austria. At the trial, a colleague of Ribičič, Viktor Avbelj-Rudi

28 Martin Šteiner, “‘Prve demokratične’ volitve v novi Jugoslaviji”, *Zgodovinski časopis*, No. 51, Ljubljana 1997, pp. 103–105.

29 Ljubo Sirc, “Poskus demokratske opozicije 1945–1947”, *Zbornik svobodne Slovenije*, Buenos Aires, 1963, p. 92.

30 Med Hitlerjem in Titom, pp. 279–400; *Dolgo življenje po smrtni obsodbi*, pp. 177–400.

acted as prosecutor. He was an OZNA³¹ general who, copying Vishinsky,³² did his best to insult and ridicule the defendants.”³³

After his return from the Soviet Union in 1945, Mitja Ribičič was the deputy of Ivan Maček in the time of mass murders in Slovenia and the head of the secret police OZNA. In the UDBA, he was the head of the Second Department, which dealt with “political enemies”. In 1969, he admitted that not one of the trials, including the Nagode trial, would hold on (not even) to the current criteria of criminal proceedings which were then valid in Yugoslavia.³⁴

Ljubo Sirc summarized the reasons for his death sentence as follows: “*The reasons for the verdict were:*

- 1) *That I entertained friendly relations with the British consuls Frank Waddams and Sir Lawrence Scopes³⁵ and Ted Kay,³⁶*

31 Sirc speaks about the OZNA (Department for the Protection of the People) all the time. The secret police was actually called OZNA from its founding on 13 May 1944 until March 1946. Then the military and civil part were separated. The military part was named the Counterintelligence Service – KOS (Kontraobveščevalna služba), and the civilian part was named the State Security Administration (Udba).

32 Andrey Yanuaryevich Vyshinsky was a state prosecutor in the Moscow trials during the Stalin era and in the Nuremberg trials.

33 CRCE Briefing Paper: Ljubo Sirc, Portrait of a Political Policeman, November 2003.

34 SI AS 1589/IV, t. u. 2601, Zapisnik razgovora, ki je bil 26. 3. 1969 na sedežu CK ZKS; Mateja Jeraj, Jelka Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Epilog*, Archives of the Republic of Slovenia, Ljubljana, 2017, p. 198. Ribičič was the chief prosecutor of the Socialist Republic of Slovenia in 1951 and 1952.

35 Leonard Arthur Scopes was consul in Ljubljana from 31 October 1945 until 6 June 1947. Jeraj, Melik, *Kazenski process proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, p. 112, 114. Scopes left Ljubljana very suddenly after Sirc was arrested.

36 Theodore H. Kay was the assistant of Scopes in case of his absence in Lju-

the French Consul Gabriel Heuman and the US Red Cross official Jack Hoptner. Further, I tried to find out what had happened to the passengers of the two US airplanes which were shot down over Slovenia by communists. This friendship with Westerners and friendly gestures to Western victims of communist fury were criminalized as spying.

- 2) *That I helped leading Yugoslav democratic politicians in their attempts to organize an opposition, which was legitimate under an agreement with Tito sponsored by Britain and America. This was turned into a conspiracy against the state.*³⁷

The British Consul reported to Ambassador Peake his observations on the trial: “...the majority of the people of Ljubljana have not dared to have any social contact with British personnel. In this context, it is interesting to note that the third death sentence was passed on Ljubo Sirc, who was the only person among the accused to be friendly with the British Consul. It would, therefore, suggest that friendliness is itself taken for espionage, for which the perpetrator must pay the highest penalty. Virtually no other person, besides Furlan and Sirc dared to behave openly as the friend of British Consul.”³⁸

When Mitja Ribičič informed Sirc that his sentence was commuted to twenty years forced labour, Sirc wanted to know what would happen with his father, who had been sentenced to ten years. Sirc dared to say “that surely Ribičič realized that my father had done nothing that could be punishable. ‘Oh well’

bljana (from July to September 1946 and at times in June and July 1947). Jeraj, Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, p. 112.

37 CRCE, box 3, Ljubo Sirc, My own case of persecution.

38 TNA, FO 371/67466, R 2043. Letter from Theodore Kay to Sir Charles Brinsley Pemberton Peake, 27 August 1947.

was the reply. 'if he has not done what we have accused him of, he has certainly done something else. It will do him no harm to be re-educated.'"³⁹

Until the end of 1951, he did not even think of coming out of prison. He was convinced that every effort in that way would be in vain. His mother of course tried to find out whether there was a possibility to get him out of prison, but she was always told that her son was an enemy and that he was not ready to change for the better. As Sirc wrote later, that meant three things for the Communists. It was necessary to confess guilt, even though the person was not guilty. Second, one had to praise the wisdom of the Communist Party and its leaders, and third, one had to be prepared to spy on his co-prisoners and report what they were doing and thinking. In 1951, there was so much to be heard about legality that Sirc decided to get a lawyer, but it was not yet the right time for any legal actions. However, the former consul in Ljubljana Scopes wrote a letter to the *Times* about the case of Sirc and Furlan and intervened for them at all possible addresses. Sirc was convinced that these interventions helped.⁴⁰ Then, in October 1954, his sentence was commuted to fifteen years of prison and a month later, on the 28th of November, Ljubo Sirc was free⁴¹ after having spent seven and a half years in prison, two of which he spent in solitary confinement. The situation in Yugoslavia had changed in the meantime. Tito broke ties with Stalin and the Soviet bloc began to ignore international agreements with Yugoslavia, cancelled contracts, obstructed navigation on the Danube,

39 CRCE Briefing Paper: Ljubo Sirc, Portrait of a Political Policeman, November 2003; Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, pp. 364–365.

40 Ljubo Sirc, "Boj za zakonitost", *Zbornik Svobodne Slovenije* Buenos Aires 1957, pp. 123–124.

41 Sirc, *Dolgo življenje po smrtni obsodbi*, pp. 391–394; Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, pp. 412–413.

stopped all traffic and the postal services and stopped delivering purchases to Yugoslavia etc. Thus, Yugoslavia became very dependent on Western aid and the human rights violations in Yugoslavia (Slovenia) received great attention. The repression therefore changed; it became more subtle and not so easily seen from over the border.⁴²

After his release, Sirc was under “*continuous pressure by the communist secret police*” that he should work for them.⁴³ The university would not allow him to finish his doctorate and he could find no work. Wherever he applied, the answer was that they would like to employ him, but that they had to ask their superiors. Then he got a negative answer.⁴⁴ Consequently, he illegally crossed the border to Italy on 1 November 1955 and then settled in the United Kingdom.

After 34 years, in 1989, Sirc visited Yugoslavia for the first time again. His wife and his daughter accompanied him. He was invited to attend a conference on “Yugoslavia at the turn of the century”. As he reported, there were several strong interventions on his behalf. He spent some days in Slovenia, in the house of his grandparents on his mother’s side in Kranj. Only two of his co-defendants were still alive then, Leon Kavčnik (90 years old) and Svato Zupan, who was approximately of his age, but of bad health. Zupan told him that he had written a letter to the official committee for the defence of human rights but received no reply, and Kavčnik wanted to see the trial documents half a year before that but also got no answer. Ljubo Sirc wrote about his visit, and he noted that “*at the time of the trial, there were some rumours that the sentences were far more dras-*

42 More: Tamara Griesser Pečar, “The Secret Police After the Tito-Stalin Break”, in: *Slovenia in 20th Century: The Legacy of Totalitarian Regimes* (ed. Mateja Čoh Kladnik), Ljubljana 2016, pp. 231–252.

43 CRCE, box 3, Ljubo Sirc, My own case of persecution.

44 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, pp. 415–416.

*tic, and more people were involved than would have otherwise been, because in Dr. Nagode's [...] diary some untoward remarks were made about Kidrič, then a powerful communist leader who died in 1953. Kidrič was lusting for revenge as it is rumoured in the case of Dachau trials where a large part of the victims were graduates of chemistry whom Kidrič apparently resented because he had failed to finish his own study of the subject."*⁴⁵

On 28 September 2000, Sirc wrote to Milan Kučan about the co-defendant Nagode, who was the only one whose death sentence was carried out in 1947. There were rumours that Nagode was even tortured to death. Sirc wrote:

"Mister President,

Recently, professor Mencinger⁴⁶ complimented my 'forgetfulness', meaning that I seldom speak of the terror delivered to me by your Party. Personally, I consider the tendency to forgive my enemies a major fault of mine. This I intend to correct, for we must speak of the past savagery and lack of civilities to avoid their repetition.

A few days ago, a stranger approached me and asked: 'Sirc, do you know how Nagode died?' Certainly, I replied, I know that your Party killed him after he realized that his enthusiastic support of the Soviet Union was a mistake when he discovered Stalinist crimes and began searching for Western contacts to raise caution. My new acquaintance explained to me that he meant something else; he learned that OZNA, UDBA or whatever the Slovenian communist Gestapo then called itself, arranged a slow death for Nagode. I was told that first, his legs were shot at and then

45 CRCE, box 3, Visit to Yugoslavia after 33 years in exile.

46 Jože Mencinger was the Minister of Economy.

they continued to shoot at other parts of his body until he slowly expired.

Mister President, you would say I have no proof. Indeed, I do not have it. Moreover, it is abhorrent to me to imagine that any person could be so perverted to torture another person to death. Nevertheless, after some contemplation I concluded that I should not be surprised to find that the Communist political police included some perverse sadists. Just the fact that nobody knows where the innocent Nagode is buried is a perversity.

Therefore, Mister President, I ask you to tell us where your Communist role-models buried my co-defendant. After all, exactly the same fate was probably destined for me as well.

Do not tell me that you cannot know because you are too young. Throughout your career, you were associating with the elite of the political police OZNA and KOS, such as general Ivan Maček and Stane Dolanc.⁴⁷ Without doubt you have had conversations on such matters when you were planning together how to terrorize honest people according to Marx and Lenin. And if you did not, you can still ask your Party friends colonel Ribičič and professor Roter;⁴⁸

47 Stane Dolanc was a high-ranking Communist politician and was very close to Tito. He was the Secretary of the Interior 1982–1984 and the Yugoslav vice-president 1988–1989.

48 Zdenko Roter worked for the secret police. He specialized in the persecution of Catholic priests and later became a professor of religious sociology at the University of Ljubljana. During the Nagode trial, he was the special interrogator of Boris Furlan. One night, he interrogated Sirc about Furlan. Sirc, *Dolgo življenje po smrtni obsodbi*, pp. 199–201; Ljubo Sirc, “Še eno poglavje iz spominov”, *Zbornik svobodne Slovenije*, Buenos Aires 1965; CRCE, box 5. A letter of Ljubo Sirc to Cleveland University about an honorary doctorate nomination of Milan Kučan, President of Slovenia, 21 April 2001.

both played the deciding role in the Nagode trial. They should know, for I too was a subject of their inquisition during this trial.

If you tell us where Nagode is buried, the pathologists can easily determine if your Party was simply criminal because it killed innocent people or was also resorting to perversely savage kinds of torture.

Since you keep proclaiming that ‘only on the basis of piety to the dead, the living can live in harmony’, you could also disclose the location of the victims of the Dachau trials and other secret burial pits. This is not an attempt of resurrecting the Past but a warning to all followers and heirs of the Party, with their platform of violence and lies, that they have no right to point the road into the future.

*Ljubo Sirc*⁴⁹

President Kučan replied to the letter very generally; he wrote about a terrible tragedy but gave no concrete answer to the question of where Nagode was buried.⁵⁰

Despite the squashing of his sentence and formal legislation on the restitution of property that was confiscated first by the Germans and then by the Communist regime, Sirc was not very successful in getting back his property and the property of his father as his heir. Only a small part of the family property was restituted, although he spent a lot of time and money to get it back. As Sirc described, “*it is claimed that most of what we had lost first to the Germans and then to the communists must be considered war damages.*”⁵¹ He often asked whether Slovenia is a constitutional state. “*The former totalitarian judici-*

49 CRCE, box 4 or 5?, Letter of Ljubo Sirc to Milan Kučan, 28 September 2000.

50 CRCE, box 5, A letter of Ljubo Sirc to Cleveland University.

51 CRCE, box 3, Ljubo Sirc, My own case of persecution.

*ary continues in the old ways, which I know well, because they distort law and facts in order to refuse restitution of the bulk of our family property.”*⁵²

Epilogue

The Communist youth organization founded a new party called the Liberal Democrats. They told Sirc that *“they would like to transit to a more sensible view of the world than Communism”*.⁵³ He accepted to become their presidential candidate. As Sirc himself later pointed out, this was a trick. When the election campaign was already halfway through, the leader of the “new party”, Drnovšek, told him that they had no means to finance his campaign. Therefore, at the end of the presidential election on 6 December 1992, he received only 1.511% of votes,⁵⁴ even though his party had received 23.46% at the parliamentary elections.⁵⁵ Milan Kučan, the last Secretary General of the League of Communists of Slovenia before its independence (from 1986 onward), won with 63.898%.⁵⁶ Zdenko Roter, who was one of the special interrogators during the Nagode trial, chaired the committee promoting Kučan’s election as the president of Slovenia.

On 28 November 1992, Sirc wrote a “Confidential Memorandum on the Presidential Election in Slovenia”:

52 CRCE, box 7, Ljubo Sirc, Note on Slovenia (2008).

53 CRCE, box 5, Liberal International favouring communists.

54 <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-predsednika-rs/volitve-predsednika-rs-leto-1992>, 29 April 2019.

55 <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv/dz1992/rezultati>, 29 April 2019.

56 <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-predsednika-rs/volitve-predsednika-rs-leto-1992>, 29 April 2019.

“The Presidential election in Slovenia (polling day 6th December) is becoming an absurdity. The incumbent, communist president, Milan Kučan, still controls the media and, consequently, some candidates are misreported or ignored. The media claims reporting them would be electoral propaganda. Kučan himself appears in articles and photographs and is presented in an elevated manner as the highest official of the land.

On 17 November there was a debate between President Kučan and myself, an opposite candidate who is known as a long-standing dissident. The communists present declared the discussion was boring and the leading Slovene daily newspaper did not report it at all. This did Kučan no harm, but it certainly damaged me, as I have to fight for every mention in the media.

In the same debate, Kučan tried to minimize my comments while living in Britain by saying that Western countries and politicians act exclusively in their own interests, which makes it barely worthwhile talking to them, since these interest are immutable. At a press conference on 23 November I said in answer to a question that, even if it is assumed that the West really acts exclusively in its own interest, the establishment of what interest are dependent on information and valuation, so that personal contacts may alter the conclusions. State television reported on the press conference, but my argument was cut. It was noticed that while the camera was focusing on my face, the reporter was commenting on school reforms, the other subject under discussion at the conference.

Those with the real influence surpassed themselves when I was invited to give a talk at the Liberal Institute in Zurich and to meet bankers, businesspeople and members of the government. I was accompanied by a Minister, two businessmen and two reporters with their cameraman. The Slovene TV presented this as a Ministerial visit, and I was not mentioned at all. Later that night on TV, I was shown as giving a talk in Zurich. If objections are

*made about such presentations, the answer is that the Minister has the coverage at any time, whereas I am only a candidate and thus receive a mention at non-peak viewing time.”*⁵⁷

After the presidential election, Sirc withdrew from politics, but he kept warning the Western politicians: *“It would be of great importance if Western democratic parties stopped supporting – out of naïveté? – the former (?) Slovene communists and the parties they have spawned. It is hard to understand what LDS, the predominantly loyalist-communist party, is doing in the Liberal International, while the party of the communists’ core, The United List of Social Democrats is a member of the Socialist International...”*⁵⁸

In the year 2000, when Sirc celebrated his eightieth birthday, Janez Drnovšek, who was then Prime Minister, intended to award him with the golden order of freedom, but Sirc politely replied that he would not accept the decorations until Slovenia, proclaiming the rule of law, solved his problem – restitution of the family property – in accordance with the laws.⁵⁹

Summary

Ljubo Sirc and his family left Kranj when Germany occupied the Upper Carniola region. The property of the family was confiscated, including the textile factory that his father, Franjo Sirc, founded in 1920. Ljubo Sirc was a student at that time. He graduated in law and economics at the University of Ljubljana in 1943. He was a member of the Stara pravda group, which

57 CRCE, box 7, Confidential Memorandum from Ljubo Sirc on the Presidential Election in Slovenia.

58 CRCE, Ljubo Sirc, Parliamentary Elections in Slovenia, November 1996.

59 [http://www.gorenjskiglas.si/article/20170127/C/170129833/1002/March, 24 April 2019](http://www.gorenjskiglas.si/article/20170127/C/170129833/1002/March,24%20April%202019).

was led by the construction engineer Črtomir Nagode. In 1943, Sirc fled to Switzerland in order to explain the situation in Slovenia to the Yugoslav government in exile and the British Allies, but they would not listen to him. After the Tito-Šubašič Agreement, he joined the Partisan Fifth Overseas Brigade, and then the Artillery of the VII Corps as interpreter. After the war, he worked for the Press Office as an interpreter and had contact with British, American and French representatives in Ljubljana. With some of the former members of the *Stara pravda* group, he also tried to organize a political opposition. Ljubo Sirc was arrested in May 1947. He was accused of spying and treason and was sentenced to death in the so-called Nagode trial. His sentence was then commuted to twenty years of forced labour. He was set free in November 1954 after seven and a half years of imprisonment. Because the secret police wanted him to collaborate and because he found no work, he illegally left Yugoslavia in 1955 and went to London. He then worked at the BBC first. In 1960, he obtained his doctorate in economics at the University of Fribourg in Switzerland. He started his academic career at the University of Dhaka in East Bengal. From 1962 onward, he gave lectures on international economics at the University of St Andrews and from 1965 until his retirement in 1983 at the Adam Smith Business School of the University of Glasgow. In 1957, he joined the Liberal International. After 34 years, he came back to Yugoslavia for the first time. His verdict was annulled 1991, but he got only a small part of his and his family's property restituted. In 1992, Sirc was the presidential candidate of the Liberal Democracy of Slovenia. He stood no chance, because this was only a trick of the former Communists to promote their last Secretary General, Milan Kučan. He died in December 2016 and was buried in Kranj, his place of birth.

Montirani procesi v Sloveniji:

Primer Ljuba Sirca

Povzetek

Ko so Nemci leta 1941 zasedli Gorenjsko, je Ljubo Sirc z družino zapustil Kranj. Nemci so zasegli celotno družinsko premoženje, vključno s tekstilno tovarno, ki jo je leta 1920 ustanovil oče Franjo Sirc. Takrat je bil Ljubo Sirc še študent. Leta 1943 je diplomiral iz prava in ekonomije na Univerzi v Ljubljani. Bil je član skupine Stara pravda, ki jo je vodil gradbeni inženir Črtomir Nagode. Leta 1943 je Sirc pobegnil v Švico, da bi pojasnil jugoslovanski vladi v begunstvu in britanskim zaveznikom razmere v Sloveniji, vendar ga niso poslušali. Po sporazumu Tito-Šubašič se je pridružil partizanski Peti prekomorski brigadi, nato pa je bil tolmač topništva VII. korpusa. Po vojni je delal za tiskovno službo kot tolmač in bil v stiku z britanskimi, ameriškimi in s francoskimi predstavniki v Ljubljani. Z nekdanjimi člani skupine Stara pravda je poskušal organizirati tudi politično opozicijo. Ljubo Sirc je bil aretiran maja 1947, obtožen je bil vohunjenja in izdaje ter v tako imenovanem Nagodetovem procesu obsojen na smrt. Po pritožbi je bila kazen znižana na dvajset let prisilnega dela. Novembra 1954 je bil po sedmih letih in pol, od tega je dve leti preživel v samici, izpuščen. Ker ga je tajna policija hotela prisiliti, da dela zanjo, in ker ni našel zaposlitve, je leta 1955 pobegnil iz Jugoslavije in odšel v London. Najprej je delal pri BBC, potem pa je nadaljeval študij in leta 1960 doktoriral iz ekonomije na univerzi Fribourg v Švici. Akademsko pot je začel na Univerzi v Dacci v vzhodni Bengaliji. Od leta 1962 naprej je

predaval mednarodno ekonomijo na Univerzi St. Andrew's in od leta 1965 do upokojitve leta 1983 na Univerzi Adam Smith v Glasgowu. Leta 1957 se je pridružil Liberalni internacionali. Po 34 letih se je prvič vrnil v Jugoslavijo. Njegova obsodba je bila razveljavljena leta 1991, kljub temu pa mu je bil vrnjen le majhen del njegovega in družinskega premoženja. Leta 1992 je bil Sirc predsedniški kandidat Liberalne demokracije Slovenije. Za izvolitev ni imel nobene možnosti, postavili so ga zgolj iz taktičnih razlogov, da bi promovirali zadnjega generalnega sekretarja Zveze komunistov Slovenije Milana Kučana. Umrli je decembra 2016, pokopan pa je v rojstnem Kranju.

Prejeto: 13. 5. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Ddr. Igor Grdina¹

Zgodovina kot servis²

Izvleček

Ob propadanju marksističnih režimov v Vzhodni Evropi so se komunisti na Slovenskem posvečali načrtom za nadaljnje uresničevanje svojih daljnosežnih ciljev. Pri tem niso pozabili na skrb za zavest o preteklosti. Med pripravami na svoj XI. kongres sta se 7. novembra 1989 na skupni seji sestala komisija za zgodovino pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije in sekcija za ideološka vprašanja zgodovinopisja v okviru Marksističnega centra pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije. Organa sta zavrnila taksativno navajanje napak partije v preteklosti kot nesmotrno, prav tako pa sta nasprotovala opustitvi organov, ki v stranki skrbijo za zavest o preteklosti. Avtor zapisnika s seje Božo Repe je navedel, da jih stranka potrebuje kot »servis«. Na seji so komunisti tudi oblikovali smernice za posamezna gesla Enciklopedije Slove-

- ¹ Ddr. Igor Grdina, znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, igor.grdina@zrc-sazu.si.
- ² Razprava je deloma nastala kot nasledek avtorjeve zaposlenosti v okvirih Alma Mater Europaea.

nije, kar dokazuje močno političnoideološko vpletanje v delo uredništva.

KLJUČNE BESEDE: Zveza komunistov Slovenije, zgodovina, Janko Pleterski, Božo Repe, Enciklopedija Slovenije

Abstract

During the downfall of Marxist regimes in Eastern Europe, the communists in Slovenia were focused on the further implementation of their far-reaching plans. While doing so, they did not forget to maintain the conscience of the past. During the preparations for their eleventh congress, the commission for history of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia and the Section for Ideological Questions of Historiography of the Marxist Centre of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia had a joint meeting on 7 November 1989. Both authorities rejected the full-scale listing of the Party in the past as being unreasonable; they also opposed the discontinuation of the authorities whose purpose in the Party was to preserve the conscience of the past. Božo Repe, the author of the record of the meeting, stated that the Party needed them as a “service”. At the meeting, the communists also formed guidelines for individual entries in the Encyclopaedia of Slovenia, which proves a strong political and ideological interference with the work of the editorial board.

KEY WORDS: League of Communists of Slovenia, history, Janko Pleterski, Božo Repe, Encyclopaedia of Slovenia

Tri najpomembnejša revolucionarna gibanja 20. stoletja s totalitarno ideološko osnovo³ – internacionalistični komunizem, italijanski fašizem in nemški nacionalni socializem – so imela svoje spominske dneve v zodiakalnem znamenju škorpionja. Prvi so bistveni tok svoje tradicije povezovali s 7. novembrom 1917, dnem, ko je bila strmoglavljena pretežno socialistična začasna vlada Ruske republike pod vodstvom »tovariša« Aleksandra Fjodoroviča Kerenskega.⁴ Drugi so se v času fašistične ere kolikor mogoče pompozno spominjali pohoda na Rim 28. oktobra 1922, ki je privedel do osnovanja Mussolinijevega kabineta.⁵ Nemški nacionalni socialisti pa so v svoj komemorativni koledar vključili 8. november, dan, ko je leta 1923 stekla njihova prva akcija za prigrabitev oblasti. Čeprav je vladi kanclerja Gustava Stresemanna ob sodelovanju reichswehra ter bavarske in

- 3 Totalitarizem na tem mestu ni pojmovan le kot nasprotje liberalne demokracije, temveč predvsem kot jedro deterministične doktrine, ki z vnaprej določeno organizacijsko strukturo bivanja preoblikuje človekovo naravo mimo svobodne volje neponovljivega posameznika. To pomeni, da vizija vsakega takega načina mišljenja pripada posebnemu tipu ekskluziv(istič)ne antropologije.
- 4 Richard Abraham, *Alexander Kerensky. The First Love of the Revolution*, Sidgwick and Jackson, London 1987, str. 287. V drugi vladi A. F. Kerenskega, ki je sledila nekajdnevni oblasti direktorija, so bili – kakor poprej – poleg socialističnih revolucionarjev zastopani tudi marksisti menjševiki. Obe oblastni garnituri pod predsedstvom moža, ki se ga je oprijel vzdevek »prva ljubezen revolucije«, pa sta bili koaliciji, v kateri so imeli svoje predstavnike še liberalci (konstitucionalni demokrati). Nemarksistični socialist Kerenski je bil v javnosti znan kot »tovariš«. Glejte v: Boris Kolonickij, »Tovarišč Kerenskij«. *Antimonarhičeskaja revoljucija i formirovanie kul'ta »voždja naroda«*. *Mart–Ijun' 1917 goda*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2017.
- 5 O fašističnem memorialnem in prazničnem koledarju glejte v: Richard J. B. Bosworth, *Mussolini's Italy. Life under the Dictatorship*, Allen Lane, London 2005, str. 201, 202.

državne policije poskus prevrata uspelo zatreti,⁶ je bilo tedanje dogajanje za Hitlerja ter njegove pristaše in zaveznike izjemno pomemben mejnik. Prevzem oblasti deset let pozneje – 30. januarja 1933 – se je štel za nekakšno nadgradnjo ponesrečenega puča v münchenski pivnici. Nacionalni socialisti so res spremenili strategijo svojega boja, ne pa tudi njegovih ciljev. Zato so v obdobju tretjega rajha veliko pozornost namenjali kultu »starih borcev«.⁷ Kakor internacionalni komunisti⁸ in italijanski fašisti tudi oni niso nasprotovali samo parlamentarnemu ustavnemu ustroju državne ureditve in ločevanju različnih vej oblasti – Montesquieu si je tak red zamislil, ker je želel preprečiti despotijo –, temveč tudi antropološki konceptiji v svobodi razvijajoče in spreminjajoče se osebnosti.

Medtem ko so italijanski fašisti in nemški nacionalni socialisti ob porazu v drugi svetovni vojni svoje spominske dneve v znamenju škorpijona izgubili – odprava njihovega memo-

6 Heinrich August Winkler, *Weimar 1918–1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, Verlag C. H. Beck, München 1998, 234, 235; Hans Mommsen, *Die verspielte Freiheit. Aufstieg und Untergang der Weimarer Republik, Propädeutik*, Berlin 2018, str. 216, 217.

7 Volker Ullrich, *Hitler. A Biography. Volume I. Ascent*, The Bodley Head, London 2016, str. 523.

8 Nekateri misleci s seznama totalitarizmov brišejo Marxov komunizem. Med njimi so tudi taki, ki nanj brez težav uvrščajo stalinizem in nekatere socialistične sisteme v Aziji. Glejte v: Enzo Traverso, *The New Faces of Fascism and the Far Right*, Verso, London, New York, 2019, str. 182. Toda zagovorniki tovrstnega razumevanja totalitarizma – tudi zgodovinarji so med njimi – spregledujejo, da zaželeno končno stanje človeka v okviru Marxovega komunizma ni neomejeno kraljestvo svobode, saj so bile na poti do njega uničene velike skupine ljudi zaradi svojega mišljenja ali položaja v svetu. Celo matematika, ki operira z logiko brez kakršnih koli dodatkov, se je medtem s Kurtom Gödelom prikopala do spoznanja, da izhodišče zaznamuje vse poznejše premike. Marksistični komunizem se že na poti svojega samouresničevanja, ki ga ni brez diktature proletariata, onemogoča kot netotalitarizem.

rialnega koledarja je bila pomemben del detotalitarizacijskih procesov v osrčju Evrope in na Apeninskem polotoku –, so v deželah, ki so jim zavladali komunisti, zdaj bolj, zdaj manj očitno obeleževali Leninovo uzurpacijo, in to ne glede na notranje prelome in medsebojne prepire. Tako je bilo tudi v Jugoslaviji pod vodstvom maršala Tita in njegovih dedičev, ki niso niti pomislili, da bi vsaj v nekaterih predelih lahko vladali celo v primeru opustitve diktatorskega temelja oblasti.⁹ Dejanjsko se niso zavedali, kako zelo jim je uspelo uveljaviti lastno koncepcijo antropologije in pri svojih pristaših dati v oklepaj univerzalistično moralo in etiko.

V Ljubljani so organizirani komunisti obletnico zloma oblasti začasne vlade Ruske republike, ki je v mitologiji revolucionarnih marksistov sčasoma dobil ime oktobrska revolucija,¹⁰ leta 1989 obeležili na prav poseben način. Niso praznovali, temveč snovali, kako bodo delovali v prihodnosti. Sedmega novembra tistega leta so se namreč v prostorih Centralnega komiteja (CK) Zveze komunistov Slovenije (ZKS) sestali partijski tovariši, ki jim je bila naložena skrb za zavest o preteklosti.¹¹ Njihova odgovornost je bila zelo velika.

9 Na to je odločilno vplivala njihova zvestoba konceptu diktature proletariata. Komunisti so priznavali univerzalno veljavnost obrazca pridobitve oblasti in njene ohranitve z zatiranjem velikih skupin prebivalstva in kritičnih posameznikov. Zato tudi niso bili voljni priznati brezmejne veljavnosti moralnih in etičnih načel. V Jugoslaviji so za eno od oblik diktature proletariata šteli samoupravljanje. O slednjem je prav zato mogoče govoriti kot o totalitarizmu.

10 Boris Kolonickij, *Revoljucija 1917 goda*, Eksmo, Moskva 2018, str. 96–127.

11 V Sloveniji se je obeleževanje obletnice oktobrskega prevrata skozi čas spreminjalo, vendar se je zdel 7. november 1917 komunistom in njihovim sopotnikom vseskozi pomemben. Leta 1967 so ta zgodovinski datum, denimo, počastili celo v Mestnem gledališču ljubljanskem z uprizoritvijo tedaj še sveže novitete Petra Weisa *Gesang vom lusitanischen Popanz*. Glejte v: »Repertoar. Pesem o luzitanskem strašilu«, dosegljivo v svetov-

Leto 1989. je bilo za komuniste prenapolnjeno s tegobami: drug za drugim so se sesedali tako njihovi ortodoksni kakor reformni režimi v Vzhodni Evropi.¹² V drugih delih sveta so se za oblastnim krmilom ohranile le tiste partije, ki so – kakor kitajska – resno vzele opozorilo Karla Marxa, da samo zahodni produkcijski način omogoča razvoj,¹³ torej tudi spremembe v skladu z njegovo vizijo zgodovine, ali pa one, ki so se zaprle pred kakršnimi koli vplivi iz tujine. A slednje je implicitno pomenilo odpoved univerzalni in mesijanski vlogi organizacije, ki udejanja komunistično ideologijo. V planiranje zagledane partije, ki so vse od svoje polastitve oblasti tekmoval z vodilnimi strankami dežel, v katerih je gospodarsko uspešnost določal trg, kratko malo niso mogle priznati, da se v okviru socialistične koncepcije oblasti ne da zares uveljaviti zahodnega produkcijskega načina, hkrati pa jim je kompetitivnost onemogočala izstop iz primerjav z drug(ačn)imi. Gospodovanje sedanosti nad preteklostjo, ki ga je v drugem poglavju napovedoval Komunistični manifest, je tu in tam pač zadelo ob svoje meje. Revolucionarni marksisti na Slovenskem pa so 7. novembra 1989 kovali načrte, kako bodo še naprej obvladovali zgodovino. Medtem ko so v Sovjetski zvezi reformistični voditelji – zlasti Aleksander Nikolajevič Jakovljevič – prišli do sklepa, da bo treba opustiti totalitarni koncept oblasti, če hočejo deželo, ki ji naravnavajo kompas, rešiti pred drsenjem v čedalje hujša protislovja, katerih razplet bi nekoč lahko prinesel celo novo prelivanje

nem spletu na naslovu <http://repertoar.sigledal.org/predstava/7574>, 11. 5. 2019.

- 12 Kriza je neposredno vodila le k sesedanju reformnih komunističnih režimov; ortodoksne – kakor tistega v Vzhodni Nemčiji – pa je agonija zajela predvsem zato, ker so bili sistemsko povezani s prvimi v okviru bloka marksističnih držav.
- 13 Lutfi Sunar, *Marx and Weber on Oriental Societies. In the Shadow of Western Modernity*, Routledge, London, New York 2016, str. 43–47.

krvi,¹⁴ so si revolucionarni marksisti v Ljubljani razbijali glavo s problemom ohranitve čim bolj nedotaknjenih struktur moči in mentalitete v naglo spreminjajočih se razmerah. Predruganje bi se moralo razviti v dialektični sinonim za isto.

Komunisti so imeli na Slovenskem v letu propada vzhodnoevropskih marksističnih režimov za seboj že dolgoletno prakso absolutističnega gospodarjenja nad preteklostjo. Brez njihove avtorizacije se spomin v javnosti ni smel dotakniti ničesar. To je dokazovalo samo jedro oficialnega – tj. skozi šole, memorialni koledar in sporočilnost spomenikov razširjanega – lokalnozgodovinskega narativa, ki se je s časom spreminjalo v skladu s trenutnimi potrebami njihove oblasti. Maršal Tito in njegovi privrženci, ki neposredno po drugi svetovni vojni niso bili sateliti, temveč mlajši partnerji generalisima Stalina in moskovskega politbiroja,¹⁵ so si lahko privoščili podobne piruete kakor sovjetski voditelji pri izbrisovanju ljudi in pojavov iz spomina sodobnikov in prihajajočih generacij.¹⁶ Janko Pleterski, ki je bil eden najčvrstejših stebrov revolucionarnega marksizma na filozofski fakulteti ljubljanske univerze,¹⁷ je tako

14 Richard Pipes, *Alexander Yakovlev. The Man Whose Ideas Delivered Russia from Communism*, Northern Illinois University Press, DeKalb, 2016, str. 29.

15 John Lukacs, *A New History of the Cold War*, Anchor Books, New York 1966, str. 74.

16 Taka usoda je na Slovenskem doletela pesnika Frana Albrehta, ki po svoji smrti leta 1963 ni bil več navajan med udeleženci ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte. Glejte v: Dimitrij Rupel, *Slovenski intelektualci. Od vojaške do civilne družbe*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 219, 220. Prav tako je v Jugoslaviji vodja režima mogel postati večkratni narodni heroj, po drugi strani pa se je dalo ta naziv njegovim (trenutnim) nasprotnikom celo odvzeti. Slednje je doletelo Milovana Djilasa. Glejte v: Milovan Djilas, *Vlast i pobuna*, Književne novine, Beograd 1991, str. 309.

17 Pleterski je tako celo na decimalno natančno izračunal delež komunistov

v svojem reprezentativnem delu Narodi, Jugoslavija, revolucija – luč sveta je leta 1985 najprej zagledalo v srbohrvaščini – zapisal: »Imenovanje jugoslovanske revolucije se je po [drugi svetovni] vojni spreminjalo. V začetku nismo govorili o revoluciji, temveč o ,narodnoosvobodilnem boju (vojni)' in njegovih pridobitvah, o resnični ljudski oblasti, o bratstvu in enotnosti narodov Jugoslavije, izraženem v federativni ureditvi. Na petem kongresu KPJ (1948) je Tito izrazil, da je bilo treba po koncu vojne ,do konca uresničiti pridobitve osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov'. Ta boj je označil za revolucionaren. V njem se je ,buržoazni razred v Jugoslaviji diskreditiral pred ljudstvom zaradi svoje nesposobnosti in izdajstva med vojno', še več, ,izgubil je bitko tudi v oboroženem boju proti ljudstvu', kjerkoli so se njegove oborožene formacije ,pojaviše skupaj z okupatorji ali ko so same napadale naše sile'. Tito je potem rekel: ,V tem je bilo torej bistvo boja narodov Jugoslavije na čelu z delavskim razredom v procesu boja proti okupatorjem.' Med pripravami za prvo petletko (1947) je že bil izrecno govor o graditvi socializma v Jugoslaviji, kadar pa se je omenjala revolucija v Jugoslaviji, smo jo označevali za ,ljudsko'. V želji in prizadevanjih za lažjo obrambo pred političnim in idejnim pritiskom Informbiroja smo opustili zgodovinska imena in začeli jugoslovansko revolucijo imenovati v skladu z njenimi družbenimi osnovami in spremembami, ki so peljale v socializem. Revolucijo smo kot zgodovinski dogodek

na posameznih oddelkih filozofske fakultete ljubljanske univerze. Pri tem kot vesten statistik ni pozabil zabeležiti kritičnega datuma; podatki so veljali za 31. maj 1976. Glejte reprodukcijo njegovega lastnoročno spisanega dokumenta v: György Karsai, Gábor Klaniczay, David Movrin, Erżbieta Olechowska (izd.), *Classics and Communism. Greek and Latin behind the Iron Curtain*, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Collegium Budapest Institute for Advanced Studies, Faculty of »Artes Liberales«, University of Warsaw, Ljubljana, Budimpešta, Varšava 2013, str. 467.

začeli imenovati socialistična. Začeli smo postavljati spomenike borcem, ki so padli, zdaj ne več v ‚narodnoosvobodilnem boju‘ proti fašističnim okupatorjem in njihovim hlapcem, temveč v ‚socialistični revoluciji‘. Povsem logično je bila tudi narodna izdaja iz reakcionarnih, protirevolucionarnih pobud ‚očiščena‘ v ‚protirevolucijo‘. Partizani in izdajalci so bili s takšnim besednjakom postavljeni v enakopraven položaj sprtih političnih strani v ‚normalni‘ državljanski vojni. Revolucija in protirevolucija v Jugoslaviji – to je zdaj najbolj priljubljeno označevanje dogajanja na ozemlju Jugoslavije v letih od 1941 do 1945.«¹⁸

Pleterski je potem diskurzivni revizionizem tovarišev, katerega vir je najdeval v zunanjepolitični potrebi jugoslovanskega komunističnega režima, dovolj ostro kritiziral.¹⁹ Pri tem je bil tako radikalen, da je posredno izražal nezadovoljstvo celo nad implikacijami besed maršala Tita, ki je odkrito priznal, da je šlo v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno tudi za državljanski spopad, saj je leta 1948, na petem kongresu partije, kjer je razkril revolucionarni značaj čet pod svojim poveljstvom, povedal, da so včasih oborožene formacije »buržoaznega razreda« same – torej ne zgolj v spregi z okupatorjem in njegovimi pomagači – »napadale« proletarske sile. Pleterski je nekoliko shematično, vendar v osnovi točno povzel s strani oblasti avtorizirane revizije diskurza in narativa o dogajanju med letoma 1941 in 1945 na ozemlju med Benečijo in Ohridom. Vendar pa je pri tem pravzaprav šlo le za kritiko rabe jezika, ne pa vsega tistega, kar je ta označeval. Pleterski je namreč v knjigi *Narodi, Jugoslavija, revolucija* poudaril: »Revolucija, to je bil v vsakem obdobju strateški cilj KPJ. To je bil njen strateški cilj tudi v trenutku, ko je jugoslovanske narode poklicala v boj proti okupatorju. Bistvena

18 Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, Komunist, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1986, str. 405.

19 Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 405, 406.

sprememba [glede na prejšnje obdobje delovanja partijske organizacije] je bila v tem, da ta klic tokrat ni ostal osamljen, kot tisti leta 1929. Kot revolucionarna stranka se je KPJ dobro znašla v novih okoliščinah razkosanja in fašistične okupacije Jugoslavije. Načeloma pa njena politika ni bila nova.»²⁰

Po mnenju Janka Pleterskega bi bilo treba vztrajati pri označevanju, ki je prevladovalo med drugo svetovno vojno, čeprav je to dejansko bilo le besedna mimikrija za revolucijo. V vsebinskem smislu je po njegovi sodbi, kakor je videti iz drugega citata, tudi v letih 1941–1945 na strateškem nivoju vsekakor šlo zanj. Komunistična partija se je pač, kot je dal vedeti Pleterski, »dobro znašla«. To seveda velja tudi za njen diskurz.

A načelna kritika Janka Pleterskega, ki je zadevala zgodovinarsko servisiranje dnevne politike,²¹ na Slovenskem ni pognala globljih korenin. Znotrajpartijski ugovori takemu ravnanju so dejansko mogli biti dani v oklepaj z načelom demokratičnega centralizma, ki je zavezoval tudi o preteklosti pišoče komuniste. Do polnega izraza je tako stališče prišlo tudi na izjemno pomembnem sestanku revolucionarnih marksistov 7. novembra 1989 v prostorih CK ZKS. Vabila zanj so dobili člani dveh organov, ki sta bdela nad zavestjo o preteklosti. Komisija za zgodovino partije, ki je bila nazadnje organ Predsedstva CK ZKS, je imela tedaj svojo 10. sejo. Drugi organ je deloval kot

²⁰ Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 295.

²¹ Janko Pleterski ni bil zagovornik neodvisne zgodovine kot enega temeljnih načinov spoznavanja sveta, temveč vnet promotor preučevanja preteklosti v ideološkem korzetu historičnega materializma. Ni se torej upiral politični determiniranosti, temveč zgolj nekaterim njenim dnevnim izrastkom. Zgodovino je razumel le kot eno od mnogih angažiranih družbenih ved. Njegovi nazori o koncepciji stroke so kratko predstavljeni v: Janko Pleterski, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Založba Obzorja, Maribor 1981, str. 421–427.

del Marksističnega centra (MC); v njem je imel status sekcije. Bil je navezan na CK ZKS kot celoto, imel pa je svojo 5. sejo.

Ni si težko predstavljati, kako ambivalentno so se na tisti zanje praznični torek počutili ljudje, ki so v komunistični ideologiji našli svoj politični kompas ter so se z vso resolutnostjo trudili za to, da bi bilo enako tudi z vsemi drugimi prebivalci Slovenije. Po eni strani jih je moralo skrbeti zaradi propadanja revolucionarnih marksističnih režimov v Vzhodni Evropi, po drugi pa so verjetno bili tudi polni upanja, saj so se njihove misli vrtele okoli strategije preživetja zgodovinskega narativa, ki so ga avtorizirali partijski prvaki, in nadaljnjega zagotavljanja pogojev za diseminacijo že večkrat revidiranih pogledov vodilnih tovarišev. Prekaljeni revolucionarni praktiki so se na sestanku namreč srečevali z mladimi močmi, ki bodo izpolnile veliko nalogo. Nobenega dvoma ni, da bi slednje v primeru nadaljevanja partijske oblasti čakala bleščeča kariera v uveljavljajočem se ešalonu veljakov – če se seveda ne bi zagostili ob rešetu kake čistke, ki je bila v totalitarnih režimih v podobni selekcijski funkciji kakor v demokraciji volitve ...

Prav tako si je mogoče misliti, da je ljudem, ki so prišli na sejo, zadajal hudo skrb absentizem. V dramatičnem letu 1989. je bilo mogoče računati s tem, da so posamezniki še posebej z nenajavljeno odsotnostjo izražali ne samo neprioritetnost svoje angažiranosti v enem oziroma drugem organu, ki je krojil zavest o zgodovini po komunistični meri, temveč tudi zadržanost do nje. Zlasti nekateri poklicni zgodovinarji so utegnili biti v precepu, saj sta se podložnost poprej dolga desetletja vladajoči totalitarni ideologiji in zvestoba znanstveni kritiki pri pretresu gradiva izključevali. Posamezniki so nekoč ob uvrščanju med člane komisije oziroma sekcije od rigidnih komunističnih oblasti dobili ponudbo, ki je preprosto niso mogli odkloniti, če si niso hoteli nakopati hudih težav. Od stališč partije ni bil odvisen le karierni vzpon, temveč tudi sama

možnost zaposlitve v določenem poklicu.²² Pri tem ne gre pozabljati, da je komunistični režim v Sloveniji vzbujal neznanski strah celo pri njegovih graditeljih.²³ Da so v obdobju naglega sesipavanja totalitarnih marksističnih aparatov in vzpostavljanja demokratičnih vlad nekateri zgodovinarji začeli opuščati udeležbo na sejah, na katerih so imeli glavno besedo ideološko impregnirani kadri, je bilo vsekakor razumljivo. Medtem ko so imeli v Zahodni Nemčiji ljudje možnost izbire med svobodo in suženjstvom že okoli leta 1950, je v Slovenijo ta prihajala šele tedaj. Da so se nekateri zgodovinarji odločili podobno kot nekoč Konrad Adenauer, je seveda jasno²⁴ – pa čeprav svojega stališča niso obešali na veliki zvon.

- 22 Partija in njene transmisije so odločale o zaposlitvah na podlagi »moralnopolitičnih« kvalifikacij. Tako so komunisti včasih onemogočali celo kariere posameznih članov svoje organizacije.
- 23 Zdenko Roter piše v spominih, da je po padcu Staneta Kavčiča v strahu pred dejavnostjo svojih partijskih tovarišev celo zažigal dokumente. Ker je spadal med graditelje režima, njegovega ravnanja ne gre pripisovati samo hipni paniki, temveč tudi dobremu poznavanju diktatorske narave oblasti. Glejte v: Zdenko Roter, *Padle maske. Od partizanskih sanj do novih dni*, Sever in Sever, Ljubljana 2013, str. 291–293. Jugoslavija je pač bila policijska država, na kar je v svojih spominih opozorila tudi levičarsko usmerjena, vendar demokraciji zavezana Eleanor Roosevelt. Nekdanja ameriška prva dama je zapisala, da ne bi želela živeti pod Titovim žezlom – kakor tudi ne drugi ljudje, ki jim je potrebna osebna svoboda. Zelo je bila skeptična tudi do maršalove socialdemokratske samooznake. Glejte v: Eleanor Roosevelt, *The Autobiography of Eleanor Roosevelt*, Zed Books, London 2018, str. 432, 433, 454.
- 24 Corinna Franz, »'Wir wählen die Freiheit!' Antikommunistisches Denken und politisches Handeln Konrad Adenauers«, v: Stefan Creuzberger, Dierk Hoffmann (izd.), »Geistige Gefahr« und »Immunisierung der Gesellschaft«. *Antikommunismus und politische Kultur in der Bundesrepublik Deutschland*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2014, str. 130, 150.

Gotovo je na prisotne mučno deloval nenajavljeni izostanek tovarišev, ki so zasedali najvišja mesta v oblastnih strukturah. To je namreč pomenilo odsotnost jasnih direktiv, zaradi česar se je povečala možnost karierno nesmotrnega odločanja, po drugi strani pa je opozarjalo, da sta oba organa, ki jima je naložena skrb za zavest o preteklosti, v očeh najbolj izpostavljenih partijskih operativcev sekundarnega pomena. Naravnost porazno je moralo učinkovati dejstvo, da se jim ni javil Janko Pleterski, ki je bil takrat član predsedstva Socialistične republike Slovenije. Veliko teže njegovih mnenj in sodb je malo prej – sredi maja 1989 – kar najbolj nazorno demonstriralo tudi dejstvo, da je postal član SAZU.²⁵ Njegova večsmerna kariera je bila tedaj v zenitu.

O poteku seje 7. novembra 1989 najjasneje pričuje njen zapisnik, ki je delo Boža Repeta. Ker gre za izpovedno nenavadno daljnosežen dokument, ki odpira vpogled v delovanje komunistične organizacije in njenih transmisij v slovenskem znanstvenem prostoru, ga je vredno navesti v celoti:

Zapisnik skupne, 10. seje komisije za zgodovino ZKS in 5. seje sekcije MC CK ZKS za zgodovinopisje, ki je bila 7. 11. 1989 v prostorih CK ZKS v Ljubljani.

Navzoči: Branko Babič, Martin Ivanič, Ivan Križnar, Niko Lukež, Jože Peterkoč, Lidija Šentjunc;

Dušan Biber, Vinko Hafner, Zdravko Troha, Božo Repe.

Opravičili so se: Tone Ferenc, Miran Kalšek, Marjetka Kastelic, Dušan Nečak, Franc Šali, Ljubica Šuligoj, Drago Štefe, Vida Deželak, Mirko Stiplovšek, Milan Ževart.

Drugi odsotni: Samo Bevk, Vera Brgoč, Anton Črnič, Boris Gombač, Slava Kovačič, Janko Pleterski, Lado

25 »Janko Pleterski«, dosegljivo v svetovnem spletu na naslovu <http://www.sazu.si/clani/janko-pleterski>, 12. 5. 2019.

Pohar, Janko Prunk, Marjan Linasi, Marjan Britovšek, Ferdo Gestrin, Slavko Kremenšek, Jurij Perovšek.

Za sejo je bil predlagan naslednji dnevni red:

1. Potrditev zapisnika prejšnje seje in pregled uresničevanja sklepov.
2. Dodatni predlogi k poročilu o delu in tezam za usmeritev na tem področju.
3. Razno.

Ad.1

Na zapisnik ni bilo pripomb. V zvezi s poročilom o delu komisije in sekcije je Martin Ivanič opozoril, da pripomb nanj na prejšnji seji ni bilo. Ponovil je bistvene točke iz osnutka, po razpravi pa so navzoči sklenili, naj se dopolnjeno poročilo pošlje članom komisije in sekcije, ti pa bodo v enem tednu sporočili svoje morebitne pripombe in dopolnila (glej priloženo poročilo). Od neizpolnjenih nalog, ki v poročilu niso posebej omejena [sic!], velja opozoriti na načrtovano razpravo o narodni spravi.

V zvezi z načrtovano resolucijo programske komisije za 11. kongres ZKS o preteklih napakah (ki je komisija in sekcija nista posebej obravnavali, niti nista bili z njo seznanjeni, je pa Martin Ivanič na željo predsednika programske komisije sklical delovni sestanek zgodovinarjev, na katerem so bili o resoluciji izrečeni zelo kritični pomisli), so se razpravljalci strinjali, da nekonsistentno, taksovno naštevanje resničnih ali domnevnih napak KP-ZK v preteklosti ni smotrno. Kritični pogled na dejavnost ZKS v preteklosti, v katerem bi se zavzeli za to, da preteklost objektivno raziskujejo in ocenjujejo zgodovinopisna in druge stroke, pa tudi za priznanje in (kjer je to možno)

poravnanje krivic (kar pa bi prvenstveno morale storiti za to pristojne institucije – zakonodajni organi, sodišča ipd.), bi bil sicer nujen.

Navzoči so se tudi strinjali z mnenjem, da obravnava preteklosti v statutu, ki naj bi bil 'čist' dokument, ni smotrna, še zlasti pa ne tako, kot je sedaj (s posebnim poglavjem o vlogi Josipa Broza - Tita, ki naj bi ga objavili nespremenjenega).

Nekateri člani komisije so menili, da v ZKS sedaj velja uradno stališče, da je izvirni greh vsega revolucija, pa tudi, da so morala, etika, zgodovina postale tržno blago.

Sklepna misel razprave pod to točko je bila, da je treba narediti več za to, da bomo prišli do zgodovine KPS-ZKS.

Ad 2

V vezi s programskimi usmeritvami so člani komisije in sekcije menili, da bi bil poseben organ (strokovno telo) za področje zgodovinopisja pri CK ZKS potreben. Usmerjen naj bi bil (ob sprotnem strokovnem servisu za potrebe organov ZKS) predvsem v znanstveno preučevanje preteklosti (podrobneje glej prilogo O delu zgodovinske komisije po 11. kongresu ZKS). Tak predlog je treba dati predsedstvu CK ZKS. Če bo novo vodstvo ocenilo, da zgodovinska komisija ni več potrebna, komisija sodi, da mora biti skrb za zgodovino programsko in delovno zagotovljena v okviru kakega drugega telesa.

Ad 3

Navzoči so menili, da bi gesli KPS in ZKS v Enciklopediji Slovenije ob normalnem načinu izdajanja (vsi zvezki ES naenkrat) morali biti združeni. Glede na to, da ES izhaja

sukcesivno, pa uredništvu predlagajo, naj prvo geslo zajema obdobje do leta 1952, drugo pa obdobje po preimenovanju KP v ZK. Vsekakor pa ne bi bilo smotno celotne vsebine objaviti pod geslom KPS.

Zapisal: Božo Repe

Dokument je v Arhivu Slovenije shranjen v fondu Odd. 1 – AS [danes SI AS] 1589 CK ZKS, in sicer v škatli 1081. Četrtega junija 2003 je bil narejen tudi prepis oziroma kopija, ki med akti ustanove nosi številko 677-13-493/03, za verodostojnost duplikata pa jamči podpis direktorja. Tako je listina, ki obsega dve strani, še dodatno zavarovana pred izgubo v blodnjakih časa in prostora.

Prva točka zapisnika izdaja, da so bili marksistični zgodovinarji novembra 1989 zelo zaposleni s pripravami na XI. kongres ZKS, ki je potem potekal v naslednjem mesecu – 22. in 23. decembra. Tedaj so pripadniki avantgarde, ki je bila nosilka diktatorsko koncipirane oblasti, mrzlično sestavljali prikaze svojih preteklih podvigov, med njimi pa so tudi potekale velike debate o smereh nadaljnega razvoja partije. Za slednjo je bilo zelo mučno vprašanje narodne sprave po razkolu, ki je bil dediščina druge svetovne vojne. Značilno tega vprašanja, ki ga je rodila preteklost, komunisti niso bili pripravljeni prepustiti historizaciji in so sprejeli koncepcijo Spomenke Hribar.²⁶ Zamisel narodne sprave, ki je pomenila posedanjanje nekdanjosti, je tako začela zaposlovati celotno politiko na Slovenskem.²⁷

26 Jože Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadžordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Založba Lipa, Koper 1995, str. 381.

27 Koncepcija sprave, ki naj bi odpravila vse posledice druge svetovne vojne, na mednarodni sceni značilno ni doživela uspeha. Potem ko jo je Milan Kučan lansiral na srečanju srednjeevropskih predsednikov 21. avgusta 1994, je doživel precej neprijeten odziv Romana Herzoga. Prvi

To je bilo v duhu pariranja zunaj partijskega establišmenta oblikovanim mnenjem na njihovi ravni, ki ga je decembra 1980 začel nakazovati Mitja Ribičič.²⁸ Milan Kučan, ki je z avtoriteto prvega komunista Socialistične republike Slovenije odločilno definiral politično linijo vladajoče garniture, je potem 4. julija 1986 na srečanju zveze rezervnih vojaških starešin ob dnevu borca – torej na dan, ki je bil izjemno pomemben v memorialnem koledarju režima – dejal: »Spomniti se velja [...] na Voltaira in njegovo znamenito misel *Ne strinjam se s tvojim prepričanjem, toda pripravljen sem dati življenje, da ga lahko ohraniš*. Demokratični boj mnenj nam je potreben kot kruh.«²⁹ Čeprav je lokalni vodja revolucionarnih marksistov tedaj le

človek Zvezne republike Nemčije se je zavedal, da je v hladni vojni blok eliminacionističnih režimov doživel poraz in da je za demokracijo lahko usodno, če bi se spravljala z nosilci njegove ideologije. Država, ki jo je Herzog zastopal na srečanju v Alpbachu, je po drugi svetovni vojni izvedla radikalno detotalitarizacijo – na podlagi misli Carla J. Friedricha, Ernsta Fraenkla, Waldemarja Guriana, Karla Loewensteina in Hansa J. Morgenthaua. Glejte v: Udin Greenberg, *The Weimar Century*, Princeton University Press, Princeton, Oxford 2014; o lansiranju ideje sprave na srečanju v Alpbachu, ki ni rodila uspeha, in poznejših poskusih za njeno oživitev glejte: Milan Kučan, »Srednja in Vzhodna Evropa – pričakovanja in perspektive za sodelovanje z Evropsko unijo«, dosegljivo v svetovnem spletu na naslovu <http://www.bivsi-predsednik.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/15.11.1994-92-97>, 15. 5. 2019.

28 Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*, 359. Mitja Ribičič, ki je verjel, da sta komunistična ideologija in politika vsestransko superiorni, je pozneje v tem duhu lansiral geslo S knjigo nad knjigo. Ta maksima pa je bila tudi v nemarksističnih krogih večinoma sprejeta pozitivno, čeprav se ni uspela izogniti dvoumnosti. S pojmom knjiga je namreč lahko bil zaobsežen tudi prosluli Kazenski zakon.

29 »Milan Kučan. Arhivska stran«, dosegljivo v svetovnem spletu na naslovu <http://www.bivsi-predsednik.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/04.07.1986-SocRS>, 12. 5. 2019.

obudil spomin na maksimo iz 18. stoletja, ki se pripisuje znamenitemu razsvetljenskem filozofu in pisatelju, ni pa se tudi sam nedvoumno zavezal, da ji bo sledil, so njegove besede izjemno pozitivno vplivale na bolj sproščeno artikulacijo osebnega mišljenja v vrstah vladajoče partije.

Ker je skupna seja obeh organov, ki jima je CK ZKS naložil bdenje nad zgodovino, potekala v negotovem času – prve dni novembra 1989 se je med Srbi na Kosovu izkristalizirala sodba, da je treba na simbolno pomembni 1. decembra tistega leta prirediti velik »miting istine« v Ljubljani³⁰ –, je pričevanjska teža relativno kratkega Repetovega zapisnika zares izjemna. Kakor kaže druga točka tega dokumenta, so komunisti na Slovenskem celo v trenutku lastne ogroženosti kovali načrte za prihodnje obvladovanje zavesti o preteklosti na območju, ki so ga šteli za svojo domeno. Niti neposredna grožnja, da bodo podobno kot vojvodinski in črnogorski tovariši nadomeščeni z marionetami Slobodana Miloševića, ni mogla omajati njihovega koncepta zgodovine kot »servisa«. Razmišljali so tudi o najprikladnejših organizacijskih oblikah za izpolnitev svoje naloge – pri čemer so se ogrevali za nadaljevanje delovanja že utrjenih struktur. Res je, da so v isti sapi omenjali tudi znanstveno preučevanje preteklosti, vendar so to dejavnost izrecno navezovali na stališča in dokumente svoje politične organizacije.³¹ Ni torej

30 Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, str. 398.

31 Značilno so komunisti tudi na seji 7. novembra 1989 operirali s svojim priljubljenim pojmom objektivnost, ki pa je v spoznavnem svetu ljudi – v okvirih marksistične ideologije: subjektov – onstran praga dosegljivosti. Praviloma je bila ta beseda le sinonim za poimenovanje sodbe vodilnih tovarišev, ki so določali politično linijo. Po drugi strani pa je bila subjektivnost oznaka za stališče osamljenega posameznika, ki si je drznil plavati proti toku. V bistvu je šlo za diferenciacijsko politično etiketo. Njena zaostrena oblika je nosila ime voluntarizem. O bistvenih značilnostih zgodovinskega spoznanja, ki ni ne subjektivno ne objektivno, temveč

šlo za podporo neodvisnemu in kritičnemu raziskovanju, ki bi upoštevalo zgolj metodologijo zgodovinske vede – in še manj objavljanju iz take osnove zraslih tematizacij posameznih problemov in sintez.

Repetov zapisnik o razpravi pod točko Razno pa dokazuje, da je politični aparat CK ZKS dirigiral tudi Enciklopediji Slovenije, ki bi že načeloma morala biti zavezana le znanstvenim standardom.³² Dejansko je bila vsaj na začetku prekvašena z ideologijo »*historičnega materializma*«. ³³ Strokovno uredništvo za zgodovino v okviru Enciklopedije Slovenije je bilo pri obravnavi marsikaterega bistvenega vprašanja faktor sekundarnega pomena.³⁴ Podobno je mogoče sklepati tudi o predstavi-

personalno, pa glejte v: John Lukacs, *Historical Consciousness or the Remembered Past*, Harper and Row, 1968; New York, Evanston, London; isti, *At the End of an Age*, Yale University Press, New Haven, London, 2002; isti, *Last Rites*, Yale University Press, New Haven, London, 2009; isti, *The Future of History*, Yale University Press, New Haven, London, 2011.

- 32 Komunisti, ki so sodelovali pri tej ediciji, dejansko niso imeli prave predstave o tem, kako izhajajo enciklopedije. Zato se jim je zdelo tiskanje enega zvezka na leto nenormalno. A na podoben način je izhajala tudi velika razsvetljenska Enciklopedija ter vrsta podobnih del v nemškem jeziku.
- 33 Na to opozarja uvodni zapis Josipa Vidmarja v prvem zvezku Enciklopedije Slovenije. Znani literarni kritik in politik je na tem mestu poudaril vzgojni pomen edicije, ki naj bi krepila »socialistično [narodno ter siceršnjo] zavest in misel«. Glejte v: *Enciklopedija Slovenije*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, [nenumerirana stran] III.
- 34 Enciklopedija Slovenije je glede obravnave preteklosti revolucionarne marksistične stranke sledila smernicam sestanka: bili sta objavljeni obe gesli, o katerih je tekla beseda na sestanku 7. novembra 1989. Res pa je bila v prvem – v tistem, ki je obravnaval Komunistično partijo Slovenije – dovolj obširno zajeta tudi zgodovina po njenem preimenovanju leta 1952.

tvah tematike nekaterih drugih disciplin, npr. sociologije³⁵ in književnosti.³⁶

Komunisti v Sloveniji so bili v razumevanju zgodovine kot strankarskega servisa celo v svojih najbolj turbulentnih urah neomajni. V tem duhu so tisti, ki jim je bila zaupana skrb za zavest o preteklosti, nastopali proti kakršnemu koli taksativnemu naštevanju – in posledično priznavanju – napak. Razmišljali so docela politično in v zvezi s tem govorili o smotrnosti. Interes partije je bil tudi pri njih pred pieteto do žrtev, ki so jih revolucionarni marksisti na poteh k oblasti in pri svojem vladanju puščali za seboj. Komunisti se niso »*dobro znašli*« samo leta 1941, temveč tudi pozneje. Ob propadu vzhodnega bloka so sicer res bili nekoliko zbegani – na seji 7. novembra 1989 so tako kljub svojemu neskrivanemu ateizmu govorili celo o »*izvirnem grehu*« –, toda čvrsto jedro ešalona prihajajočih tovarišev je kljub temu ostalo nedotaknjeno. Na področju zavesti

35 Geslo Sociologija je v 12. zvezku Enciklopedije Slovenija (1998) ideološko zelo selektivno in že na informacijski ravni hudo pomanjkljivo. Povsem so prezrti nekateri bistveni avtorji, ki so izhajali iz misli Ludwiga/Ludwika Gumpłowicza (zlasti Bogumil Vošnjak), med predhodniki te stroke Fran J. Celestin, med nosilci sodobnih konceptov pa Jože Pučnik. To je toliko opaznejše zato, ker je slednji dobil že v 10. zvezku (1996) sicer kratko, vendar glede navedenih podatkov informacijsko korektno predstavitev izpod peresa Martina Ivaniča. Tam je tudi navedeno, da ni samo politik, temveč tudi sociolog.

36 Avtor se spomni nezadovoljstva Franceta Bernika, ker mu je bilo na politično pristranski način skvarjeno enciklopedijsko geslo o France-tu Balantiču. V objavljeni verziji je namreč pisalo, da je pesnik padel v »belogardistični« postojanki v Grahovem. Zamenjava avtorjeve oznake »domobranski« z izrazom iz slovarja ene od bojujočih se strani je izrazito političnoideološka. Seveda pa je res, da se je s tem – najbrž nehote – poudarilo razumevanje dogajanja na Slovenskem med drugo svetovno vojno kot državljanske vojne, kar pa je vsekakor preozko.

o preteklosti je bilo geslo Evropa zdaj!, ki ga je promoviral XI. kongres ZKS decembra 1989, zavajajoče, toliko bolj pa je bila aktualna misel njenega vrha o zavezi Jugoslaviji.³⁷ Zgodovina bi morala ostati, kakršna je bila avtorizirana v partijski viziji in dotedanji praksi – servis komunistične politike in ideologije.

Prihodnost je pokazala, da je linija, ki jo je določila seja 7. novembra 1989, za mnoge ostala zavezujoča. Spremenile so se le organizacijske oblike, ki so zagotavljale njeno uveljavljanje. Konceptija s strani marksistične politike avtorizirane zgodovine serviserjev je preživela, kar je imelo velik vpliv na podobo slovenske historiografije.³⁸

Povzetek

Propad marksističnih režimov v Vzhodni Evropi leta 1989 je komunistom v Sloveniji, ki so se pripravljali na svoj XI. kongres, povzročal velike skrbi. Te je še stopnjeval pritisk

37 Komunisti v Sloveniji so v pripravah na svoj XI. kongres lansirali geslo »Z Jugoslavijo k Evropi«. Ta maksima pa je ostala le želja, saj se je Slobodan Milošević v Srbiji prirnil na oblast zato, da bi odkrito in vsem na očeh vladal, ne pa da bi sledil sofisticirani politični liniji Milana Kučana. Podobo plakata za omenjeno zborovanje glejte v: »Evropa zdaj! 11. kongres Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana, 22. in 23. 12. 1989. Z Jugoslavijo k Evropi«, dosegljivo v svetovnem spletu na naslovu <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-QCDHGP8R>, 12. 5. 2019. Značilno pa se zdi, da je moralo partijsko vodstvo med pripravami na veliki shod poslušati kritike, kako se komunistična organizacija deli na elito in izvajalce. Disciplina se je pod vtisom propada marksističnih režimov očitno nekoliko omajala. Glejte v: D. J., »Kritike na programski dokument Evropa zdaj«, Naša skupnost XXX, 1989, št. 14, str. 3.

38 O pomenu izhodiščnih sodb, zamisli in koncepcij v različnih disciplinah oziroma strategijah mišljenja glejte v: Lukacs, At the End of an Age, str. 145–187.

politike, ki jo je podpiral Slobodan Milošević. V primerjavi z ideološkimi somišljeniki drugod pa se komunisti v Sloveniji takrat niso vdajali letargiji, temveč so se ne glede na vse okoliščine posvetili vprašanjem, ki so bila odločilna za nadaljnje uresničevanje njihovih načrtov. Tako so na skupni seji komisije za zgodovino pri Predsedstvu Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, ki naj bi se posvečala skrbi za zgodovino komunističnega gibanja, vendar se je vpletala tudi v druga vprašanja stroke, ter sekcije za ideološka vprašanja zgodovinskega Marksističnega centra pri Centralnem komiteju zveze komunistov 7. novembra 1989 – torej na datum, ki je bil v memorialnem koledarju komunistov zelo pomemben – izrazili skrb za preživetje organov, ki bi v okviru te stranke skrbeli za zavest o zgodovini. Pri tem je zapisnikar Božo Repe navedel, da stranka potrebuje take organe kot »servis«. Prav tako so člani obeh organov pri razpravi o dokumentih, ki so se pripravljali za prihajajoči XI. kongres Zveze komunistov Slovenije (decembra 1989), menili, da je nesmotrno naštevati napake stranke. Udeleženci pa so ob tem tudi podprli raziskave strankine zgodovine. Nazadnje so razpravljali še o geslih Zveza komunistov Slovenije in Komunistična partija Slovenije v Enciklopediji Slovenije, čeprav so bila tovrstna vprašanja nominalno v pristojnosti uredništva enciklopedije in strokovnih teles v njegovem okviru. Toda iz Repetovega zapisnika jasno izhaja, da so se odločitve glede gesel v Enciklopediji Slovenije sprejemale v organih, ki so delovali pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije. To je seveda vplivalo na politično in ideološko pristranskost Enciklopedije Slovenije, ki je bila napovedana kot znanstveni projekt, vendar bi morala biti v celoti zavezana doktrini historičnega materializma.

Del komunistov v Sloveniji je leta 1989 hotel ohraniti način tematizacije preteklosti, ki so ga uveljavili starejši marksistični pisci o preteklosti. Mehanizme te paradigme je najjasneje

razkril Janko Pleterski v knjigi *Narodi, Jugoslavija, revolucija* (1985), v kateri je kritiziral označevanje dogajanja na Slovenskem in v Jugoslaviji med letoma 1941 in 1945 kot državljanske vojne, pri tem pa se je skliceval na maršala Tita, ki je (tudi) tak značaj dogajanja takrat sicer občasno priznaval. Pleterski se je tedaj zavzemal za historično označevanje, vendar pa je hkrati tudi poudaril, da je bil strateški cilj jugoslovanske komunistične partije vedno revolucija, medtem ko se je ta v različnih obdobjih ta označevala različno. Tako ravnanje je Pleterski razlagal kot rezultat dejstva, da se je komunistična partija pod Titovim vodstvom »dobro znašla«, vseskozi pa je šlo za prilagajanje potrebam trenutka. Komunisti, ki so zgodovino pojmovali kot »servis« marksistične ideologije ali/in partije, so svojo paradigmo ohranili tudi v poznejših časih.

History as a Service

Summary

The downfall of Marxist regimes in Eastern Europe in 1989 was a cause of great concern to the communists in Slovenia, who were preparing for their eleventh congress. Their concern was further amplified by the pressure of the politics supported by Slobodan Milošević. Unlike the supporters of the same ideology elsewhere, the communists in Slovenia were not lethargic at that time; regardless of the circumstances, they focused on the issues that were crucial for the further implementation of their plans. On 7 November 1989 (which was a very significant date in the memorial calendar of the communists) at the joint meeting of the commission for history of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia, which was supposed to focus on the history of the communist movement but still interfered in other issues of the profession, and the Section for Ideological Questions of Historiography of the Marxist Centre of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia, they expressed the concern for the continued operation of the authorities within the Party that would preserve the conscience about history. Božo Repe, who wrote the record of the meeting, stated that the Party needed such authorities as a “service”. During their discussion on the documents that were being prepared for the upcoming eleventh congress of the League of Communists of Slovenia (December 1989), the members of both authorities were of the opinion that it is unreasonable to list the mistakes of the Party. The attendees also supported the research of the Party’s history. Lastly, they discussed the entries of the League of Communists of Slovenia

and the Communist Party of Slovenia in the Encyclopaedia of Slovenia, even though such issues were nominally the task of the encyclopaedia's editorial board and the professional groups within it. However, Repe's record clearly indicates that the decisions regarding the entries in the Encyclopaedia of Slovenia were made by authorities that operated within the Central Committee of the League of Communists of Slovenia. This certainly impacted the political and ideological bias of the Encyclopaedia of Slovenia, which was announced as a scientific project but was supposed to be entirely bound to the doctrine of historical materialism.

In 1989, a part of the communists in Slovenia aimed to preserve the way of the thematization of the past that was introduced by older Marxist writers who wrote about the past. The mechanisms of this paradigm were revealed the most clearly by Janko Pleterski in the 1985 book *Narodi, Jugoslavija, revolucija* (*Nations, Yugoslavia, Revolution*), who criticised the characterisation of the events in Slovenia and Yugoslavia between 1941 and 1945 as civil war; in this, he referenced Marshal Tito, who at the time occasionally acknowledged that those events had (also) such a character. Pleterski was then an advocate of historical characterisation, but he also emphasised that the strategic goal of the Yugoslav Communist Party had always been the revolution, which was characterised differently in different periods. Pleterski explained such conduct as a result of the fact that the Communist Party "managed well" under Tito's leadership, and that it was always a matter of adapting to the current needs. The communists, who called history a "service" of the Marxist ideology or (and) the Party, preserved their paradigm in later times as well.

Prejeto: 21. 5. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Boštjan Kolarič¹

Ustavno sodišče Republike Slovenije kot varuh človekovega dostojanstva²

Izvleček

Človekovo dostojanstvo ter varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin predstavljata vrednostni središči Republike Slovenije, ki se je tako oddaljila od SFRJ, ki ni delovala kot pravna država in v kateri so bile hudo kršene človekove pravice. Ustavno sodišče Republike Slovenije se je v začetnem obdobju delovanja opredelilo tudi do prejšnjega režima ter njegovih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin, na kar je pomembno vplival ustavni sodnik dr. Lovro Šturm. V številnih sodnih odločbah in ločenih mnenjih je med drugim ugotovilo, da so bile pojavne oblike nasilja komunističnega totalitarnega režima na Slovenskem protipravne, saj so bili pravni predpisi nelegitimni, večina jih je bila sprejeta in uporabljena kot sredstvo za nasilje in izvedbo komunistične revolucije ter vzpostavitev totalitarnega režima. Pravosodje pa je bilo politično uporabljeno in zlorablje-

- 1 Dr. Boštjan Kolarič, svetnik, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, bostjan.kolaric@scnr.si
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

no kot pomoč pri izvedbi revolucije in njenem vzdrževanju vse do padca komunističnega totalitarnega režima leta 1990.

KLJUČNE BESEDE: človekovo dostojanstvo, Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Ustavno sodišče Republike Slovenije, sodne odločbe in ločena mnenja Ustavnega sodišča Republike Slovenije, Uredba o vojaških sodiščih

Abstract

Human dignity and the protection of human rights and fundamental freedoms represent the core values of the Republic of Slovenia, thus distancing it from the SFRY, which did not respect the principles of the rule of law and severely violated human rights. In its initial period of operation, the Constitutional Court of the Republic of Slovenia also gave its opinion on the previous regime and its violations of human rights and fundamental freedoms, which was greatly influenced by the judge of the Constitutional Court dr. Lovro Šturm. In many of its court decisions and separate opinions, the Court found that the forms of violence carried out by the communist totalitarian regime in the Slovenian territory were unlawful, since the legislation was illegitimate, and most of it was adopted and used as a means for the violence and carrying out of the communist revolution and the establishment of the totalitarian regime. Furthermore, the judiciary was politically used and misused as assistance in the carrying out and maintaining of the revolution until the fall of the communist totalitarian regime in 1990.

KEY WORDS: human dignity, Basic Constitutional Charter on the Sovereignty and Independence of the Republic of Slovenia,

Constitutional Court of the Republic of Slovenia, court decisions and separate opinions of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia, Regulation on Military Courts

Uvod

Človekovo dostojanstvo kot temeljna vrednota slovenske ustavno proklamirane demokratične in pravne države izhaja iz Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (v nadaljevanju TUL), preambule ustave in iz številnih ustavnih odločb.

TUL, ki jo sprejela Skupščina Republike Slovenije na skupni seji vseh zborov in je začela veljati 25. junija 1991, predstavlja ustavnopravni temelj slovenske državnosti, v preambuli ugotavlja: *»Izhajajoč iz volje slovenskega naroda in prebivalcev Republike Slovenije, izražene na plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990, upoštevajoč dejstvo, da je bila Republika Slovenija država že po doslej veljavni ustavni ureditvi in je le del svojih suverenih pravic uresničevala v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, ob dejstvu, da SFRJ ne deluje kot pravno urejena država in se v njej hudo kršijo človekove pravice, nacionalne pravice in pravice republik in avtonomnih pokrajin, ob dejstvu, da federativna ureditev Jugoslavije ne omogoča rešitve politične in gospodarske krize in da med jugoslovanskimi republikami ni prišlo do sporazuma, ki bi omogočil osamosvojitve republik ob sočasnem preoblikovanju jugoslovanske zvezne države v zvezo suverenih držav, ob trdni odločenosti, da Republika Slovenija spoštuje enake pravice drugih jugoslovanskih republik ter z njimi enakopravno, demokratično in po mirni poti postopno ureja vsa vprašanja iz dosedanjega skupnega življenja, spoštuje njihovo suverenost in ozemelsko celovitost, ter ob pripravljenosti, da se bo z drugimi jugoslovanskimi*

republikami kot samostojna in neodvisna država tudi v prihodnje dogovarjala o institucionalnih in drugih povezavah.»³

TUL je tako že v preambuli razglasila dejstvo, da SFRJ ni delovala kot pravna država in da so bile v njej hudo kršene človekove pravice, ter vzpostavila trdno odločenost, da bo samostojna in neodvisna Republika Slovenija (RS) spoštovala in zagotavljala varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Človekovo dostojanstvo in njegovo nedotakljivost pa je postavila v središče ustavnega reda kot najvišjo vrednoto novo nastale države.

Tako TUL izraža temeljno (ustavno) pravno kakovost nove samostojne in neodvisne države, ko poudarja, da bo Republika Slovenija zagotavljala varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na svojem ozemlju, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije, skladno z ustavo in veljavnimi mednarodnimi pogodbami.⁴

Človekovo dostojanstvo ter varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin sta tako vrednostni središči RS in njene ustave, ki predstavlja pravni standard, na podlagi katerega je treba presoјati vse delovanje oblasti v konkretnih postopkih ter pri sprejemanju novih predpisov kot tudi predpise revolucionarne medvojne in povojne oblasti. Ustavno sodišče Republike Slovenije (US) kot najvišji organ sodne oblasti za varstvo in spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin te ureničuje na podlagi svojih odločb, mnenj in sklepov. Njegova prva sestava je pri utrjevanju ustavne demokracije, vladavine prava in varstva človekovih pravic ter temeljnih svoboščin odigrala najpomembnejšo vlogo in sprejela nekatera stališča, ki so aktualna še danes.

Dr. Lovro Šturm je bil sodnik US v njegovi prvi sestavi (25. 6. 1991–30. 10. 1998) ter med 25. 4. 1997–30. 10. 1998 tudi njen predsednik.

3 Uradni list RS, št. 1/91-I in 19/91 – popr., 25. 6. 1991.

4 OdIUS XIX, 26 (U-I-109/10), 3. 10. 2011, odst. 7.

*Najpomembnejše odločbe Ustavnega sodišča
Republike Slovenije*

US se je v začetnem obdobju delovanja opredelilo tudi do prejšnjega režima ter njegovih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Pri obravnavi današnjih kršitev ustave je namreč domnevalo, da so morebiti pogojene tudi z bremenom totalitarne dediščine in njene pravne nekulture.⁵

Lovro Šturm navaja: »Imanentna naloga ustavnosodne presoje je, da se opredeljuje do zgodovinsko izkazanih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin, do katerih je prihajalo v minulem totalitarnem sistemu. [...] Vloga ustavnega sodstva v novih demokracijah je nepogrešljiv sestavni del procesa pri preoblikovanju posttotalitarnega družbenega reda v sistem ustavne demokracije s svobodno demokratično družbo. Zato je toliko bolj pomembno, da tudi ustavnosodna presoja v Republiki Sloveniji jasno opredeli oblike kratenja človekovih pravic, in sicer tako neposredne kot tudi posredne, zlasti če so bile te trajno prisotne in so pomenile nepogrešljiv sestavni del sistema monopolne komunistične partije za obvladovanje ljudi in njihovega življenja.«⁶

- 5 Več o tem glejte Gašper Dovžan, Urška Tekavec, *Zgodovinski uvod v Komentar slovenske ustave. Temne strani slovenske pravne preteklosti v luči slovenske ustave: Argumenti Ustavnega sodišča Republike Slovenije o hudih množičnih in strukturnih kršitvah človekovih pravic in svoboščin v Sloveniji v času prevlade ideologije in prakse komunizma 1945–1990* (dalje Dovžan in Tekavec, *Zgodovinski uvod v Komentar slovenske ustave. Temne strani slovenske pravne preteklosti v luči slovenske ustave: Argumenti Ustavnega sodišča Republike Slovenije o hudih množičnih in strukturnih kršitvah človekovih pravic in svoboščin v Sloveniji v času prevlade ideologije in prakse komunizma 1945–1990*), Dignitas – tematska številka, št. 11–12. Ljubljana 2001.
- 6 Lovro Šturm, *Kršitev človekovih pravic v novejši slovenski zgodovini*, URL: http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/mp.gov.si/PDF/poprava_krivic/7_Krsitev_clovekovih_pravic_v_novejsi_slovenski_zgodovini.pdf, str. 2.

Medvojno revolucionarno kazensko pravo so predstavljali predvsem odloki Vrhovnega plenuma OF oz. Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) z dne 16. septembra 1941:

- Sklep Vrhovnega plenuma OF, da se konstituirajo v SNOO;
- Odlok SNOO o vključenju slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije;
- Odlok SNOO glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve;
- Odlok o narodnem davku.

Ker je bilo medvojno pravo pripoznano z Zakonom o potrditvi zgodovinsko važnih odlokov leta 1946, je treba presojeane akte upoštevati kot »*pozitivnopravne akte v formalnem pogledu*«. ⁷ Najpomembnejši pravni akt Vrhovnega plenuma OF oziroma SNOO z dne 16. septembra 1941 z naslovom *Odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve* (t. i. zaščitni odlok) je predstavljal temelj revolucionarnega kazenskega prava in revolucionarnega sodstva vse do 30. avgusta 1944, ko je začela veljati uredba Vrhovnega štaba NOV in POJ z dne 24. maja 1944. Kot temelj revolucionarnega sodstva je uvajal strog disciplinski in kazenski sistem ter monopoliziral odpor slovenskega naroda zoper okupatorja in uvedel revolucionarno kazensko sodstvo s kaznijo smrti oz. z likvidacijo vseh, ki bi se proti okupatorju borili mimo OF. Predvidel je posebna tajna sodišča ter določal, da naj bo postopek hiter, usten in tajen.

Lovro Šturm, ki je s pravnega vidika osvetlil odločilne sklepe, sprejete 16. septembra 1941, je prišel do ocene, da sta bila tako sklep SNOO kot zaščitni odlok »...v svojih bistvenih

⁷ Rok Svetlič, Jernej Letnar Černič, *Sodba v imenu temeljne norme* (dalje Svetlič in Letnar Černič, *Sodba v imenu temeljne norme*), v: Pravna praksa, št. 28-29, 20. 7. 2017, Ljubljana 2017, str. 14.

sestavinah že v njunem nastanku v očitnem nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, ki jih je človeštvo strnilo v kodeks etičnih vrednot in pravil družbenega sožitja. Presoja njune dejanske uporabe v resničnem življenju tako oceno ne samo potrjuje, ampak jo še dodatno zaostri. Ključne določbe iz obeh aktov so bile v nasprotju z deklariranim ciljem uporabljene v skladu s skritim sprevrženim motivom normodajalca. Gre za tipičen primer zlorabe prava. Oba akta nista bila namenjena zagotavljanju svobode in vzpostavitvi svobodne demokratične družbe, ampak sta bila uporabljena kot sredstvo za ustrahovanje ljudi in za izvedbo komunistične revolucije in za vzpostavitev totalitarnega družbenega sistema pod monopolno oblastjo komunistične partije.»⁸

Tudi dr. Dieter Blumenwitz ugotavlja, da je izdaja t. i. zaščitnega zakona z dne 16. septembra 1941 nasprotovala mednarodnemu pravu, »še zlasti, ker so njegove določbe odpravile vsakršno pravno varnost in nasprotno omogočale kaznovanje skorajda kateregakoli dejanja ter zakon s potrebo po varnosti partizanov ni imel nobene zveze».⁹ Lovro Šturm ugotavlja, da so bili »revolucionarni pravni akti iz leta 1945 uporabljeni za ustrahovanje ljudi in za izvedbo komunistične revolucije ter so bili v nasprotju z deklariranim ciljem – narodnoosvobodilnim bojem».¹⁰

Do najpomembnejših revolucionarnih pravnih aktov, na podlagi katerih so bila storjena hudodelstva zoper človečnost, se je opredelilo tudi US. V nekaterih odločbah ter pritrdilnih

8 Lovro Šturm, *Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941* (dalje Šturm, *Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941*), v: Podjetje in delo, št. 6-7, Gospodarski vestnik, d. d., Ljubljana 1998, str. 1095.

9 Dieter Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946)*: Mednarodnopravna študija, Mohorjeva družba, Celovec 2005, str. 74.

10 Šturm, *Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941*, str. 1095.

in odklonilnih ločenih mnenjih ustavnih sodnikov je ugotovilo, da so bili medvojni in povojni revolucionarni kazenski akti v nasprotju s splošnimi pravnimi načeli, ki so jih priznavali civilizirani narodi. Medvojni in povojni revolucionarni kazenski akti namreč predstavljajo t. i. predustavno pravo.

V skladu z odločitvijo o Uredbi o vojaških sodiščih (v nadaljevanju UVS) pa se lahko uporabljajo le tisti predustavni viri, ki so skladni s človekovim dostojanstvom in korpusom varstva človekovih pravic ter temeljnih svoboščin v veljavnem slovenskem ustavnopravnem redu.¹¹

Čeprav predpisi revolucionarne medvojne in povojne oblasti ne veljajo več, je ustavno sodišče v odločbi o ustavnosti UVS pojasnilo, da je njihova presoja vseeno mogoča. Isto argumentacijo je nato uporabilo v vseh nadaljnjih tovrstnih primerih. UVS je bila prva interpretativna odločba US, zato je treba njen izrek brati povezano z obrazložitvijo, kar je v izreku navedeno.

US je navedlo, da neveljavnost UVS še ne pomeni, da se njene ustavnosti ne sme presojati, »saj za materialne kazenskopravne predpise velja posebnost, ki terja, da mora biti dopustna tudi presoja ustavnosti zakonov, ki so bili formalno razveljavljeni«.¹²

Ustava RS namreč v 2. odst. 28. člena določa, da »se dejanja, ki so kazniva, ugotavljajo in kazni zanje izrekajo po zakonu, ki je veljal ob storitvi dejanja, razen če je novi zakon za storilca milejši«. To pa narekuje, da morajo sodišča v kazenskem postopku obvezno uporabiti zakon, ki v primeru, da je za storilca milejši, ne velja več. Pri tem pa ne smejo uporabiti določb milejšega zakona, ki so v nasprotju z veljavnim pravnim redom.

Pri UVS je US kot dodaten razlog za retrospektivno presojo navedlo tudi varstvo človekovih pravic in svoboščin. Po

11 Svetlič in Letnar Černič, *Sodba v imenu temeljne norme*, str. 16.

12 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), Uradni list RS, št. 23/94, 1. 4. 1994, Obrazložitev B.–I., odst. 1.

ustavnem zakonu za izvedbo ustave so na primer še naprej »ostali v veljavi« vsi predpisi, ki »so veljali« na dan razglasitve ustave, če niso posegali v človekove pravice in temeljne svoboščine. »Uporaba zakona« je namreč širši pojem kot »veljavnost zakona«, ker se vsi veljavni zakoni lahko uporabljajo, po drugi strani pa se skladno z določbo 28. člena ustave lahko uporabljajo tudi neveljavni zakoni. Ustavnosodna presoja predpisa, ki formalno ne velja več, se pa še vedno lahko uporablja, je potrebna, če je predpis v nasprotju z veljavnim pravnim redom ter standardi varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin.¹³ *»Če bi se ustavno sodišče postavilo na formalistično stališče, češ da predpis ,ne velja več', zaradi česar naj ne bi mogel biti predmet ustavne kontrole, bi seveda ravnalo v očitnem nasprotju z intencijami ustave, ki človekovim pravicam, ki so najmočnejše ogrožene prav na področju kazenskega prava, namenja bolj in ne manj rigorozno varstvo.«¹⁴*

US se je pri presojanju UVS torej srečalo s predustavnim pravom, ki se uporablja: 1. v postopkih sojenja za dejanja, storjena v obdobju veljavnosti predustavnega prava, za katera kazenski pregon še ni zastaral, in 2. v postopkih na podlagi izrednih pravnih sredstev (obnove, zahteve za varstvo zakonitosti).¹⁵ Torej na kazenskem področju lahko pravni akti oživijo, ko želi nekdo doseči spremembo obsodilne kazenske sodbe in rehabilitacijo ter ko je treba začeti pregon storilca kaznivega dejanja.

13 Dovžan in Tekavec, *Zgodovinski uvod v Komentar slovenske ustave. Temne strani slovenske pravne preteklosti v luči slovenske ustave: Argumenti Ustavnega sodišča Republike Slovenije o hudih množičnih in strukturnih kršitvah človekovih pravic in svoboščin v Sloveniji v času prevlade ideologije in prakse komunizma 1945–1990*, str. 132, 133.

14 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), 1. 4. 1994, Obrazložitev B.–I., odst. 1.

15 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), 1. 4. 1994, Obrazložitev B.–I., odst. 10.

V izreku je US določilo, da se v RS ne uporabljajo tiste določbe UVS, ki so bile že v obdobju nastanka in uporabe UVS v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli in so tudi v nasprotju z Ustavo RS, zlasti:

- a) ki so in kolikor so v konkretnih kazenskih postopkih bili uporabljeni kot gola inkriminacija statusa in se niso nanašali na določno opredeljena dejanja obtožencev, kot na primer izrazi »vojni zločinci«, »organizatorji«, »naredbodajalci«, »funkcionarji terorističnega aparata«, »domačini v okupatorjevi službi«, »aktivni ustaši«, »četniki«, »špijoni«, »ovaduhi«, »kurirji« in podobni.¹⁶ Torej samo statusna opredelitev človeka ni dovolj, temveč se morajo nanašati na določno opredeljena dejanja obtožencev, t. i. elemente kaznivih dejanj, v skladu z načelom določenosti kazenskega prava (lat. *lex certa*). »Kazensko pravo vztraja ne pri inkriminaciji osebnosti, ampak pri inkriminaciji dejanj, s katerimi osebnost po svoji volji ali s svojo malomarnostjo pušča dokazljivo konkretno in specifično sled v zaznavnem svetu.«¹⁷
- b) ki so in kolikor so v konkretnih kazenskih postopkih zaradi svoje premajhne določenosti – kot na primer »in slično«, »v zvezi z okupatorjem« in tako dalje – predstavljali podlago za samovoljo takratnih sodišč.¹⁸ Če so torej kazniva dejanja premalo določno opisana, omogočajo v konkretnih zadevah arbitrarnost in zaradi tega krivično uporabo predpisa, kar predstavlja dodatno kršitev načela *lex certa*;
- c) ne smejo se uporabiti določbe, na podlagi katerih bi bilo možno šteti za kazniva dejanja, storjena pred uveljavitvijo

16 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), 1. 4. 1994, Obrazložitev B.–I., odst. 11.

17 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), 1. 4. 1994, Obrazložitev B.–I., odst. 12.

18 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), 1. 4. 1994, Obrazložitev B.–I., odst. 13.

UVS, ki po splošnih pravnih načelih, priznanih od civiliziranih narodov, niso bila kazniva.¹⁹

Iz odločitve US v odločbi o UVS izhaja, da je tudi v ustavnosodni praksi RS dopustno kot pravni vir uporabljati od civiliziranih narodov priznana pravna načela. US je prav tako ugotovilo, da je UVS že med drugo svetovno vojno kriminalizirala hudodelstva zoper človečnost in genocid. Tako UVS z dne 24. maja 1944 predstavlja pravno podlago za preganjanje in kaznovanje storilcev komunističnih hudodelstev na Slovenskem.

*O značilnostih, položaju
in vlogi komunističnega sodstva*

US je v prvi sestavi med drugim ugotovilo, »da novejše pravne in zgodovinske raziskave primarnih virov iz zgodovinskih arhivov izkazujejo, da tedanja sodišča niso bila samostojna, neodvisna in nepristranska oblast. Bila so orodje za izvajanje revolucije, bič v rokah ljudstva, učinkovito sredstvo za uničenje ljudskih škodljivcev, borbeni organ za preganjanje razrednega sovražnika, podrejena upravnemu aparatu in monopolni komunistični partiji, [...] orodje v rokah komunistične partije za sistematičen odvzem lastnine v skladu z njenim revolucionarnim programom.«²⁰ Pri presoji Zakona o izvrševanju kazenskih sankcij je US ugotovilo, da je »zgodovinsko priznano dejstvo, da je takratna oblast izrabila sodstvo v svoje politične namene«. ²¹ US prav tako pravi, »da so bili jugoslovanski državljani, ki so ostali v državi, desetletja podvrženi trajnemu in sistematičnemu

19 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), 1. 4. 1994, Obrazložitev B.–I., odst. 20.

20 OdlUS V, 174 (U-I-107/96), 5. 12. 1996, točka 29.

21 OdlUS (U-I-60/98), 16. 7. 1998, točka 36.

ogrožanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v tedanjem družbenopolitičnem sistemu, velja v polni meri tudi za Cerkev. Posebej velja opozoriti, da pravni in dejanski položaj verskih skupnosti v tedanjem sistemu ni bil določen samo s splošno znanimi predpisi, ampak je bil njihov položaj, še posebej pa položaj Rimskokatoliške cerkve v Sloveniji podrobneje definiran s strogo zaupnimi, skrivnimi internimi navodili, ki so tedaj skupaj z drugimi skrivnimi predpisi tvorila paralelni skrivni pravni sistem. [...] Oživljanje proticerkvene agitacije in poskusi stigmatizacije Cerkve kot fevdalne gosposke in tujka na Slovenskem pomenijo v bistvu perpetuiranje ideološko političnih stališč iz dokumentov nekdanje tajne politične policije o Cerkvi kot permanentnem notranjem sovražniku in generiranje novih umetno ustvarjenih nasprotij, kar vodi k protiustavnemu spodbujanju nestrpnosti do Cerkve v nasprotju s 63. členom Ustave.«²²

US ugotavlja, da je bil na Slovenskem po koncu druge svetovne vojne vzpostavljen totalitarni režim, ko so bili vsi, ki so živeli v nekdanji državi v tedanjem komunističnem režimu, desetletja »podvrženi trajnemu in sistematičnemu ogrožanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin« in vseskozi »prikrajšani za uživanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin, zlasti za svobodo izražanja, pravico do političnega združevanja, pravico do svobodne gospodarske pobude in druge pravice«,²³ ter da je po letu 1945 šlo za državo, za katero so značilne okoliščine »[...] (popolna pravna negotovost vseh politično sumljivih oseb, vključno z življenjsko nevarnostjo; odstranjevanje političnih nasprotnikov s psevdolegalnimi postopki in z izmaličenimi pravnimi sredstvi; sistematično in brezobzirno izvajanje ustrahovanja prizadetih in podobnih represivnih ukrepov s strani tedanje politične oblasti in njenega državnega aparata ne samo na politične nasprotnike,

²² OdlUS, V, 174 (U-I-107/96), 5. 12. 1996, točka 35.

²³ OdlUS, V, 174 (U-I-107/96), 5. 12. 1996, točka 5.

ampak tudi na posamezne državne uradnike, posredno pa na celotno prebivalstvo) so pomenile za prizadete, da se niso upali vrniti v domovino ali da so iz nje pobegnili».²⁴ »Nekdanji jugoslovanski in v njegovem okviru slovenski družbenopolitični sistem ni priznaval pravice do zasebne lastnine. Zgledujoč se po sovjetskem vzoru, je bila zasebna lastnina delno že med vojno, še bolj pa po njenem zaključku, predmet sistematičnega razlaščenja oz. podržavljanja.«²⁵

Za presojo legitimnosti in legalnosti revolucionarnih pravnih aktov slovenska ustavnosodna presoja zahteva preizkus primerljivosti revolucionarnega prava s standardi civiliziranosti, ki ga je US opredelilo kot preizkus skladnosti *»s splošnimi pravnimi načeli, priznanimi od civiliziranih narodov, danes pa z ustavo«*.²⁶ US se je opredelilo, s kakšno strogostjo oziroma s kakšnimi standardi bo presojalo ustavnost povojnega kazenskega prava, ko je v UVS dejalo: *»Presojati jih je treba s stališča skladnosti s tedaj veljavnimi ustavnimi in splošnimi pravnimi načeli, ki so jih priznavali civilizirani narodi, glede njihove uporabe v novih sojenjih pa tudi s stališča skladnosti z ustavo.«*²⁷

Zato se zastavlja relevantno pravno vprašanje, ali so bili revolucionarni pravni akti, po katerih so bile izvajane obravnavane pojavne oblike nasilja v obdobju komunističnega totalitarizma na Slovenskem, v skladu s takrat veljavnimi splošnimi pravnimi načeli civiliziranih narodov in z današnjo ustavo.

Lovro Šturm ugotavlja, da so *»sedanja merila za ugotavljanje skladnosti z ustavo in s tem za legitimnost pravnih predpisov izjemno stroga. Tako je pravno pravilno pravo tisto, ki je v skladu z*

24 OdlUS, I, 102 (U-I-69/92-30), 10. 12. 1992, odst. 8.

25 OdlUS, VI, 69 (U-I-121/97), 23. 5. 1997, pritrdilno ločeno mnenje sodnika dr. Lovra Šturma o zasebni lastnini, privatizaciji družbene lastnine, denacionalizaciji in k drugi točki izreka, odst. 1.

26 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), 1. 4. 1994, odst. 11 in 16.

27 OdlUS, III, 33, 143 (U-I-6/93), 1. 4. 1994, točka obrazložitve 4.

višjimi pravnimi normami in je tako pravo legitimno in stvarno upravičeno. Zato US RS praviloma uporablja merila, ki so veljavna ob nastanku spornega pravnega predpisa. To so pravila, ki jih je človeštvo strnilo v kodeks etičnih vrednot in pravil družbenega sožitja in ki jih Ustavno sodišče, zgledujoč se po merilih mednarodnega sodišča v Nürnbergu, označuje kot splošna, od civiliziranih narodov priznana pravna načela. Gre za katalog tistih temeljnih človekovih pravic, ki so jih kot take civilizirani narodi priznavali že po prvi svetovni vojni. V slovenski pravni doktrini jih je v svojem splošno priznanem delu Država predstavil Pitamic.»²⁸

Tako je vse pravne predpise, sprejete pred 25. junijem 1991, treba podvreči civilizacijskemu testu, katerih standarde in merila je US podalo v odločbi o UVS. Povedalo je, da je presoja pravnih predpisov časovno neomejena ter da lahko gledamo tudi nazaj, tudi medvojne predpise, predpise okupatorja, predpise predvojne Jugoslavije, avstro-ogrske monarhije in fašistične Italije, ki predstavljajo naše pravne prednike.

Temeljno povojno revolucionarno kazensko pravo, na podlagi katerega so bile storjene posamezne ali več pojavnih oblik nasilja, so v obdobju t. i. ljudske demokracije (1945–1950) predstavljali predvsem:

- Zakon o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže iz leta 1945;
- Zakon o konfiskaciji premoženja in izvrševanju konfiskacije iz leta 1945;
- Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast iz leta 1945;
- Zakon o kaznivih dejanjih zoper narod in državo iz leta 1945;
- Osnovni zakon o prekrških iz leta 1947;
- Zakon o prekrških zoper javni red in mir iz leta 1949;

²⁸ Šturm, Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941, str. 1090.

- Zakon o zaščiti ljudskega premoženja;
- Zakon o vrstah kazni.

US se je opredelilo tudi do najpomembnejših predpisov revolucionarne povojne oblasti. Prepovedalo je uporabo določb Zakona o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže iz leta 1945, ki se je leta 1946 preimenoval v Zakon o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže, »ki so in kolikor so bile že v času nastanka in uporabe navedenega zakona v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli in so tudi v nasprotju z Ustavo. V skladu z razlogi, navedenimi v obrazložitvi te odločbe, se ne uporabljajo zlasti naslednji elementi določb Zakona o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže:

- a) elementi materialnih določb, pri katerih zakonodajalec ob določanju kaznivih dejanj ni upošteval družbene nevarnosti kot elementa kaznivega dejanja;
- b) elementi materialnih določb, ki so in kolikor so v konkretnih kazenskih postopkih zaradi svoje nedoločnosti predstavljali podlago za arbitrarno uporabo zakona;
- c) elementi procesnih določb, ki so pomenili kršitev temeljnih načel kazenskega prava in kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin«. ²⁹

Prav tako je prepovedalo uporabo določbe 28. člena Zakona o konfiskaciji premoženja in izvrševanju konfiskacije iz leta 1945, saj je ugotovilo, da ta določba ni bila v skladu s splošnimi pravnimi načeli, ki so jih že v obdobju njene uveljavitve priznavali civilizirani narodi, niti s tedanjimi ustavnimi načeli, kolikor

29 OdlUS (U-I-67/94), 21. 3. 1996 (odklonilno ločeno mnenje ustavnega sodnika dr. Lovra Šturma, izrek).

je omogočala, da so bile na njeni podlagi brez pravnomočne kazenske sodbe posamezne osebe proglašene za vojne zločince ali narodne sovražnike. Njena uporaba v današnjih sodnih postopkih bi bila v neskladju z ustavo.³⁰

V odločbi o Zakonu o kaznivih dejanjih zoper narod in državo (ZKND) je US ugotovilo, da je »na podlagi določb ZKND prišlo v času njegove veljavnosti do številnih zlorab prava v kazenskih postopkih. [...] Iz njih je mogoče nedvoumno skleniti, da so se na podlagi določb ZKND odvijali številni politični procesi proti industrialcem in trgovcem, katerih namen je bil zapleniti njihovo premoženje, pa tudi večje število procesov proti duhovnikom in redovnikom, proti informbirojcem ter procesi, v katerih se je preganjalo verbalno kritiziranje oblasti. Posebno skupino političnih procesov pa nedvomno predstavljajo tako imenovani dachauski procesi – stalinistični kazenski postopki na slovenskem ozemlju.«³¹

Zaključek

Stališče US do pravne podlage, ki je omogočala nasilje nad političnimi nasprotniki, je razvidno tudi v odločitvi v zadevi, ki obravnava Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast: »V Sloveniji je bila nova oblast pripravljena uveljavljati svojo oblast tudi z nasiljem, z zlorabami prava v kazenskih postopkih in s sistemsko strukturnim grobim kršenjem človekovih pravic. Zakoni niso bili uporabljeni le z namenom kaznovanja kolaboracije, ampak tudi z namenom izločitve razrednega sovražnika, prevzema oblasti in utrditve totalitarnega sistema. Do vzpostavitve svobodne družbene ureditve

³⁰ OdlUS (U-I-249/96), 12. 3. 1998, izrek.

³¹ OdlUS (U-I-247/96), 22. 10. 1998, točka 20.

je v Sloveniji prišlo šele leta 1990 po prvih svobodnih volitvah v večstrankarski parlament.«³²

Kazenski zakonik iz leta 1947, ki v 11. členu opredeljuje kaznivo dejanje kot dejanje, ki ga zaradi njegove družbene nevarnosti določa zakon kot kaznivo dejanje, oz. dejanje, ki ni določeno v kazenskem zakonu, je pa družbi nevarno, pomeni izrecno odrekanje temeljnega pravnega načela – načela zakonitosti kot človekove pravice, po katerem nihče ne more biti obsojen za dejanje, ki ni bilo kaznivo v času storitve in za katero zakonodajalec ni predpisal kazni.³³ »Nenatančna določenost posameznih kaznivih dejanj (posebna značilnost inkriminacij zoper ljudstvo, državo in zoper oborožene sile) ter pojem družbene nevarnosti sta onemogočala sodiščem, da bi oblikovala lastne pravne razlage neodvisno od družbenih stališč, ki jih je oblikoval in javno razglašal vrh enotne oblasti.«³⁴

Lovro Šturm ugotavlja: »Pravilo *lex certa* je bilo kot sestavni del načela zakonitosti priznано s strani civiliziranih narodov že v času nastanka ZKND. Temu kriteriju 2. člen ZKND ni ustrezal že tedaj, še manj pa mu ustreza danes, zato mu je tudi z vidika njegove današnje uporabe v sodnih postopkih treba odreči ustavno dopustnost.«³⁵

Narava revolucionarnega kazenskega prava kaže, da so bila kazniva dejanja opredeljena ohlapno in zelo široko ter so imela politično konotacijo.³⁶ Tako ni bilo spoštovano načelo določenosti predpisov (lat. *lex certa*).

32 OdlUS (U-I-248/96), 30. 9. 1998, točka 16.

33 Ivan Bele, *Kazensko pravo in pravna država*, v: Sodobne usmeritve kazenskega materialnega prava (ur. Alenka Šelih), Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana 2007, str. 51.

34 Prav tam, str. 52.

35 OdlUS (U-I-67/94), 21. 3. 1996 (odklonilno ločeno mnenje ustavnega sodnika dr. Lovra Šturma, točka 3).

36 Roman Ferjančič, Lovro Šturm, *Brezpravje: Slovensko pravosodje po letu 1945*, Nova revija, Ljubljana 1998, str. 70.

Ugotavljamo, da je bilo revolucionarno kazensko pravo uporabljeno in zlorabljeno kot učinkovito sredstvo za izvedbo revolucije, vzdrževanje njenih pridobitev in obračun s političnoideološkimi nasprotniki, ki so bili dejanski, domnevni in potencialni. Slednje potrjuje velik obseg revolucionarnega kazenskega prava in številčnost različnih vrst kazenskih sankcij (kazni, upravnih varnostih ukrepov, vzgojnih ukrepov) ter predvsem oblik kazni (smrti, zapora, prisilnega dela, izгона iz kraja bivanja, razlastitve premoženja, odvzema državlјanskih pravic), zakonskih znakov, ki so bili mnogokrat premalo določni, nesorazmernih sankcij ter velikega števila in strukture žrtev, predvsem v obdobju od leta 1941 do 1951, ko je represija začela popuščati in je bila z novim Kazenskim zakonikom večina oblik kazni opuščena. Ugotavljamo, da revolucionarno kazensko pravo ni bilo sprejeto zaradi kaznovanja dejanskih storilcev kaznivih dejanj ali prekrškov, temveč z namenom prevzema in utrditve oblasti, vzpostavitve komunizma in ohranjanja revolucionarnih pridobitev z nasiljem nad političnimi nasprotniki, ki so jih sami poimenovali »narodni sovražniki«.

Medvojno in povojno revolucionarno kazensko pravo je ne samo nelegalno *per se*, ker so ga sprejeli nepristojni revolucionarni organi, ampak tudi nelegitimno, ker je bilo v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli ter načelom pravičnosti, saj je bilo namenjeno vzpostavitvi komunističnega totalitarnega režima z grobimi in s sistematičnimi kršitvami temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Zato moramo revolucionarnemu kazenskemu pravu odreči naravo prava, saj je dejansko bilo nepravo. Dejanja, storjena na podlagi revolucionarnega kazenskega prava, pa so nepravna oz. kazniva dejanja, ki jih lahko pravno opredelimo kot hudodelstva zoper človečnost.

Čeprav je medvojna in povojna komunistična oblast s sprejetjem revolucionarnega kazenskega prava poskušala na

podlagi prava legitimirati in legalizirati nasilje, ugotavljamo, da so bile pojavne oblike nasilja komunističnega totalitarnega režima na Slovenskem protipravne, saj so bili pravni predpisi nelegitimni, večina pravnih predpisov je bila sprejeta in uporabljena kot sredstvo za nasilje in izvedbo komunistične revolucije in vzpostavitev totalitarnega režima. Pravosodje pa je bilo politično uporabljeno in zlorabljeno kot pomoč pri izvedbi revolucije in njenem vzdrževanju vse do padca komunističnega totalitarnega režima leta 1990.

Povzetek

Namen prispevka je analizirati varstvo človekovega dostojanstva ter človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki predstavljajo temeljno vrednostno središče ustavnega reda Republike Slovenije (RS). Tako se je novonastala država kvalitativno oddaljila od prejšnjega nedemokratskega režima. Ustavno sodišče RS je v nekaterih odločbah ter pritrdilnih in odklonilnih ločenih mnenjih ustavnih sodnikov ugotovilo, da so bili medvojni in povojni revolucionarni kazenski akti v nasprotju s splošnimi pravnimi načeli, ki so jih priznavali civilizirani narodi. Medvojni in povojni revolucionarni kazenski akti namreč predstavljajo t. i. predustavno pravo. V skladu z odločitvijo o Uredbi o vojaških sodiščih (UVS) pa se lahko uporabljajo le tisti predustavni viri, ki so skladni s človekovim dostojanstvom in korpusom varstva človekovih pravic ter temeljnih svoboščin v veljavnem slovenskem ustavnopravnem redu. V izreku je Ustavno sodišče RS določilo, da se v RS ne uporabljajo tiste določbe UVS, ki so bile že v obdobju nastanka in uporabe UVS v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli ter so tudi v nasprotju z Ustavo RS. Iz odločitve Ustavnega sodišča RS v odločbi o UVS tako izhaja, da je tudi

v ustavnosodni praksi RS dopustno kot pravni vir uporabljati od civiliziranih narodov priznana pravna načela. Ustavno sodišče RS je prav tako ugotovilo, da je UVS že med drugo svetovno vojno kriminalizirala hudodelstva zoper človečnost in genocid. Tako UVS z dne 24. maja 1944 predstavlja pravno podlago za preganjanje in kaznovanje storilcev komunističnih hudodelstev na Slovenskem.

Ugotovili smo, da je bilo revolucionarno kazensko pravo uporabljeno in zlorabljeno kot učinkovito sredstvo za izvedbo revolucije, vzdrževanje njenih pridobitev in obračuna s političnoideološkimi nasprotniki. Slednje potrjujeta velik obseg revolucionarnega kazenskega prava in številčnost različnih vrst kazenskih sankcij ter predvsem oblik kazni, zakonskih znakov, ki so bili mnogokrat premalo določni, nesorazmernih sankcij ter veliko število in struktura žrtev. Revolucionarno kazensko pravo ni bilo sprejeto zaradi kaznovanja dejanskih storilcev kaznivih dejanj ali prekrškov, temveč z namenom prevzema in utrditve oblasti, vzpostavitve komunizma in ohranjanja revolucionarnih pridobitev z nasiljem nad političnimi nasprotniki, ki so jih sami poimenovali »narodni sovražniki«.

Medvojno in povojno revolucionarno kazensko pravo je ne samo nelegalno *per se*, ker so ga sprejeli nepristojni revolucionarni organi, ampak tudi nelegitimno, ker je bilo v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli in načelom pravičnosti. Zato moramo revolucionarnemu kazenskemu pravu odreči naravo prava, saj je bilo dejansko nepravo. Dejanja, storjena na podlagi revolucionarnega kazenskega prava, pa so nepravna oz. kazniva dejanja, ki jih lahko pravno opredelimo kot hudodelstva zoper človečnost. Pravosodje v obdobju komunističnega totalitarnega režima pa je bilo politično uporabljeno in zlorabljeno kot pomoč pri izvedbi revolucije in njenem vzdrževanju vse do njegovega padca leta 1990.

*The Constitutional Court
of the Republic of Slovenia
as a Defender of Human Dignity*

Summary

The purpose of the article is to analyse the protection of human dignity and human rights and fundamental freedoms, which represent the fundamental values of the constitutional order of the Republic of Slovenia (RS). With this, the newly-founded country qualitatively distanced itself from the previous non-democratic regime. In some of the court decisions and assenting and dissenting separate opinions of constitutional judges, the Constitutional Court of the RS found that wartime and post-war revolutionary criminal laws were not in accordance with the general legal principles recognised by civilised nations. Wartime and post-war criminal laws namely represent the so-called pre-constitutional law. However, in accordance with the decision on the Regulation on Military Courts (RMC), only the pre-constitutional regulations that are in accordance with human dignity and the corpus of protection of human rights and fundamental freedoms in the existing Slovenian constitutional order can be used. The Constitutional Court has ruled that the provisions of the RMC that were not in accordance with the general legal principles recognised by civilised nations already during the formation and use of the RMC and are also not in accordance with the Constitution of the RS are not used in the RS. Thus, the decision of the Constitutional Court on the RMC indicates that the constitutional case law of the RS allows the use of legal principles recognised by civilised nations as a

legal source. Furthermore, the Constitutional Court found that the RMC criminalised crimes against humanity and genocide already during the Second World War. Thus, the RMC of 24 May 1944 represents a legal basis for the prosecution and penalisation of the perpetrators of communist crimes in Slovenian territory.

We have found that revolutionary criminal law was used and misused as an effective means for the carrying out of the revolution, preserving the revolutionary acquisitions, and the persecution of political and ideological opponents. The latter is confirmed by the large scope of the revolutionary criminal law and the numerousness of the various types of criminal sanctions and, above all, the types of punishment, legal elements that were oftentimes not specific enough, disproportionate sanctions and the large number of victims and the victims' backgrounds. Revolutionary criminal law was not adopted to punish the actual perpetrators of crimes and offences but to seize and consolidate power, establish communism and retain revolutionary acquisitions with violence against political opponents that they referred to as "national enemies".

Wartime and post-war revolutionary criminal law is not only illegal *per se* because it was adopted by revolutionary authorities without jurisdiction; it is also illegitimate, because it was not in accordance with the general legal principles recognised by civilised nations and the principle of fairness. Thus, we must deny revolutionary criminal law the nature of law, as it was actually non-law. Acts committed on the basis of revolutionary criminal law are non-legal acts or criminal acts that can be legally defined as crimes against humanity. Furthermore, the judiciary was politically used and misused during the communist totalitarian regime as assistance in the carrying out and maintaining of the revolution until the regime's fall in 1990.

I n m e m o r i a m

Tamara Griesser Pečar

In memoriam Justin Stanovnik

Justin Stanovnik, klasični filolog, anglist, eden od ustanoviteljev Nove slovenske zaveze in dolgoletni odgovorni urednik revije *Zaveza*, je umrl v 91. letu starosti v domu starejših občanov v Horjulu 27. januarja 2019. Od njega smo se poslovili 4. februarja na Žalah.

Justina Stanovnika sem spoznala v obdobju, ko je bila v Zavodu sv. Stanislava prva razstava o begunskih taboriščih. Zavod je bil takrat v slabem stanju, jugoslovanska vojska ga je ob odhodu popolnoma opustošila, in dr. Janez Arnež,¹ ki je razstavo pripravil, je živel v prašni kleti zavoda sredi številnih kartonov knjig in dokumentov, ki jih je pripeljal iz Amerike. Takrat sem prišla v Slovenijo, da bi začela raziskovati medvojno državljansko vojno. Iz tega je potem nastala monografija *Razdvojeni narod*. Na razstavi sem prvič srečala Kristino Krek, roj. Mrak,² ki me je od tam prvič peljala na eno od zamolčanih

- 1 Janez Arnež je leta 1957 v Washingtonu z dvema prijateljema ustanovil inštitut Studia Slovenica in ga v Sloveniji registriral, ko se je leta 1991 preselil v Ljubljano. S seboj je pripeljal obsežno zbirko slovenskega tiska in tudi arhivskega gradiva, ki je nastala v emigraciji oz. jo je v tujini pridobil. Ustanova je še danes v Zavodu sv. Stanislava.
- 2 Kristina Krek je sestra Jelke Mrak Dolinar. Sestri sta bili obsojeni na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na izgubo državljanstvih

množičnih grobišč (morišč). To je bilo Brezarjevo brezno, obenem pa je tudi posredovala srečanje z gospodom Justinom Stanovnikom. Od takrat naprej sva bila v stalnem dialogu.

Na moji pisalni mizi leži fotografija njegovega rojstnega kraja Lesno Brdo s spomenikom, z dvometriskim križem in s cipreso. Poslal mi jo je, ko sem marca 2016 v *Družini* zavrnila nekritično objavo seznamov sodelavcev Udbe in opozorila na to, da mora biti vsak primer natančno raziskan.³ Roman Leljak je namreč obtoževal bivšega javnega tožilca Antona Drobniča sodelovanja z Udbo. Dejansko pa je Drobnič po dolgih zasliševanjih napol v zavesti v centralnih zaporih leta 1949 pod prisilo nekaj podpisal.⁴ Stanovnik je na zadnjo stran razglednice napisal: »Prepošiljam Vam enega od mnogih slovenskih krajev – enega od svetlih prostorov slovenskega mučeništva. Na kraju, kjer stoji tisti križ, sta 14. 2. izpričala svoje slovenstvo in krščanstvo župan Bastič in njegova žena Marija⁵ – potem ko se je že nehalo mračiti in je zavládala temna noč!«

Gospod Stanovnik je moje delo spremljal ves čas, s pokojnim Antonom Drobničem je prišel celo na Dunaj na podelitev

pravic za dobo šestih let po izpustu, ker sta slučajno pristali na vlak, na katerem je bil transport domobranskih ranjencev, ki je bil maja na poti na avstrijsko Koroško. Partizani so vlak ustavili in vse, ki niso uspeli pobegniti, zajeli. Ranjence so umorili, sestre pa sta bili obsojeni zaradi sodelovanja z okupatorjem in ovaduštva. Šele leta 1950 sta bili pomiloščeni. Več: Jelka Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja, Družina*, Ljubljana 2009.

- 3 Tamara Griesser Pečar, »Leljakov seznam: bistvena razlika med prostovoljnimi in prisilnim sodelovanjem s tajno politično policijo«, *Družina*, št. 12, 20. 3. 2016.
- 4 Drobniča je Udba zaprla, ker je bil član ilegalne organizacije krščanskodemokratske mladine. Pred tem je bil Drobnič kot mladoleten fant vrnjen iz Vetrinja in do avgusta v koncentracijskem taborišču Šentvid. Iz Vetrinja je bil vrnjen tudi Justin Stanovnik.
- 5 V nedeljo, 14. junija 1942, sta bila umorjena župan Horjula Janez Bastič in njegova žena Marija Bastič, rojena Zdešar.

nagrade Anton Gindely. Prvič me je prav on peljal v Kočevski rog, bilo je to za vse svete, sodelovali pa smo tudi na prireditvah v Zavodu sv. Stanislava in drugod. Zelo sem cenila pogovore z njim tako na številnih srečanjih kot tudi na rednih dolgih pogovorih po telefonu. Če se dalj časa nisem oglasila, je poklical. Zadnjič je poklical lani spomladi, dogovorila sva se za srečanje v Ljubljani, vendar do tega ni več prišlo. Ko sem ga poklicala, ni bil več doma. Pogovore z njim bom zelo pogrešala.

Justin Stanovnik se je rodil 14. aprila 1928 v kmečki družini na Lesnem Brdu pri Horjulu kot zadnji, deseti otrok. Leta 1940 se je vpisal v klasično gimnazijo, ki jo je prekinil, ko se je zaradi revolucionarnega nasilja kot petnajstletnik leta 1944 priključil domobrancem. Maja se je z njimi umaknil na avstrijsko Koroško. Skupaj z domobranci in s peščico četnikov so ga Angleži vrnili iz Vetrinja in je, ker je bil mladoleten, preživel grozote koncentracijskega taborišča Teharje. Tam je v nahrbtniku nekoga, ki so ga odpeljali na morišče, »odkril«, kot se je izrazil, »*nekaj neprecenljivega*«, in sicer Balantičevo poezijo, ki je izšla za veliko noč leta 1944. Ko je bil 16. 8. 1945 izpuščen, je te pesmi znal na pamet. Nato mu najprej niso dovolili, da bi nadaljeval gimnazijo. Ker so takrat gradili betonsko cesto Vrhnika–Ljubljana, je tam dobil delo, najprej v računovodstvu, potem pa je delavcem vozil hrano. Končno je gimnazijo nadaljeval, junija 1949, pred maturo, pa ga je Udba ponovno zaprla. Bil je obsojen na »*družbenokoristno delo*« in se je znašel na prisilnem delu v koncentracijskem taborišču Strnišče, kjer je gradil stanovanjske bloke v Kidričevem, pozneje pa v Medvodah hidroelektrarno. Potem ko je bil leta 1950 spet na prostosti, je najprej opravil maturo in nato študiral klasično filologijo, potem pa še angleščino, ki jo je poučeval po slovenskih šolah: na Ravnah na Koroškem, v Kamniku in v Ljubljani.⁶

6 O tem več njegovo pričevanje: <https://4d.rtvsllo.si/arhiv/pricevalci/174475355>, 6. 6. 2017.

Justin Stanovnik je bil eden najprodornejših analitikov ne samo komunističnega režima v Sloveniji, temveč boljše vizma sploh. Še danes ga slišim, kako je govoril o boljše vizmu kot o izstopu iz civilizacije. Do konca svojega življenja je proučeval zlo, ki ga je boljše vizem povzročil, in iskal pravo bistvo tega nečloveškega sistema. Napisal je dolgo vrsto temeljnih tekstov. V njegovih aktualnih kulturnopolitičnih komentarjih, ki so bili uvod vsake številke *Zaveze*, dokler je bil njen urednik (do leta 2013), je izjemno kritično spremljal politično in kulturno dogajanje ne samo v slovenskem, temveč v celotnem evropskem prostoru, predvsem pa tudi v zgodovinopisju – in tukaj pri odkrivanju polpretekle zgodovine na podlagi neizpodbitnih dejstev. Vedno je poudarjal, da je treba zgodovino sprejeti. Redno je hodil v NUK in prebiral tuje časopise, predvsem je zelo intenzivno spremljal objave nemškega dnevnika *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

Kot je napisal v *Zavezi*, sta bili po njegovem mnenju pred slovenskim človekom po osamosvojitvi dve nalogi, in sicer izhod iz sedemdesetletne povezanosti z južnoslovanskimi narodi oz. odhod z Balkana in izhod iz petdesetletne vladavine totalitarnega komunizma oz. povratek v zgodovino. Predvsem proučevanju zadnjega je posvetil veliko časa. Opozarjal je na nepolitičnost slovenskega naroda, kar je bila posledica preteklosti, in poudarjal, da *»če hoče biti narod političen, mora biti svoboden; če hoče biti svoboden, mora biti duhovno priseben; če hoče biti priseben, mora vedeti, kaj pomeni človekovo nihanje med dobrim in slabim«*. Opozarjal je na ranjenost bistvenega jezika, na pomembnost jezika, na prave besede. *»Petdeset let smo morali govoriti, da je diktatura demokracija; tisočkrat in tisočkrat smo jeziku zadali takšen smrtni udarec ...«*⁷ Opozarjal pa je predvsem tudi na to, da je treba prekiniti totalitarno

7 *Zaveza*, št. 50, 2003, str. 2.

preteklost, pa tudi poudarjal, da boljševiki pri nas leta 1990 niso odšli. Upornost boljševizma je po Stanovniku »v Sloveniji dosegla največje uspehe od vseh pokrajin nekdanjega srednjeevropskega komunističnega imperija«. ⁸ Vedno znova je govoril, da se »pod nobenim pogojem ne smemo vdajati sovraštvu, na vsak način pa moramo tudi vedeti, kakšen je svet«. ⁹

Združenje novinarjev in publicistov mu je decembra 2013 podelilo častno priznanje Boruta Meška za življenjsko delo. V utemeljitvi je zapisano: »Justin Stanovnik je popisovalec ter razčlenjevalec stanja, ki ni nastalo ,kar po sebi', temveč je rezultat demontaže prvin, ki so v človeka položene kot v bitje, katerega zavedanje in intelektualna evolucija sta ga nujno vodili v oblikovanje duhovne in materialne polis, ki je temeljila na razodetju.« ¹⁰ Posthumno je Stanovnik prejel še Pučnikovo plaketo za prispevek k razvoju demokracije v Sloveniji. Predsednik SDS Janez Janša je kot že pri podelitvi Meškovega priznanja izpostavil, da je Stanovnik pripadal redkim, ki so vedno vedeli, kadar so Slovenci krenili na napačno pot, in je znal pokazati smer, ki bi jo morali izbrati, dodal pa je še: »Profesor Justin Stanovnik je vedno poudarjal, da je prvi korak k spravi priznanje resnice.« Pučnikovo plaketo je prevzel Matija Ogrin, ki je dejal: »Justin Stanovnik je oblikoval izraz poškodovanost slovenskega naroda. Slovenci smo bili desetletja vzgajani o nekem idealnem svetu, v katerem smo živeli, a smo vedeli, da ni resničen in edini. Vseeno smo ga sprejeli in se tako poškodovali.« ¹¹

Po pogrebni maši je Peter Sušnik, predsednik Nove slovenske zaveze (NSZ), med drugim spomnil tudi na to, da je

8 Zaveza, št. 80, 2011, str. 8, 9.

9 Zaveza, št. 92, 2014, str. 56.

10 Zaveza, št. 92, 2014, str. 95.

11 <http://nova24tv.si/slovenija/ljudje/dobitnik-pucnikove-plakete-justin-stanovnik-je-bil-clovek-ki-je-pomagal-razumeti-dogodke-izven-razumljivega/>, 28. 4. 2019.

Stanovnik s soustanovitelji NSZ zasnoval farne spominske plošče, da je njegova zapuščina zapisana v sto desetih številkah *Zaveze*, da »je bil človek trdnih in včasih brutalno trdnih načel« in da ni poznal »kompromisov o ključnih stvareh«. Po njegovem mnenju je del Stanovnikove »duhovne oporoke« mogoče najti v številki 110 *Zaveze*, zadnji pred njegovo smrtjo.¹² V tej številki je namreč Stanovnik objavil prispevek »O odgovornosti – zlasti pa o odgovornosti kristjanov v politiki«. Napisal je: *»To, kar zelo, morda najbolj tlači političnost slovenskega katoličana, je pomanjkanje identitete.«* Po njegovem mnenju je zgodovina od Slovencev ob osamosvojitvi »zahtevala pravzaprav izredne stvari: izhod z Balkana in postavitve države, predvsem pa izhod iz totalitarnega sistema v demokracijo, to se pravi demontažo institucij totalitarne države in postavitve institucij demokratične države. Za duhovno, moralno in politično oslabljen narod je bila ta nepredstavljivo težka naloga. Treba je bilo, kot pravi ruski pisatelj Andrej Sinjavski, predelati piramide v Partenon. Biti v identiteti, biti to, kar si, je mogoče samo na temelju tega, čemur pravimo zgodovinski spomin. Človek mora vedeti, od kod prihaja. Skozi kaj so šli njegova družina, njegov rod, njegov narod.« Končal pa je z mislijo, »da smo za svet odgovorni. /.../ Čisto jasno je, da tudi politično. Zlu, ki vedno od kod prihaja, se je treba upreti. Če ne drugače, pa tako, da podpremo tiste, ki so najbolj izpostavljeni.«¹³

Justin Stanovnik je bil izjemen mislec, ves čas demokrat in zagovornik pravne države ter predvsem velik Slovenec.

12 Peter Sušnik, »Z resnico nad ideološki monopol«, *Zaveza*, št. 111, marec 2019, str. 31, 32.

13 Justin Stanovnik, »O odgovornosti – zlasti pa o odgovornosti kristjanov v politiki«, *Zaveza*, št. 110, december 2018, str. 94–97.

R e c e n z i j e

*Janez Hladnik, Od Triglava do
Andov. V službi Cerkve in naroda.
Spomini, Župnija Rovte – Založba
Družina – Goriška Mohorjeva družba,
Gorica, Rovte, Ljubljana 2018*

Med duhovnike, ki so si prislužili posebno mesto v zgodovini argentinskih Slovencev, nedvomno spada tudi msgr. Janez Hladnik. Prvič je njegove spomine Goriška Mohorjeva družba objavila leta 1978, ob 40-letnici izvirne izdaje pa se je odločila za novo, pri čemer sta se ji kot soizdajateljici pridružili še Župnija Rovte in Založba Družina. Obletnica je sovpadla še s sedemdesetletnico prihoda prve skupine slovenskih političnih beguncev v Argentino, ki jim je prav Hladnik nudil veliko oporo v najtežjih časih prilagajanja na nove razmere.

Janez Hladnik se je rodil 22. decembra 1902 na Petkovcu v bližini Logatca na Notranjskem, v družini kmeta Ignacija in gospodinje Frančiške Hladnik, rojene Čuk. Na otroška in mladostna leta je ohranil lepe spomine, o čemer pričajo številni utrinki v knjigi. Tik pred začetkom gimnazijskih let v ljubljanskih škofovih zavodih je sicer tudi v njegovo življenje posegla prva svetovna vojna, ki si jo je zapomnil zlasti po preletih italijanskih letal in veliki lakoti: »*Proti koncu druge šole so se*

mi pričele javljati bolečine v trebuhu. Seveda, kako naj bi bilo drugače, kajti skromna hrana, sama voda z redkimi ribicami, ki so bile krompirček ali košček repe, včasih, glej čudo božje, tudi meso; potem kruh iz krompirja in vsakršna nadomestila /.../, vse to je mladega poba v polni rasti in vedno lačnega gnalo v požrešnost. Pojedel sem vse, kar sem kje dobil, pa naj bo gnilo ali plesnivo. Malo sem očistil in vesel sem bil tega, kar je ostalo.»

Leta lakote v kombinaciji z vojnimi žrtvami so seveda močno vplivala tudi na miselnost prebivalstva, ki je nato skoraj plebiscitarno podprlo deklaracijsko gibanje. *Majniška deklaracija* je mlademu Hladniku ostala v spominu kot prelomnica, čeprav se s politiko takrat še ni ukvarjal: »*Za nas študente je bilo to nekaj prepovedanega. Višja oblast je strogo pazila, da se pred nami prikrije, kaj se v narodu godi.*« V profesorskem zboru v škofovih zavodih pa je tudi on opazil razhajanje med zagovorniki kranjskega deželnega glavarja Ivana Šusteršiča in oponenti iz kroga privrženecv Janeza Evangelista Kreka, ki je užival tudi podporo štajerskega prvaka Antona Korošca. Slednji je po Krekovi smrti kot voditelj katoliških narodnjakov postal tudi glavna slovenska politična osebnost. Hladnik se je z njim prvič srečal sredi avgusta 1918, ko so v Šentjanžu na Dolenjskem odkrili Krekovo spominsko ploščo. Hladnik je nato ostal Koroščev privrženec v celotnem obdobju kraljeve Jugoslavije in se je bil pripravljen za Slovensko ljudsko stranko tudi večkrat javno izpostaviti.

Z odločitvijo za duhovniški stan je Hladnik izpolnil veliko materino željo. Sprva se je želel izučiti za gozdarskega inženirja, a se je iz zagrebške šole že po nekaj dneh vrnil. Za vrnitev se je odločil po molitvi v cerkvi sv. Blaža. Odšel je k stricu Janezu, ki je bil duhovnik na Trebelnem in nekdanji državnozborski poslanec na Dunaju. Tudi pod njegovim vplivom je pri nečaku postopno dozorela odločitev za odhod v ljubljansko semenišče. V mašnika je bil posvečen 29. junija 1927, kot kaplan pa je do

odhoda v Argentino služboval v Metliki, Zagrebu in Kostanjevici na Krki.

Čeprav je bil ob njeni ustanovitvi goreč zagovornik nove države, je Hladnik sčasoma postajal do političnih razmer vedno bolj kritičen. Po eni strani ga je jezila nemoč zaradi ravnanja Italijanov, ki so za nekaj časa celo okupirali njegovo rojstno vas, po drugi strani pa ga je zbolela izguba Koroške: *»Tedaj se nismo zavedali, da je ravno srbska navzočnost na Koroškem glavni vzrok, da smo izgubili oktobrski plebiscit leta 1920. Namesto Srbov naj bi SHS poslala slovenske fante, ki bi znali simpatizirati z našimi ljudmi.«*

Že v semenišču je Hladnik kot skrbnik volilnega imenika bogoslovcev prispeval k (za številne presenetljivi) zmagi Korošca v Ljubljani. Slovenska ljudska stranka je postopno napredovala in se iz opozicijske drže kmalu zavihtela v vlado. Toda kraljeva diktatura, uvedena 6. januarja 1929, je tudi Koroščevo stranko in organizacije pod njenim okriljem prepovedala: *»Vsa naša društva so bila zapečateni. Orli so bili prepovedani, katoliška prosveta zatrta, gospodarske ustanove omejene v svojem delokrogu in žrtev gospodarskih težav.«* Novoustanovljena Dravska banovina je ostala brez črnomaljskega sreza, ki je prišel pod Savsko banovino, dobila pa Čabar. Hladnik je takratne razmere v Metliki, kjer je služboval kot kaplan, v spominih opisal zelo čustveno: *»Torej so nas prodali Hrvatom! Metliški kos Bele krajine je bil odtrgan od Slovenije, kamor je spadal od pamtiveka. Silno je udarec zbolel naš kmečki narod, kajti okolica je čutila narodno in je bila s celim srcem katoliška in slovenska. /.../ Za metliške gostilničarje, trgovce, mesarje in mešetarje ter za malomeščanstvo je bil to triumf. Vedno so radi škilili v Zagreb. Posebno liberalni gospodarski krogi so se tega razveselili, ker so upali, da bodo s tem strli naše gospodarske ustanove.«* Poleti 1931 je bila sicer »napaka« glede meja banovin popravljena, vendar ne pozabljena.

Zaradi distribucije letakov z besedilom *Slovenske deklaracije*, s katero so prvaki prepovedane Slovenske ljudske stranke na začetku leta 1933 zahtevali večjo slovensko avtonomijo, se je tudi Hladnik znašel pred sodnikom. Bil je obsojen na šest mesecev zapora, ki pa se mu je izognil s pomočjo škofa Gregorija Rožmana. Slednji ga je še pravočasno premestil v Zagreb, kjer je Hladnik prvič pokazal tudi velik talent za organizacijsko delo med Slovenci zunaj Slovenije. Cerkev sv. Roka je po njegovi zaslugi postala zbirališče zagrebških Slovencev, ki so se vedno bolj zavedali svojih korenin. To pa vsem v hrvaški cerkveni hierarhiji na Kaptolu ni bilo po godu. Čeprav so ga pri njegovem delu podpirali tudi nekateri hrvaški duhovniki, je Hladnik po enem letu spoznal, da bo moral oditi: »*Slovenska skupnost v Zagrebu se je začela krepiti in pojavljati v javnosti. Preprostim ljudem se je vse to zdelo popolnoma naravno, ne pa tako hrvaškemu vodstvu, kajti to je menilo, da Slovenec, ki pride v Zagreb, je s tem že prevzel tudi dolžnost, da bo za naprej Hrvat.*« Rožman je sicer moral Hladnika poklicati nazaj, a je hkrati tudi prvič dobil iz zagrebške nadškofije prošnjo, naj pošlje v hrvaško prestolnico duhovnika, ki bo tudi formalno skrbel za duhovno oskrbo Slovencev. Torej je Hladnik kljub odhodu pomembno prispeval k priznanju slovenske katoliške skupnosti v Zagrebu.

Druga polovica spominov je posvečena Hladnikovemu delovanju v Argentini. Zanj se je sicer navdušil že leta 1928, ko mu je prišel v roke članek Antona Merkuna v reviji *Vzajemnost*. Nato je svoje načrte za odhod v Argentino bolj ali manj opustil, obudil pa jih je poleti 1935 med duhovnimi vajami v škofovih zavodih. Rožman ga je pri tem podprl, vendar Hladniku ni uspelo dobiti potnega lista, ker je nad njim še vedno visela grožnja polletnega zapora. Tokrat pa ga je pred odhodom v ječo v zadnjem trenutku rešila amnestija novega notranjega ministra Korošca. Sredi februarja 1936 je Hladnik na krovu

francoske ladje zapustil Evropo in odšel v Argentino, da bi prevzel duhovno oskrbo za okoli 20.000 slovenskih izseljencev.

Slovenska kolonija v Buenos Airesu je bila sprva osredinjena na mestno četrt Paternal, nato pa so se družine naselile tudi v drugih predelih mesta, še zlasti v Villi Devoti, Saavedri, San Martínu in Avellanedi. Poleg Primorcev so bili med Slovenci predvsem številni rojaki iz Prekmurja, nekdanjega ogrskega ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Jugoslaviji. Kljub svoji maloštevilnosti so bili Slovenci glede na svetovnonazorsko pripadnost organizirani v različna društva, ki so odražala pestrost političnih orientacij v domovini. Precej Slovencev pa je bilo neorganiziranih, zato so povezovalno vlogo prevzeli izseljenški duhovniki. Prvi je začel organizacijsko delo Jože Kastelic, ki je leta 1933 ustanovil revijo *Duhovno življenje*. Njemu se je nato leta 1936 pridružil Hladnik, istega leta pa je tja prispel še David Doktorič, sicer pripadnik Zbora svečnikov sv. Pavla, združenja primorskih krščanskih socialcev, ki so tajno delovali proti italijanskim fašistom.

Po prihodu v novo domovino je Hladnik navezal stik z Izidorjem Cankarjem, nekdanjim duhovnikom in Koroščevim tesnim sodelavcem, ki je v istem letu postal poslanik Kraljevine Jugoslavije v Argentini. Cankarjeva preteklost je v argentinskih cerkvenih krogih povzročila precej nelagodja. Ko se je namreč razvedelo, da Jugoslavija pošilja za poslanika »odpadlega duhovnika«, se je nadškof Buenos Airesa, kardinal Santiago Luis Copello, obrnil na Hladnika. Ta je kardinala potolažil s podatkom, da je za Cankarjem »stal dr. Korošec, ki je dobro vedel, zakaj je njega namenil za Argentino«. Po marsejskem atentatu na kralja Aleksandra leta 1934 so se odnosi v jugoslovanski koloniji v Argentini močno zaostрили, saj je tam delovala močna skupina ustašev. Iz Hladnikovih spominov je razvidno zavedanje Korošca, da je Argentina zaradi hrvaško-srbskih na-

sprotij »za jugoslovansko politiko trd oreh«, ki bi ga mogla streti samo avtoritativna osebnost, kar pa je Cankar nedvomno bil.

Hladnik in Cankar sta dosegla, da so slovenske šolske sestre, ki so že delovale v Buenos Airesu, prišle do lastnega zemljišča in zgradb v mestni četrti Paternal, ki je bila središče izseljencev iz Primorske. Tu so ustanovili slovensko osnovno šolo, ki se je pozneje, ko so argentinske oblasti ukinile zasebne narodne šole, spremenila v zavetišče za fante. Cankar je Hladniku, ki je iz Kasteličevih rok prevzel urednikovanje revije *Duhovno življenje*, za vsako številko dajal 50 pesov, kar je pomenilo 25 odstotkov stroškov tiska revije. Hladnik je začel potovati po Argentini, da bi odkril čim več slovenskih izseljencev, zlasti tistih, ki so izgubili stike z rojaki ne le v Argentini, temveč tudi z domačimi v domovini. Kot beremo v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu*, so bili Hladnikovi potopisi, ki jih je objavljial v *Duhovnem življenju*, pravi seznam na novo odkritih Slovencev.

Druga svetovna vojna je terjala velik krvni davek tudi med Hladnikovim sorodstvom. Mati mu je sicer umrla kmalu po izbruhu vojne naravne smrti. Toda njegov brat Franc je postal hkrati žrtev italijanske okupacije in državljanske vojne. Okoliščine, v katerih je izgubil brata, je Hladnik v spominih opisal tako: »V Židanku, to je na cesti blizu Petkovca, so partizani napravili napad na italijansko kolono. Par strelav, pa so napadalci izginili. Za seboj so pustili mitraljez, na katerem je bilo ime: Francelj Hladnik. Seveda so ga Italijani poiskali in ubili. Naš Francelj je moral izginiti, ker ni hotel v OF[,] kot so jo umeli komunistični partizani.«

Nedvomno svoje največje humanitarno delo je Hladnik opravil v letih po koncu druge svetovne vojne, ko se je zavzel pri argentinskih oblasteh, da so sprejele številne politične begunce iz Slovenije. Sprva so bila njegova posredovanja pri oblasteh neuspešna, nato pa mu je po zvezah po vipavski rojakinji

Vidi Čebbron uspelo dobiti avdienco pri predsedniku Juanu Domingu Peronu. 20. novembra 1946 je bil Hladnik sprejet na pogovor, Peron pa mu je dejal: »Že vem, za kaj pridete in vam dam častno besedo: vsi, kateri imajo pogoje, ki jih določa ustava, naj pridejo, pa naj jih bo deset tisoč ali še več. Takih ljudi mi potrebujemo.« Do leta 1950 je v Argentino na podlagi omenjenega predsednikovega zagotovila prispelo okoli 5500 Slovencev, večina pa se jih naselila v Buenos Airesu in njegovih primestjih. V spominih Hladnik podrobno opisuje, kako se je trudil, da rojaki dobijo zatočišče v novi domovini. Pri tem je nesebično posredoval za svoje rojake na številnih mestih ter jim pomagal tudi z denarjem in obleko. Vrhunec njegovega delovanja je bila ustanovitev naselja v Lanúsu, ki je dobilo ime *Villa Eslovena* – Slovenska vas.

Šele po dvaindvajsetih letih bivanja v Argentini je Hladniku uspelo, da je lahko ponovno obiskal Slovenijo. Najbolj čustveno je bilo seveda srečanje s kraji njegove mladosti. Obiskal pa je tudi Izidorja Cankarja, ki je svoj čas vneto podpiral njegovo delovanje med izseljenci. Cankarja je našel bolnega: »*Gospod doktor, treba bo misliti na poslednje reči.*« Po Hladnikovem pričevanju mu je nekdANJI stanovski kolega s solzo v očeh odgovoril: »*Mislim na to, gospod Janez, mnogo mislim na to. Hvala vam za vaše opozorilo!*« Kmalu nato je Cankar, ki se je po Finžgarjevih besedah ponovno »vrnil k nam«, umrl.

Hladnik je nekdANjemu podporniku iz argentinskih časov sledil sedem let pozneje: umrl je 20. junija 1965. V drugi, dopolnjeni izdaji spominov so objavljeni tudi zapisi poznavalcev Hladnikovega življenja, ki so izšli po njegovi smrti. Dober razlog za ponovno objavo pa je bil po pisanju urednice Erike Jazbar tudi v tem, da je bila Hladnikova knjiga ob prvem izidu leta 1978 eno tistih slovenskih del, ki so bila v komunistični Jugoslaviji uradno prepovedana z objavo v uradnem listu.

Andrej Rahten

*Marta Rendla, »Kam ploveš
standard?«, Življenjska raven in
socializem, Inštitut za novejšo
zgodovino, Ljubljana 2018*

Monografija dr. Marte Rendle z naslovom *»Kam ploveš standard?«, Življenjska raven in socializem* je šestintrideseta knjiga v zbirki Razpoznavanja/Recognitiones založbe Inštituta za novejšo zgodovino. Avtorica v različnih poglavjih preučuje materialni svet Slovencev v obdobju socializma. Ukvarja se predvsem z ekonomskimi zmožnostmi slovenskih gospodinjstev od petdesetih do konca osemdesetih let: z njihovo kupno močjo, obsegom in s strukturo potrošnje, z opremljenostjo z različnimi potrošniškimi dobrinami, dostopnostjo dobrin, s stanovanjsko preskrbo in z nekaterimi drugimi vidiki življenjske ravni. Na ta način ob različnih kazalnikih predstavi spremembe v življenjski ravni gospodinjstev. Osnova monografije je bila avtoričina doktorska disertacija z naslovom *Življenjska raven Slovencev v času socializma s poudarkom na šestdesetih in sedemdesetih letih*, drugače pa delo v veliki meri temelji na objavljenih statističnih podatkih, ki so bili namenjeni za prikaz materialnega stanja slovenskih gospodinjstev: od dohodkov gospodinjstev in njihove strukture do podatkov o opremljenosti gospodinjstev z različnimi potrošniškimi dobrinami.

Kot osnovo za spremljanje in merjenje življenjske ravni je avtorica uporabila centralno vodene in standardizirane ankete o porabi gospodinjestev ter nekatere druge statistične vire. Nabor kazalnikov je oblikovala na podlagi uporabljenih statističnih podatkov.

Materialna raven in zadovoljevanje življenjskih potreb sta pomembna vidika življenja posameznikov. Pri tem avtorica ugotavlja, da je bila življenjska raven v obdobju socializma hkrati tudi ena od bistvenih komponent, ki je nudila legitimnost komunističnim oblastem. V uvodu na kratko predstavi vzpone in padce socialističnega gospodarstva ter njihov vpliv na materialno raven prebivalstva. Slednjo ponazori z različnimi kazalniki, ki prikazujejo tako demografske spremembe kot spremembe v ekonomski in socialni strukturi socialističnih gospodinjestev. Ugotavlja, da je na materialno blaginjo najbolj vplivala zaposlitev, ki je bila tudi ključni dejavnik socialne varnosti.

Višina dohodkov gospodinjestev se je začela občutno povečevati sredi šestdesetih let, takrat je prav tako prišlo do sprememb v strukturi življenjskih stroškov. Rast življenjskih dohodkov se je ob koncu desetletja nekoliko upočasnila, vendar je tudi v sedemdesetih letih omogočala rast življenjskega standarda. Občutje nižanja življenjskega standarda je prinesel šele začetek osemdesetih let, ko so začele padati realne vrednosti osebnih dohodkov. Ob tem avtorica obravnava razlike med življenjskimi stroški, realnimi osebnimi dohodki in kupno močjo ter ponudi primerjavo med nekmečkimi in kmečkimi gospodinjstvi. V skladu z gospodarskimi trendi je kupna moč slovenskih gospodinjestev rasla do konca sedemdesetih let, temu pa je sledil občuten padec. S kupno močjo je bila neločljivo povezana potrošnja, ki jo avtorica predstavi glede na različne socioekonomske kategorije. Ta analiza pokaže, da je v sedemdesetih letih prišlo do bistvene spremembe v strukturi potrošenega

dohodka, saj se je znižal delež izdatkov za osnovne življenjske potrebščine, medtem ko so gospodinjstva več denarja namenila za trajne potrošniške dobrine, gradnjo in vzdrževanje stanovanj. Kot posebni kazalnik življenjske ravni so predstavljeni prehrana slovenskega prebivalstva med letoma 1963 in 1988, poraba različnih vrst živil, izdatki gospodinjstev za hrano in značilnosti jugoslovanskega trga kmetijskih proizvodov.

Avtorica kot pomembna vidika kakovosti življenja Slovencev v obdobju socializma izpostavi še stanovanjske razmere in razvoj zdravstvene zaščite prebivalcev, ki sta bila razumljena kot temeljna pogoja za socialno varnost in bila med prednostnimi nalogami jugoslovanske politike. V posebnem poglavju je zato opisala razvoj zdravstvene zaščite ter pokojninskega in invalidskega zavarovanja, predvsem pa stanovanjsko politiko v obdobju socializma in različne modele stanovanjske preskrbe. V Sloveniji so se razmere za obsežnejšo stanovanjsko gradnjo izboljšale proti koncu petdesetih let, pospešena gradbena dejavnost pa se je nadaljevala vse do konca sedemdesetih let.

V drugem delu monografije sta predstavljeni življenjska raven v posameznih desetletjih in dinamika industrijske proizvodnje različnih potrošniških izdelkov. Slednji so vstopali v socialistična gospodinjstva in oblikovali vsakdan ljudi: od notranje opreme in gospodinjskih aparatov do prometnih sredstev, tekstila in obutve ter hrane in pijače. Domača podjetja so pri tem igrala pomembno vlogo in Slovenijo postavljala na vodilni gospodarski položaj v Jugoslaviji. Avtorica na kratko opiše še razvoj trgovinske dejavnosti in mreže v obdobju socializma, čemur sledi prikaz razvoja življenjske ravni po desetletjih. Slovenija se je v obdobju socializma razvila iz agrarne družbe v industrijsko. Kljub vsemu se je skozi celotno obdobje kazala nestabilnost socialističnega gospodarskega modela, ki se je odražala tako v življenjski ravni kot v materialni blaginji družbe in posameznikov. Pri osvetlitvi teh dogodkov so zani-

mivi zlasti prikazi odziva ljudi na krizo osemdesetih let, pojava sive ekonomije in strukture premoženja prebivalcev v obdobju socializma.

Avtorica v monografiji obravnava osebni in družbeni standard ter materialne in socialne pogoje življenja v obdobju socializma. Na podlagi statističnih podatkov, s katerimi je delo bogato opremljeno, prikaže glavne značilnosti življenjskih pogojev in dinamiko njihovega spreminjanja. Postreže s podatki, kaj so si ljudje lahko privoščili po posameznih desetletjih oziroma kako se je spreminjala kupna moč prebivalcev. Zelo koristna, vendar morda premalo obširna, je primerjava kupne moči Slovencev s sosednjimi, z zahodnoevropskimi državami, kakor tudi umestitev slovenskih gospodinjstev znotraj Jugoslavije. Delo je zanimivo branje za vse, ki jih natančneje zanima področje življenjske ravni oziroma vsakdanjega življenja v obdobju socializma.

Jelka Piškurić

*Davor Marijan, Rat Hrvata
i Muslimana u Bosni i Hercegovini
od 1992. do 1994., Hrvatski institut
za povijest, Zagreb 2018, 476 strani*

Hrvaški inštitut za zgodovino (Hrvatski institut za povijest) v Zagrebu je pred kratkim izdal zajetno knjigo, ki tematizira krvavo vojno v Bosni med letoma 1992 in 1995 ter se osredinja na zapozneli in kontroverzni konflikt med Hrvati in Muslimani/Bošnjaki. Monografijo *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.* je pripravil dr. Davor Marijan, priznani hrvaški vojaški zgodovinar in sodelavec omenjenega inštituta, izšla pa je v zbirki Hrvatska povjesnica. Avtor je v preteklosti sicer napisal že vrsto knjig in znanstvenih prispevkov, ki se ukvarjajo predvsem s sodobno hrvaško zgodovino, od druge svetovne vojne do vojne za hrvaško neodvisnost (domovinski rat), slovi pa kot specialist za vojne v devetdesetih letih na Hrvaškem in v Bosni. Takrat je tudi sam oblekel vojaško suknjo. Pri tokratni knjižni izdaji gre za prvo znanstveno delo o tej tematiki, ki je zasnovano na izvirnih arhivskih dokumentih, poseben pečat pa knjigi daje kar 2876 opomb.

Knjiga je razdeljena na 23 smiselno razdeljenih poglavij: razpad Jugoslavije, BiH do referendumu o neodvisnosti marca 1992, politično organiziranje in strategije v BiH, odnos med

legalnim in legitimnim, razplamtevanje vojne v BiH v letu 1992, vojno sodelovanje »naravnih« zaveznikov, razpad sistema in življenje v vojni, mednarodna skupnost, bojišče, oborožene sile, vojna pred vojno, časovnica za razumevanje bošnjaško-hrvaškega spopada, prvi veliki spopadi, vojna v Hercegovini, vojna v osrednji Bosni, vojna v dolini reke Vrbas in pri Rami v severni Hercegovini, položaj HVO (Hrvatsko vijeće obrane) v krajih z muslimansko večino, Washingtonski sporazum iz leta 1994, Srbi in bošnjaško-hrvaška vojna, zločin in kazen ter avtorjeve končne ugotovitve.

Po mnenju avtorja je vojna v Bosni in Hercegovini (BiH) najzahtevnejša etapa pri analizi razpada nekdanje SFRJ in ob nastanku novih držav v Jugovzhodni Evropi. »Jugoslavija v malem«, kot so nekateri imenovali nekdanjo osrednjo jugoslovansko republiko, je bila namreč tudi domovina treh narodov: Bošnjakov (do septembra 1993 uradno Muslimanov), Hrvatov in Srbov. Avtor v knjigi med drugi ugotavlja, da je bila vojna v BiH spopad treh konstitutivnih narodov za to ozemlje, pri čemer so Hrvati zahtevali manj, Srbi precej več, Muslimani/Bošnjaki pa praktično celotno ozemlje BiH. Vsekakor so po avtorjevem mnenju vse v vojno vpletene strani želele zasesti mnogo več od tega, kar bi bilo mogoče oz. racionalno pridobiti. Hkrati dodaja, da so v teh prizadevanjih pripadniki vseh treh vpletenih, torej Hrvatov, Muslimanov (Bošnjakov) in Srbov, povzročili številne zločine nad pripadniki drugih dveh narodov.

Po avtorjevem mnenju to ne pomeni, da je mogoče njihovo vlogo in učinek izenačiti. »Odgovornost za vojno ni enaka obsegu zločinov nad pripadniki drugih dveh narodov,« meni avtor. Dejstvo, da je nekdo bolje oborožen in da je storil največ kaznivih dejanj, ne pomeni nujno, da je absolutni krivec. Ugotavlja tudi, da nobena od treh v vojno vpletenih strani nima izključne pravice razlagati vojnih spopadov. Hkrati nas

spominja na pogosto prakso, da si jemljejo pravico do tega le Bošnjaki, ki naj bi se razglašali za največje žrtve te vojne.

Ko se je vojna v BiH razširila, je postajal popis zahtev po ozemljih vse širši, predvsem pa so si vsi vpleteni prizadevali, da bi na osvojenem ozemlju ostalo kar najmanj pripadnikov drugih dveh narodov. Avtor vidi glavni razlog za bošnjaško-hrvaški konflikt v BiH v vodenju dveh vzporednih političnih in vojaških struktur v osrednjem delu Bosne ter severozahodne Hercegovine. Predvsem pa je omenjena vojna po njegovem mnenju rezultat dveh različnih politik in pogledov na ure-ditev BiH. Hrvati so menili, da bi morali dobiti oz. osvojiti del ozemlja za lastno entiteto, t. i. Herceg-Bosno, Bošnjaki pa so zagovarjali koncept centralizirane, unitarne oz. lastne nacionalne države v BiH. Po ugotovitvah Marijana je bil bošnjaško-hrvaški spopad neizogiben. Začel se je potem, ko je Armada BiH (Armija BiH) čez ozemlje Republike Hrvaške in območja v BiH, ki jih je nadziral HVO, pridobila dovolj orožja in streliva. Postajala je vse napadalnejša do HVO, predvsem v osrednji Bosni, kjer so se medsebojni spopadi začeli januarja 1993. V HVO so šele sredi aprila 1993, potem ko jih je Armada BiH napadla v Konjicu, priznali, da ne gre več le za posamezne incidente, ampak da se je začel odprt medsebojni spopad. Do takrat so namreč prejeli navodila iz Zagreba, naj se umirijo in pogajajo z Bošnjaki.

Davor Marijan v knjigi poudarja, da je bošnjaška elita v celoti, srbska pa v večjem delu stala za svojim narodom, medtem ko naj bi bila hrvaška elita najbolj razdeljena in hrvaški razumniki na splošno niso želeli upoštevati nacionalne politike. Hkrati dodaja, da omenjena hrvaška politika pomeni favoriziranje Bošnjakov, kar nasprotuje legitimni politiki Hrvatov v BiH. Z vztrajanjem pri hrvaški agresiji na BiH se namreč relativizira dejstvo, da je šlo pri tej vojni za spopad domačega prebivalstva na skupnem ozemlju države. Teza o agresiji na BiH še danes

prevladuje v bošnjaški javnosti in tudi v delu strokovne javnosti, ki Muslimane oz. Bošnjake pogosto kar izenačuje z BiH ter jim daje status glavnega naroda, kar niso bili niti v odločitvah ZAVNOBiH (1943) in niti v Daytonskem sporazumu (1995).

Avtor posebej navaja, da je tema te knjige (oborožen) konflikt med Hrvati in Bošnjaki, ki je po njegovem mnenju osrednji del vojne v BiH, in kontekst, v katerem so se pojavile njegove glavne značilnosti. Za glavnega krivca vojnih spopadov med Hrvati in Bošnjaki neposredno označi pokojnega muslimanskega voditelja Alijo Izetbegovića, ki naj bi se zavzemal za t. i. »meščansko republiko« BiH, v kateri bi jasno prevladovali Muslimani oz. Bošnjaki. Njihovi cilji naj bi torej bili skladni s stališčem politike o meščanski državi, kar naj bi pomenilo celotno ozemlje BiH pod njihovo kontrolo. Po mnenju Marijana so Hrvati poskušali braniti ozemlje, kjer so imeli večino, poleg tega so se zavzemali za združitev večine hrvaškega prebivalstva v eno državo, kot je to bilo v mejah Banovine Hrvaške iz leta 1939. Obenem avtor opozarja, da se zaradi vpliva dobro povezanih političnih in medijskih vplivov bošnjaško-hrvaški spopad oz. vojna v Bosni, na Hrvaškem že dve desetletji razlaga predvsem kot vrsta konflikta, ki ni bil »naša vojna«. Po avtorjevem mnenju te trditve pomenijo podporo Bošnjakom, kar hkrati predstavlja nasprotovanje legitimni politiki Hrvatov v BiH, in podporo zdajšnji bošnjaški politiki in njeni interpretaciji vojnih dogajanj.

Knjigo zaključujeta povzetek v angleščini ter obsežno navedbo virov in literature.

Renato Podbersič ml.

Navodila avtorjem

Dileme so znanstvena periodična revija, ki jo izdaja Študijski center za narodno spravo. Prispevki, ki jih objavljajo *Dileme*, se ne honorirajo. Morajo biti izvirni in ne smejo biti predhodno objavljeni v nobeni drugi znanstveni reviji. Prispevki so recenzirani.

Prispevke je treba poslati na naslov uredništva oziroma po elektronski pošti na naslov glavnega urednika (renato.podber-sic@scnr.si). Obsegajo naj okoli 30.000 znakov s presledki in sprotnimi opombami oziroma eno avtorsko polo. Vsebujejo naj:

- KLJUČNE BESEDE (do pet), ki naj odražajo vsebino prispevka;
- IZVLEČEK (največ deset vrstic), ki mora biti razumljiv brez branja celotnega besedila članka;
- POVZETEK (največ 30 vrstic), ki mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti obravnavanega problema ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

Avtorji naj navedejo naslednje podatke: ime in priimek, akademski naziv, delovno mesto, ustanovo zaposlitve in e-naslov. Za lektoriranje prispevkov in prevod povzetkov poskrbi uredništvo.

OPOMBE morajo biti pisane enotno kot sprotne opombe pod črto. Lahko so vsebinske ali bibliografske:

- BIBLIOGRAFSKA OPOMBA mora ob prvi navedbi vsebovati naslednje podatke: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko

gre za objavo v periodični publikaciji ali zborniku, njegov naslov) v ležečem tisku, založbo, kraj in leto izida, stran(i), v nadaljevanju pa se rabi smiselna okrajšava.

Primer monografije: Stephaine Courtois, *Črna knjiga komunizma*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (dalje Courtois, *Črna knjiga komunizma*), str. 916.

Primer periodične publikacije: Vida Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega odpora 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2/1992 (dalje Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto KPS«), str. 101.

Primer zbornika: Tamara Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945«, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998 (dalje Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu«), str. 116.

Pri navajanju ARHIVSKIH VIROV je treba navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, če ga rabimo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), signaturo fonda (če jo ima), ime fonda ali zbirke (v nadaljevanju se rabi smiselna okrajšava), številko tehnične enote (fascikla, škatle) in arhivske enote ter naslov citiranega dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (dalje AS 1589), t. e. 1499, l. 1946: Organizacijsko in politično poročilo okrožnega odbora OF Maribor 17. aprila 1946.

Pri SPLETNIH VIRIH navedemo naslov spletne strani in datum izpisa oziroma vpogleda.

Primer: <http://www.fas.org/irp/agency/army/cic.pdf>, 13. 11. 2009.

Instructions for authors

Dileme (Dilemmas) is a periodical scientific journal published by the Study Centre for National Reconciliation. Authors do not receive payment for contributions published in *Dileme*. The contributions must be original and cannot have been previously published in any other scientific journal. The contributions are subject to peer evaluation.

Contributions should be submitted to the editorial office or to the e-mail address of the editor-in-chief (renato.podbersic@scnr.si). Contributions should contain around 30,000 characters including spaces and footnotes. They should include:

- KEY WORDS (up to 5) that should reflect the contribution's content;
- AN ABSTRACT (up to 10 lines) that should be understandable without having to read the whole article;
- A SUMMARY (up to 30 lines) that should present the purpose of the contribution, the main characteristics of the issue, and the most significant findings and conclusions.

Authors must provide the following information: name and surname, academic title, employment position, name of the institution where they are employed, and e-mail address.

Proofreading of contributions and translation of summaries will be provided by the editorial board.

NOTES must be in the form of footnotes uniformly through the whole text and can be substantive or bibliographical. Upon first citation, A BIBLIOGRAPHICAL FOOTNOTE must contain the

following: name and surname of author, title of cited work (title of periodical or miscellany in case of an article published in one) written in italics, publisher, place and year of publication, page(s); when referencing the same source multiple times, an appropriate abbreviation should be used.

Example of a monograph: Stephaine Courtois, *Črna knjiga komunizma*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (onward Courtois, *Črna knjiga komunizma*), p. 916.

Example of a periodical: Vida Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega odpora 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, no. 2/1992 (onward Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto KPS«), p. 101.

Example of a miscellany: Tamara Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945«, in: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ed. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998 (onward Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu«), p. 116.

When citing ARCHIVAL SOURCES, the following must be listed: archive (upon first citation: the whole name; when referencing the same source multiple times: an appropriate abbreviation in brackets), signature of fond (if available), name of fond or collection (when referencing the same source multiple times, an appropriate abbreviation should be used), number of technical unit—t.u. (storage folder, box) and number of archival unit—a.u., and title of cited document.

Example: Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (onward AS 1589), t.u. 1499, yr. 1946: Organizacijsko in politično poročilo okrožnega odbora OF Maribor 17. aprila 1946.

When citing ONLINE SOURCES, the URL of the web page and date of retrieval should be listed.

Example: <http://www.fas.org/irp/agency/army/cic.pdf>, 13 Nov. 2009.